

le pleiadi ★ XVII ★ 1973 ★ 9-12

shëjzat

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

shêjzat

le pleiadi ★ XVII ★ 1973 ★ 9-12

E përkohëshme kulturore, shoqnore e artistike
Rivista culturale, sociale ed artistica

Vjeti XVII - n. 9-12
Anno XVII - n.9-12

Shtatuer-Dhetuer 1973
Settembre-Dicembre 1973

Drejtuer Përgjegjës:
Direttore Responsabile:
MATILDE MANCINELLI

Redaktor - Redattore:
MARCO KOLIQUI

Redaktor për pjesën gjermanishte:
Redattore per la parte tedesca:
PETER BARTL

Këshilli i Kryesis:
Consiglio di Presidenza:

Martin CAMAJ — Giuseppe GRADILONE — Gerhard GRIMM — † Karl GURAKUQI — Claus HAEBLER — Hans Joachim KISSLING — Ernesto KOLIQUI — Luigi MARLEKAJ — † Rosolino PETROTTA — Giuseppe SCHIRO' — † Alois SCHMAUS — Georg STADTMÜLLER — Giuseppe VALENTINI

Selija e Redaksis dhe e Administratës:
Sede della Redazione e Amministrazione:

PIAZZA DELLA BALDUINA, 59
00136 - ROMA

Dorëshkrimet, dhe në qoftë se s'botohen, nuk kthehen.
I manoscritti, anche se non pubblicati, non si restituiscono.

Pronar - Proprietario:
ERNEST KOLIQUI

shëjzat

le pleiadi ★ XVII ★ 1973 ★ 9-12

Shtatuer-Dhetuer 1973

Settembre-Dicembre 1973

PËRMBAJTJA

Sommario

	Faqe Pag.
HILUSHI:	
Mendime të shkarravituna (Idee scarabocchiate)	291
Kongres'i VIII i Qendrës së Studimeve Shqiptare në Palermo: 25-28 nanduer 1973 (L'VIII Congresso del Centro Internazionale di Studi Albanesi a Palermo: 25-28 novembre 1973)	295
ANESTI ANDREA:	
«Gramatika dhe Sindaksa» e Ilia D. Sheperit («La grammatica e la sintassi» di I. D. Sheperi)	316
KOSOVË REXHA-BALA:	
Bardh e zî rreth Drinit (Bianco e nero nei pressi del Drin)	321
VASIL D. ALARUPI:	
Rushi u poq (Maturò l'uva)	329
MAXIMILIAN LAMBERTZ:	
Homeri dhe epepeja shqiptare, përkthei Rexhep Krasniqi (Omero e l'epepea albanese, tradusse R. Krasniqi)	332
Nastradin e il barbiere	336
Antony Athanas, një shqiptar i shquem (Antony Athanas, un distinto Albanese)	337
DJOKO SLIJEPCËVIC:	
Über die serbisch-albanischen Beziehungen im 19. Jahrhundert	339

E. K.:

Nji tubë lule mbi vorr të Peter Chicos-it (Omaggio floreale sulla tomba di P. Chicos) 356

Piccola antologia di Shëjzat (Poesie di G. De Rada, N. Frashëri, Çajupi, G. Fishta, Martin Camaj, Latif Berisha, Rexhep Hoxha, Azem Shkreli, tradotti in italiano da **Ernesto Koliqi**) 360

PRENK GRUDA:

Baca Kurti i Mileshit në Lidhje të Prizërenit (Batsa Kurti alla Lega di Prizren) 371

ERNEST KOLIQI:

Dý shkollat letrare shkodrane — e Etënve jezuitë dhe e Etënve françeskanë — (Le due scuole letterarie scutarine — dei P.P. gesuiti e dei P.P. francescani —) 373

Kronikë kulturore (Cronaca culturale) 380

Il prof. Koliqi collocato fuori ruolo. — Papás Fortino nominato Monsignore. — **NANDO CHINZARI:** Tra i gerani il « tempio » del maestro Lin Delija. — Përgëzim. — Kumtim. — Falnderim. — Darsma e çiftit Buçaj-Shiroka. — Nozze Davanzo-Prennushi. — Ndrroi jetë Prof. Ymer M. Sharra. — Ngushillime Zotit A. Athanas. — Scomparsa del Prof. A. Pagliaro. — Scompare Checchina Bidera.

Libra të lexuem (Recensioni) 389

A. GUZZETTA, Tracce della lingua albanese del secolo XV nella documentazione veneta dell'epoca, I-II; Scuola grafica Salesiana, Palermo 1968-73 (**MARCELLO DURANTE**). — **Guzzetta Antonino,** Tracce della lingua albanese del secolo XV nella documentazione veneta dell'epoca, Palermo 1973 (**HILUSHI**). — **Giorgio Fishta,** Jerina regina dei fiori, Poema melodrammatico; traduzione con testo a fronte, introduzione e note di **Luigi Marlekaj,** Bari 1973 (**E. K.**). — **Novellistica italo-albanese,** Racconti popolari di S. Sofia D'Epiro, S. Demetrio Corone, Macchia Alb., S. Cosmo Alb., Vaccarizzo, S. Giorgio Alb. Con una introduzione di G. Gradilone, raccolta da P. Gianpietro, E. Miracco, C. Bellusci, F. Matranga, Firenze L. S. Olschki 1970, XXX, pagg. 446 (**MARTIN CAMAJ**). — **Vorea Ujko,** Kosovë, Cosenza 1973 (**E. K.**). — **Idriz Lamaj,** Rrugëve të mërgimit, New York 1973 (**E.K.**).

Registrato il 26-7-1957 al n. 5898 del Registro del Tribunale di Roma

---

Tipografia Dario Detti - 00195 Roma - Via Girolamo Savonarola, 1 - Tel. 230.009

Mendime të shkarravituna

nga HILUSHI

SHKRIMTAR I SHQIPES

Nji mik qi ushtron me zotsi e ndër nji zêje me të cilën i a siguron vetes jetesën mâ s'miri, nji ditë qiti e më tha: « I lumi ti! Jë shkrimtar e puna qi bân të kënaqë. E dij se âsht e mundshëme: nuk jam prej atyne qi mendojnë se puna e tryezës lodhë mâ pak se ajo qi lypë posë trûve edhe kambë e kërcikë, por... por të mbushë me kreni, me krenin e arsyeshme qi ndien nji krijues bukurije, e kam fjalën natyrisht te ajo bukurî letrare qi bujarson shpirtin e lexuesit, tue e nxjerrë s'paku për do kohë nga andrallat apo hallet e rresës së përditëshme. Lum lumi ti! »

E shikova për seri, gadi si me inâd. Nji shakulluer mendimesh më tronditi përmbrënda. E i a prita:

— Mos m'a kij aspak lakni zêjen qi ushtroj. Njitash, mik i dash-tun, jam gati t'a ndrroj ket zêje t'ême me at t'anden. Shkrimtar i shqipes... A din shka don me thânë? Të lutem më ndëgjò me durim, sepsë ndiej nevojën të shfrefe nijherë e mirë. Dh'e pritshem kët rasë. Libri i parë qi botova, nji poemth dramatik, më shkaktoi mâ shum kokëçamje se sa kënaqje. Gjyshi i êm m'u idhënuë. Bejtaxhi!... A kishte si me vojte mâ poshtë nipi? Besoj se pleqt t'onë asokohe pel-qejshin prej birnis e nipnis mâ tepër ndoj gjest trimniqe qi dishmonte se gjaku i farefisit nuk duronte cenim nderi se sa nji ndâmje në shëj për punë kulturore. Në rinî t'onë, mâ fort çmohej kush kishte vrâ nji njeri (kuptohet për çâshtje nderi) se ai qi merrej me shkrime e të tilla punë të papuna. Me letrësi mujshin e duhej të merreshin priftën e fretën. Këtyne përdorimi i pendes (kalëmi i dorës...) u kishte hije. Jo vetëm por, tue shkruë e botue, plotsojshin detyrët e zyrës së vet. Shekullarët kishin sheshe tjera ku me derdhë mundin e zotsin e tyne. Nuk mbaruen me kaq pasojat e botimit të librit të parë. Pronari i shtypshkrojës, i cili për me vû në shtyp at vepërz t'ême më kishte bâ t'i nënshkruej nji kambjal, në ditën mâ të ngushtën, kur ishem pa fé metelikut në xhep, më kërkoi me i rrahë paret dhe nuk kje punë qi me m'a shtj afatin e pagesës së kambjalit. Kopjet e librit sa doli nga shtypi i shpërndava ndër miq e dashamirë. Natyrisht falas. Kush blente libra aso kohe? (D.m.th. me 1924). Më xori nga ngushtica nji dajë i êmi, njeri i arsimuem e mendehapun. Në shtëpi t'ême kuj me i u drejtue? Kishin pague pa fjalë ndoj borxh lojet, por kurrën e kurrës (si thonë Korçarët) nji borxh shtypshkrojet. E mban mend shka i thotë Fishta Nakdo Monicit (Anagrami Don Ndoc Nikaj)?

Eh, zotni, t'ngjatët Zoti jeten!
Po shikjoe 'i herë kuletën,

E ajo tÿ ka me t'kallzue
 Se shka t'zít ti ké fitue
 Me njatë t'bukren Historí
 Qi ké shkruie përmbi Shqypní:
 Asë, idhnim pa fé nevoje
 E ndo'i borxh edhe n'shtypshkroje?...

Dom Ndoci, rromanxjer e historjan e fletorar, por edhe njeri nisjativash guximtare, kuptonte se shtypi ishte armë kryesore për luftat e liris dhe për mkambjen e qytetnimit, e mbasi penda i rridhte udobisht hapi, si dihet, një shtypshkroje të veten e aty botoi veprat e veta dhe të tjerve. Kur asokohe një aktor arrinte të qesi një libër pa prekë në kuletë mund e njehte veten të lum. Shantoja u a kishte smirë kangatarvet popullorë fatin qi ata i vënte në gjendje me qënë të nderuem e të shpërbljem. Thotë, tue folë për Prendush Gegën, poetin e Kabashit: « Me ju thënë se nuk është i pasun, nuk është nevoja. Poetnit e pasun janë të rrallë si mizat e bardha e s'gjinden kollaj, animá në Pukë! Ndonsë bejzat qi i porosisin i qet me pare (e tash merr 60 koronë sermit për një bejtë) me gjithket i shkreti Prendush Gega s'ka mujtë ende me vù në brez livore me dorcë t'argjantë, a me vjerrë qes-tek sahatit t'argjantë. Æsht edhe ky i shkundun si vllaznit e vet poeten; por prep mã mirë á ky se poetnit e shkrimtarët e tjerë në Shqypní, pse aj sadopak 60 koronë i merr për një bejtë, por shkrimtarët tjerë 60 bejta me shtypë, nuk fitojnë 6 pare, por mã të shumen dalin borxh ».

Sa për vete rapsodve malsorë u a kam lakmí jo aqë shpërblimin sa nderimin qi u kushton popullsija. Gjatë endjeve të mija ndër male të Shqipnis së Verit gjithëhera më bëni përshtypje të thellë vëmendja me të cilën tuba e ndëgjuesave përsiellte kangët e tyne. Burrnim e graní — mashkujt ulun kambë- kryq rreth e rrotull dhe fëmnat mã të shumten më kambë në fund t'odës, — ndrý në një heshtje fature, rrethojshin rapsodin ndejë në krye të vendit pranë votrës. Burrat i ndiqshin mendueshëm trimnit e kreshnikve; grát e vajzat, dhe sidomos çilimijt, i ndëgjoishin me sý të mrekuelluem, pa luejtë, tue mbajtë frymën mos me prishë shortin e tregimit. A kemi njoftë ndonjherë na, poetën të tryezës, qi vjerrshojmë në vetmí, një ndjekje të tillë të kangve t'ona?

Miku i a bëni: — Por, prap se prap...

Unë s'e laçë të shkojë mã gjatë; vazhdova:

— Deri tash erdha tue radhitë mungesën e shperblimeve sidomos morale. Shkrimtar i shqipes në mërgim... Rrezik i madh, dënim i randë për ata qi nuk mund i ndrydhin në mbrendi të vetvetes ndiesit e shpirtit dhe hovet e fantazís. U lindka njeriu me smundjen e poezís në gjak. Kë nevojë me shfrye tue shprehë atë qi të vlon përmbrenda. Nji fuqí misterjoze të shtÿn me u a shfaqë tjerve vegimet e mendes dhe thekunít përmallimet ngashrimet e zëmres. Pelset, po nuk i dhae rrjedhim të lir gurave fjalësh muzikore qi të gurgullojnë në shpirt. E sa janë ata qi e presin dh'e kuptojnë mesazhin e poetit? Ai, mesazhë, i veshun me dritë parafytyrimesh xixilluese, e mundon poetin, i a grisë i a shkyen i a bân fërtele fërtele shpirtin. Po kush e pranon

me dashamirsi? Fatkeqsija më e madhe, sidomos për shkrimtarin e shqipës në mërgim, qindron në mospërfjllien që veprat e tij ndeshin më parë e më dalë shi ndër shpëtarë të vet. Të bijt, të rritun e të shkolleuem përjashta, nuk shijojnë me depërtim të duhur, as palcin e përmbajtjes as artin e hollë të trajtës. E nuk u vëhet faj pse shqipja që dijnë, ajo që flitet vetëm në shtëpi, pse jashta kumbon gjuha e huej, shqipja që nuk mësuën në shkollë, nuk u ep mundësinë me shijue shkrimet letrare. Nipat? Këta s'e marrin vesh të nëpërtë gjuhën e gjyshit. Ndoshta mbas shumë kohe, kur gjyshi nuk do të bëjë më hije mbi ketë dhë, dikush do t'u thotë: « Gjyshi e keni pasë poet! ». Ata kanë për t'a shikue me habi, pse gjyshi e njoftën në shumë ana tjera, por jo në cilin e poetit.

Miku pleqnoi:

— Sot të paska rrëmbye tallazi i pesimizmit...

I a ktheva:

— Shka të thaçë nuk i sosë ende kushtet e mjera në të cilat shtërngohet t'a ushtrojë zëjen e vet një shkrimtar i shqipës në mërgim. Ai, mbasi që e kryen me shun vishtirsi veprën e vet letrare, pa qënë i trimnuem as nga rrethënat as nga shoqëria, mbasi që nuk pret kurrfarë shpërblimi landuer, s'paku duhej të korrite miratime të përzëmërta nga rrethi i bashkagjakasvet që enden udhave të hueja. Por jo: ata të pakët që e çmojnë, diku pritesa diku nga ai zor që ka Shqiptari me qitë prej goje fjalë nxitjeje lavdi, nuk i a drejtojnë një fjalë të vetme kuptimi e pelqimi; mësa që më e shumta — pa ndoj arsye që të kët lidhje me art a vlerësim letrar — përpigën t'a varrosin në heshtje zotsin e tij krijimtare. Ky, përgjithsisht, fati i shkrimtarve të shqipës: flas për shkrimtarë me talent, në mërgim.

Miku vërejt:

— Po, e kuptoj fare mirë dramën e një letrari jashta atdheut, ku numri i lexuesave që dijnë gjuhën e tij është domosdo i kufizuem, dhe marr para sysh se n'at numër të kufizuem ata që ndiejnë nevojën m'u ushqye shpirtnisht me bukuri letrare në gjuhë shqipe janë shumë të pakët. Ky është fati i mërgimtarvet. Por, nemostjetër, në Shqipëri një libër sot ka tirazhe që arrijnë deri në pesëmbëdhjetë mijë kopje e shpesh edhe i kapërcejnë. Ti, që ishe dikur auktor me sukses, mezi ke shitë njimijë kopje të librave tuej.

— Po, auktorët e sotshëm janë në Shqipëri disë më fatalum se ata të kohës s'onë. Punojnë e shpërblehen. Jetojnë me prodhim letrar. Por... tue i shqyrtue e shoshitë mirë kushtet në të cilat punojnë, më mbushet mendja me thënë se pelqej më tepër gjendjen t'ëmë me pak lexues e me sukses të ngushtë në mërgim se atë të tyne n'atdhë, aqë shkelqimplotë në dukje.

— Arsyja? — pyeti miku.

— S'ka më mortnim (mortification) të personalitetit të një njeriut, cilido qoftë, se shtrëngimi me ndrydhë ndiesit dhe mendimet e veta edhe me shfaqë e shpallë pa bindje të përmbrëndshëm ndiesit dhe mendime të tjetërkuja. Shkrimtarët e sotshëm në Shqipëri janë kasneca të një ideologjije zyrtare e cila nuk përkon shpesh e nuk njëpërnjishohet me idët e tyne të njimendta. Mundet që at ideologji zyrtare e

pranojnë në përgjithësi, por, si njerz me një sensibilitet të hollë, ndiejnë në sigurisht nevojën të rrejtë, në gjikime e në përshtypje, genuinitetin e veçorit e karakterit njerzuer që i dallojnë nga tjerët. Poeti, letrari, shkrimtari nuk mund të kapen në një cak të natë krijimtarije kur robnohet shpirti i tyre mbrenda do skemave zyrtare caktue nga një pushtet epruer i cili nuk kupton as nuk don të kuptojë vlerat njerzore të përvetëshme që janë paja më e çmueshme e një artisti. Nga shkrimtarët e artistat në Shqipëri sot kërkohet vetëm e vetëm që të zbukurojnë me mjeshtri stili e metafora vetimtare urdhnimet e sunduesave. Lypet prej tyre të stolisin me një lesker alldysyhit gjendjen e krijueme nga njerzit në fuqi. Çdo njeri vuen kur shtrëngohet me përdhuni të mbysi në vetvete ndienja e shllime që i burojnë nga shpirti. Shkrimtari, ai i vërteti, njeri i pajisun me shqise (intelligence) e shise (sens) të stërholla vuen nga kjo dhunë dhetëfish më tepër se njeriu i rendomtë. Vepra e këtyne auktorve të cungulluem në pjesën më të gjallë e gjallnore të personalitetit, humbë at vulë intime që cilëson prodhimin autentik letrar e artistik. Ata u japin zënin egzigencave të pushtetit, jo shpirtit të tyre. Disa sijs, vërtë të talentuem, mrekullojnë për slogane politike e shoqnore tej të shkrepimtare e tronditëse. Mrekullojnë, por nuk prekin shpirtin e lexuesit, i cili heton menjherë nën fjalë hajmitëse një shprazti ndiesish. Retorikë acare. E kush përpigjet të gjëjë mënyrën si t'i mërtisi ndiesit e njimendta të përvetëshme në një degërimi të qindisun fjalësh larg e larg aluzive, pëson fatin e Fadil Paçramit dhe të tubës së shkrimtarve të rij të cilve u është mohue e drejta e përdorimit të pendes.

— Po shkrimtarët e Kosovës?

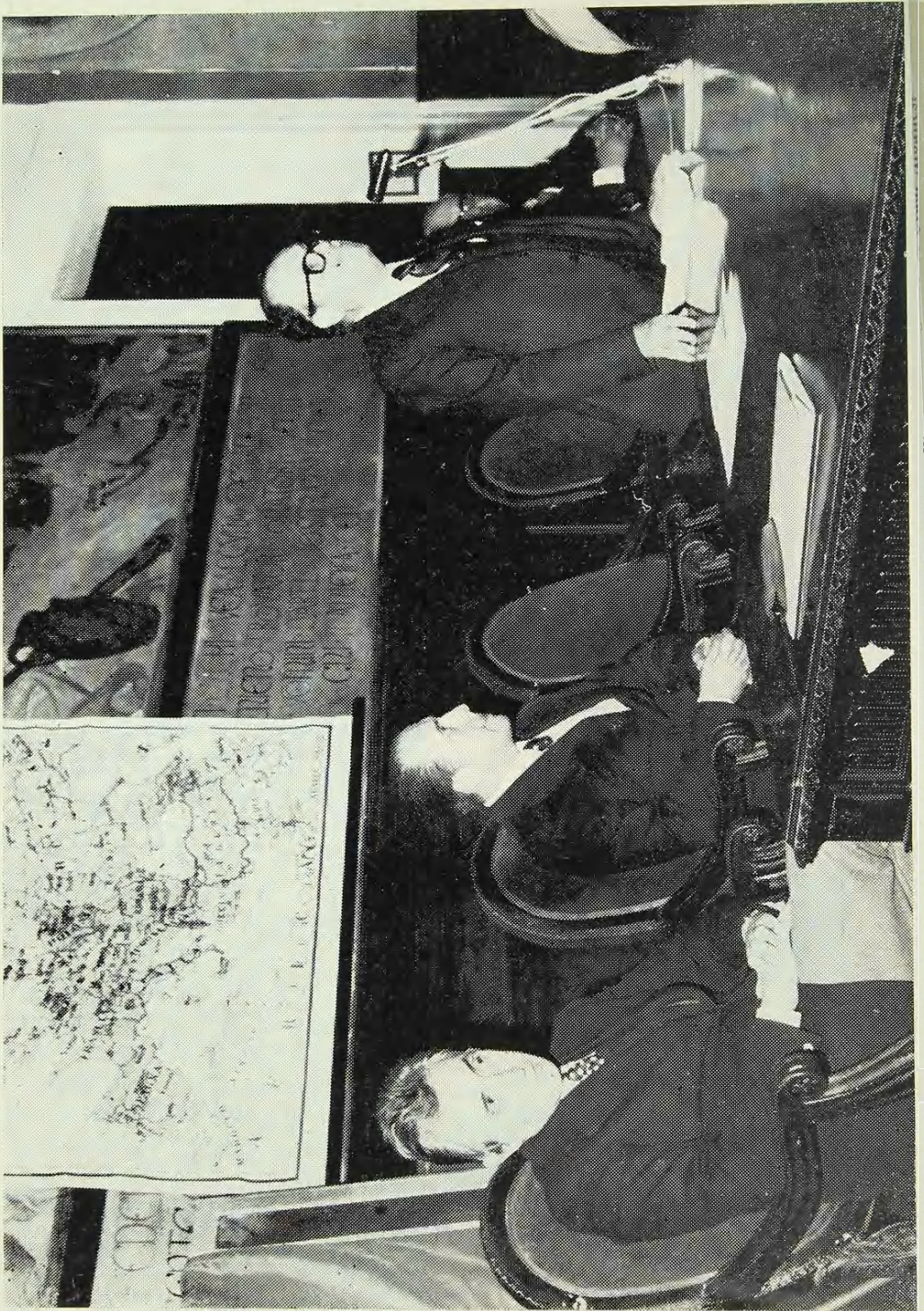
— Kanë mundësi më të hapët në shtjellim të disa argumentave njerzore e shoqnore. Detyrohen veçse edhe ata nga eprorë të huej, ase në shërbim të të huejit, me këndirë a me i a xanë frymën hovit shpirtnuer ethnik. Matunë e madhe dhe zotsi e jashtazakonshme kontrollimi të vetvetes nevojiten ndër vllazën kosovarë për të qënë interpretuesat të kulluet të gjakut shqiptar në letrësi. Ata që i a dalin qellimit, duhen njehë herojë në Parnaz arbnuer.

— Fundi? — desht me dijtë miku.

— Fundi më mirë prap se prap na shkrimtarët e mërgimit me pak lexuesa, pa shpërblime landore dhe me halle të nduernduerta në zhvillim të punës s'onë se ata në Shqipëri e në Kosovë në kthetra urdhenarësh që e njehin letrësin mjet e vegël propagande ideologjike. Na këndeji kemi lirin që na shpërblen më s'miri për mundimin t'onë. Shkruejmë pse ndiejmë nevojën me shkrue: shkruejmë kur të na teket, shkruejmë shka duemi e si të duemi. Kurrnji censor vetullvrânët nuk na rrin përsipër. Kush shkruen më parë për vete se për të tjerët, i shtym nga ajo fuqi misterjoze që quhet frymzim dhe nga dishiri i rrëmbyeshëm me lënë një mesazhë njerzuer, ai kënaqjen e gjën në punë të vet sepse dhuron lirisht pajen e hireve të veta artistike. Kush shkruen tue pasë pengime dhunuese në shfaqje të botëkuptimit të tij, sado që shef veprat e veta të botueme me tirazhe të natia dhe të përsjelluna me miratime lartushtuese zyrtare, s'ndien gëzim sepse nuk ndien përmbrënda bindjen që ka shprehë në mënyrë të dëjë artistike pjesën më të mirë dhe të thjeshtë të vetvetes.

Kongres'i VIII i Qendrës së Studimeve Shqiptare në Palermo (25-28 nanduer 1973)

Rregullisht edhe sivjet jemi gjetë n'orok kulturuer të Palermos, tashmâ i zakonshëm në fund të çdo nandori. Këso here përkujtiohej 25-vjetori i themelimit të Qendrës Ndërkombtare të Studimeve Shqiptare « Rosolino Petrotta » me kremtori të veçantë dhe me pjesëmarrje të gjânë albanologësh e studjuesash arbreshë, shqiptarë e të huej. Shka të thomi qi s'kemi thënë ndër vjet tjera? Na qi patem fatin të ndjekim besnikisht ç'prej themelimit të saj mbledhjet e përvjeçme të mbajtura me një organizim t'admirueshëm e me përfundime plot fryt përkitazi me hulumtimet albanologjike, përherë mâ tepër çuditemi për ngulm me të cilin nisjatorët vazhdojnë vargun e këtyne shfaqjeve qi kushtojnë mûnd e kujdes të madh. Asnji shoqatë arbnore (d.m.th. në daç arbreshe, në daç shqiptare) jashta atdheut s'ka arrijtë të zhvillojë në kohnat e fundit një veprimtari kulturore të tillë. Ka vende në botë qi strehojnë mija e mija bij të Shqipës por asnji komunitet tjetër nuk i avitet kurrkund Arbreshvet të Sicilis në përpjekje për naltësimin e ëmnit shqiptar në fushën e studimeve. E, prâ, këta të Sicilis janë vetëm një grusht njerzish, një sasi e vogël pa mundësit financiare qi zotojnë grupe e rrethe tjera Arbreshësh e Shqiptarësh në diasporë. U lumtë! Sivjet si një hije trazuese shtrihej mbi zhvillimet e punimeve të Kongresit: mungesa e *At Valentinit*, Drejtuer i Qendrës e Mbarësues i saj. Fytyra e âmbël e Studjuesit të Madh, — qi shtampo i vjen gjithënji tue shtampue gjurma të pashlyeshme ndër studime albanologjike, sidomos në degën e historis, — me at mjekërr qi e cilëson, mjekërr qi dashamirsisht përmendi para 25 mijë vetve edhe Papa Pali i VI në rasën e perkujtimit të 500 vjetorit të dekës së Skanderbegut, — fytyra e *At Valentinit* kërkohëj me sý dishruesa prej pjesëmarrësve të Kongresit. Atë e ndaluen mjekët të lājë Milanin, ku banon. Dalë nga një krizë e smundjes prej së cilës vuen tash disâ vjet, mjekët nuk e lëjuen t'i shtrohet strapacimit t'udhës së gjatë nga Milani në Palermo. Por prani e Tij ndihej në salën e konferencave, në sofa e gjithkah endeshin kongresistat në zbatim të pjesve të programit. Prof. *Antonin Guzzetta*, Drejtori i Institutit të Studimeve Shqiptare t'Universitetit të Palermos, e zevendsoi *At Valentinin* dhe kapërcei lumnisht, gjatë këtij zevendsimi, vishtirsit e një detvre me përgjegjësi kaq të madhe. Ai ndei vazhdimisht sa ngjati Kongresi në kontakt telefonik me Të dhe e vûni vijanos në dijenit të zhvillimeve tue u këshillue me Mjeshtrin e vet për çdo pikë e nevojë. N'ânë tjetër *At Valentini*, edhe pse

Il Sen. G. Alessi commemora con una smagliante orazione, Pres. B. G. G. Perrotta e il sen. Casazza.

L'intervento di P. Teodoro Minisci nel Congresso albanologico organizzato dal Centro Internazionale di Studi Albanesi « Rosolino Petrotta » di Palermo.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Glotologu në zâ Prof. Giuliano Bonfante flet mbi zanafillen e gjuhës shqipe.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

■ mirnjohuni albanolog arbresh Prof. Zef Schirò jr. lexon referatin e vet.

larg, menden e zëmren e kishte n'ato dit në Palermo, në Kongres. Kur muer lajmin se, nëpërmjet kujdesit vërtë të pikatun të Guzzettes dhe për hir të përkrahjes së cenëshme të Drejtorit të Qendrës dr. *Salvator Giorgio Petrotta*, çdo gjâ ishte zhvillue shkëlqyeshëm, atëherë edhe me shëndet atjê në Milan e ndieue veten mâ mirë. Duhet shënue se prof. Guzzetta, për të dalë faqebardhë në provë qi i rá persipër, shtini në punë përvojën e fitueme në shum vjet si ndihmës vullndetplotë i të paharrueshmit Rozolin Petrotta, i cili dallohej si organizues i pashoq kongresesh e manifestimesh kulturore, shoqnore, patriotike e politike. Prof. Guzzetta i u gjet pranë në të gjitha nismat sa Ai qe gjallë. Andej përvoja e sotshme e tij.

Në mbasditën e 25 nandorit n'Aulen e madhnueshme të Shoqnis *Storia Patria* u përrue Kongresi albanologjik me një fjalim të përzëmërt të zotit të shtëpis, d.m.th. të historjanit në zâ *Prof. Titone*, pikërisht Kryetar i Shoqnis *Storia Patria*. Mbas fjalve të prof. Titone, dr. *Salvator Giorgio Petrotta* u drejtoi një përsëndetje mirardheje mysafirve edhe fill lexoi referatin e përgatitun nga At Valentini: *Njizetepesëvjetët e Qendrës*. Mandej *Senatori Giuseppe Alessi*, ish-Kryetar i Qendres, personalitet i randësishëm në Regjonin siciljan e në Parlamentin italian, me një ligjiratë të flatrueme, tue përdorë të gjithë regjistrat e një oratorije së mahnitëshme, tronditi e çuditi tubimin e dendun të pranishëmvet me shtjellimin e themës: « Veprimtarija poljedrike e dr. Rozolin Petrotës, deputet në Parlamentin siciljan e themelues i Qendres Ndërkombtare të Studimeve Shqiptare ».

Merrshin pjesë në përrum të Kongresit, përveç një publiku të zgjedhun në mes cilit dalloheshin shumë të rij e të reja, edhe i Perndritshmi *Emzot Perniciaro*, Ipeshkëv i Horës s'Arbreshvet (*Piana degli Albanesi*), *On. Restivo* ish-President i Regjonit siciljan e tjera autoritete civile e fetare.

Mbasi qi referatat e nderhëmjet do të botohen n'*Annuario* të Qendrës, na këtu po apim vetëm titujt e tyne bashkë me emna të ligjiruesvet. Si dihet leit-motivi i përgjithët i Kongresit ishte « Gjendja e studimeve albanologjike sot në qendra të ndryshme qi merren me to në diasporë ».

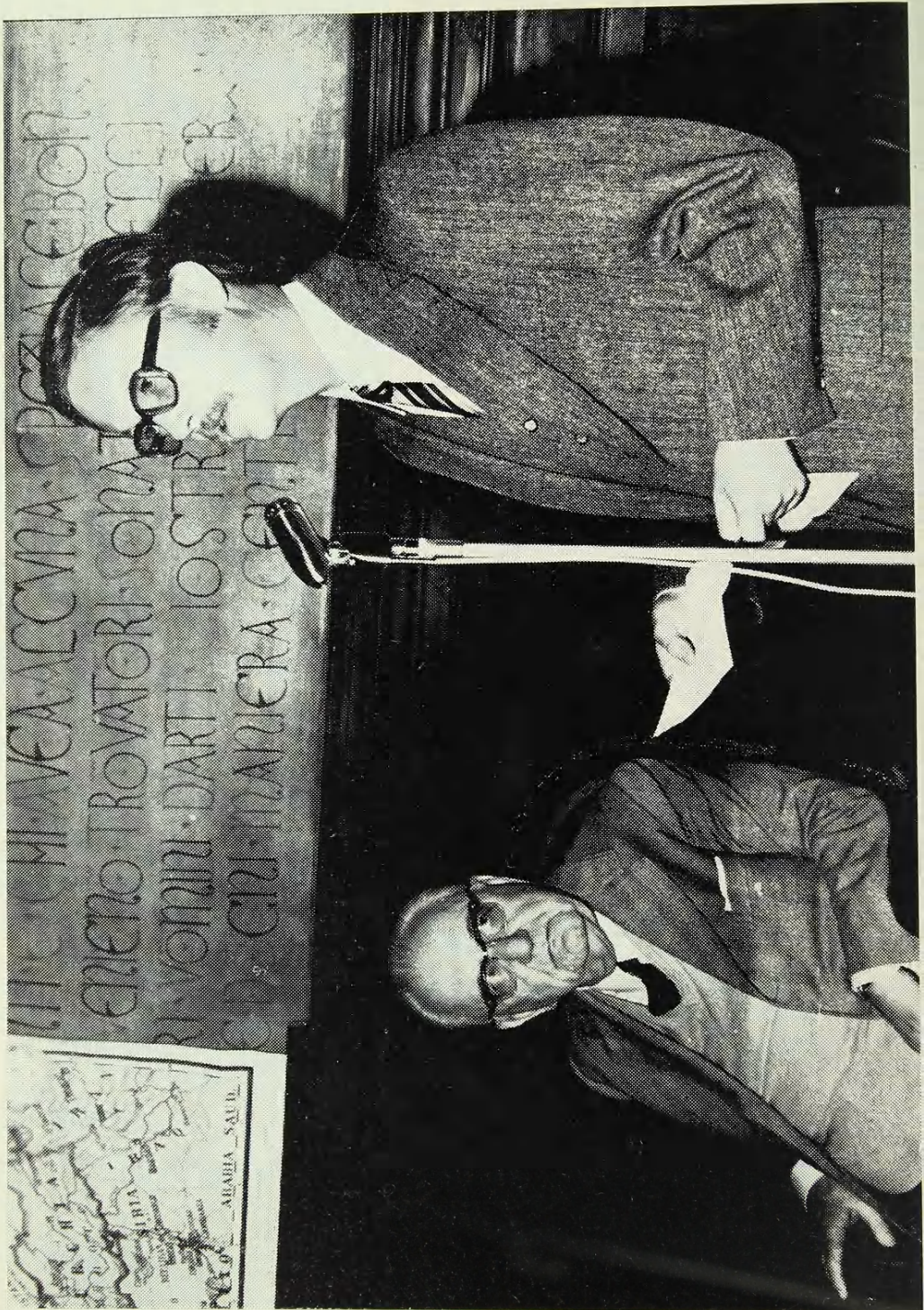
Me 26 nanduer, paradite, prof. *Francesco Giunta*, Ordinar i Historis mesjetare pranë Universitetit të Palermos ligjiroi mbi argumentin « Për një histori t'Arbreshvet të Sicilis ». Me arsyttime plot peshë theksoi nevojën e një monografije organike mbi komunitetet arbreshe të Sicilis: ka vepra me vlerë mbi këtë themë, po asnji qi të përmbledhi rezultate e hulumtime të deritashme.

Prof. *Renato Composto* foli mbi: « Zanafille arbreshe në personalitetin e Frano Krispit ». Folësi vûni në dukje, tue i dokumentue imtisht, disâ âna të pashtjellueme mirë deri tash të natyrës e të sjelljes së Statistit të Madh.

I mirënjohuni At *Theodor Minisci* parashtrou një kumtesë të përpikëshme mbi: « Veprimtarin kulturore dhe pasjen librare në gjuhë shqipe t'Abacis së Grottaferratas ». Ligjiruesi i ndritshëm bâni një propozim i cili u pranue me duertrokite nga mbarë Kongresi: këshilloi përpillimin e një radhojt të përgjithëshëm të botimeve, — libra, ko-

Prof. Georg Stadtmüller, historian i shqem i Jug-Lindjes europiane, paraqet veprimtarin e Albanien Institut të Munich-ut qi ai drejton, Pranë tij Prof. Martin Camaj.

Prof. Peter Bartl tue dhënë shkoqitje mbi veprimtarin albanologjike në Gjiromani

lekcjone së përkohëshmesh e fletoresh, — qi gjinden mbrenda e jashta Shqipnije. Ky katalog i pasunis librare në gjuhë shqipe dhe në gjuhë të hueja mbi albanologji do t'ishte nji mjet i dorës së parë hulumtimi për studjuesa.

Me 26 nanduer, mbasdite, prof. *Giuliano Bonfante*, Ordinar i Glogologjis pranë Universitetit të Torinos, foli mbi « Origjinën e gjuhës shqipe ». Me përgatitjen e tij ditunore të rrallë, studjuesi dha mendimin e vet mbi çashtjen e ndërlikueme të prejardhjes së gjuhës s'onë.

Prof. *Zef Schirò jr.*, Ordinar i Filologjis Byzantine pranë Universitetit të Romës, paralajmoi botimin me aparat të gjënë kritik të veprës së tij mbi *Kronikën e Tocco-s*, nji dorëshkrim me shum randësi qi do të hjedhi dritë mbi nji epokë t'errtë të historis s'onë veçanisht e ballkanike përgjithësisht. Titulli i referatës të këtij Studjuesi arbresh, qi nderon gjakun t'onë, ishte: « Historija e Shqiptarvet t'Epërit nga gjymda e shekullit XIV në dhetëvjetat e parë të XV ».

Me 27 paradite prof. *Georg Stadtmüller*, Drejtuer i Institutit të Historis së jug-lindjes europjane pranë Universitetit të München-ut, me zotsin qi prej të gjithvet i njifet në problemet balkanologjike e albanologjike, — paraqiti kriteret qi drejtojnë punën e *Albanien Institut* krijue prej tij. Hollsinat mbi punën e kryeme deri tash prej Institutit në fjalë i dha prof. *Peter Bartl*. Thema: « Vepërimtarë e programe t'Institutit t'Albanologjis së München-ut ».

Foli, mbas dy studjuesave gjermanë, prof. *Ernest Koliqi* i Universitetit të Romës, mbi themën: « Gjenezë e palingjenezë e rapsodive t'Alpevet shqiptare », tue shfaqë mendimin se motivet endëse slave, sidomos të Çetobashe Mujit, përtrihen kryekëput kur hynë në thellësi t'Alpevet shqiptare. Krijohet nji poezi epike krejt e ré me cilësim, frymë e ngjyrë lokale.

Prof. At *Carmelo Capizzi*, Ordinar i Historis kishtare byzantine pranë Institutit Papnuer Orjental të Romës, dha nji kumtesë mbi studimet shqiptare n'at Institut. Përpiknisht parashtroi grumbullin e veprave albanologjike (me randësi sidomos kolekcjonet e *Hyllit të Dritës* e të *Lekës*) qi gjinden në bibliotekën e Institutit Orjental.

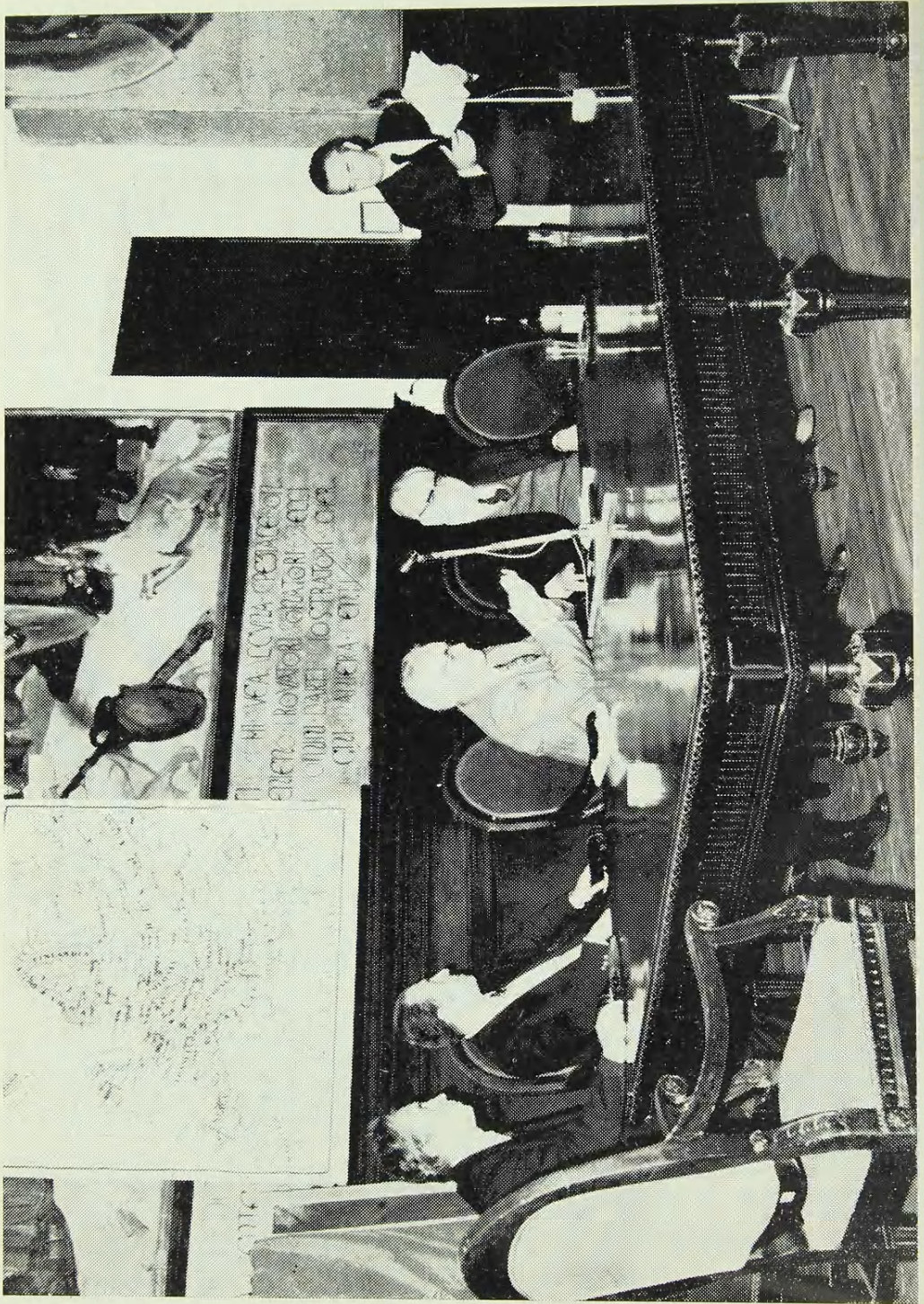
Me 28 nanduer paradite mori fjalën Adv. Prof. *Albino Greco*, i cili dha shkoqitje mbi programin, funksjonin dhe perspektivat e së përkohëshmesh *Risveglio-Zgjimi* qi ai drejton. Vûni në spikamë se ky organ shtypi tashmâ mjaft i përhapun në çdo rreth Arbreshësh e Shqiptarësh, orvatet kryesisht të paraqesi jetën shoqnore, kulturore e artistike sidomos të të gjitha komuniteteve italo-shqiptare ç'prej Abrucvet deri në Sicili e se ndjek qellimin m'u bâ palestër e shkrimtarve të të gjitha viseve ku rreth *gjaku arbnuer i shprishur*.

Prof. *Martin Camaj*, i Universitetit të München-ut, mbajti nji kumtesë shum t'interesantshëme mbi: « Poetënt shqiptarë të letrësis së ré të Kosovës ». Me vrojtme synthetike shum depërtuese dha nji pasqyrë të lëvizjes, në degë të poezis, qi erdh tue u zhvillue në vjetët e fundit në kët trevë qi sot njuhet e është provincë plot lulzim e letrësis shqiptare.

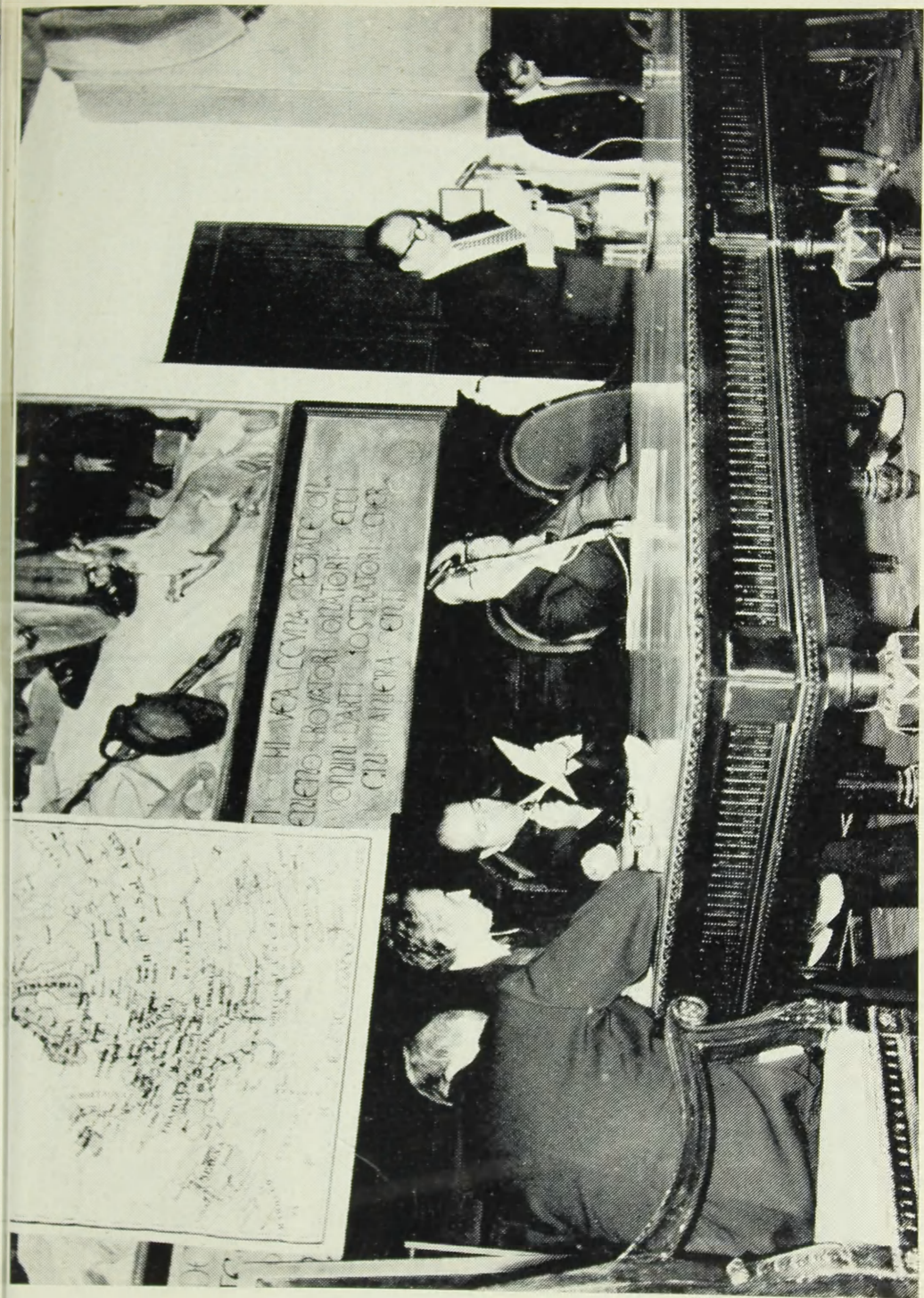
Prof. *Giuseppe Gradilone*, i Universitetit të Romës, foli mbi

Il Prof. Bonasera dell'Università di Palermo parla dinanzi alla Cappella mortuaria della Famiglia Petrotta a Piana degli Albanesi.

Il prof. Giuseppe Gradilone dell'Università di Roma legge la sua conferenza.

Prof. Namik Ressuli i Institutit Universitar Oriental të Napolit lexon referatin e vet.

themën: « Veprimtaria e Institutit roman të Gjuhës e të Letrësis shqiptare » dhe tregoi grumbullin e rezultateve t'arrijtuna sidomos në shpëtimin e të folmeve arbreshe, n'udhë zhdukjeje, me ânën e mbledhjes së teksteve gojore qi tash njëzet vjet me cenë e kriter të shtrënguet methodologjik drejtuesat e nxânsat e Institutit vijnë tue rregjistruet ndër 80 lokalitetet arbreshe t'Italis. Tekstet botohen në një kolanë vëllimesh. Botohen edhe studime mbi ato të folme. Kumtoi gjithashtu qênjen pranë Institutit të një biblioteke të pasun me vepra shqipe dhe albanologjike.

Me 28 nanduer mbasdite foli prof. *Namik Ressuli* i Universitetit të Napolit, mbi « Veprimtari e programe t'Institutit të Gjuhës e të Letrësis shqipe pranë Institutit Universitar Orjental » tue tregue punën qi në mes vishtirsish të mëdha zhvilloi dhe përfundimet e arrijtuna. Kumtoi krijesën në kohna të fundit të një mësimi të Historis së Shqipnis. Lajmoi se biblioteka e Institutit, mbarështue pre tij, dallohet për disa vepra të rralla botue para 1900-it, qi u mblodhën nga zâmadhi Poet prof. Zef Schirò sr. i cili, si dihet, qe i pari titullar i Kathedrës së shqipes n'Institutin Orjental të Napolit.

Papas *Frangjik Solano* në nderhÿmjen e vet lëshoi një kushtrim të thekshëm tue pohue se, po nuk u vù shpejt mësimi i gjuhës shqipe në shkolla të lokaliteteve arbreshe, s'do të shkojë kohë shum dhe e folmja arbreshe do të zhduket: bashkë me të edhe traditat me kujtimin e zânafiles së tyne.

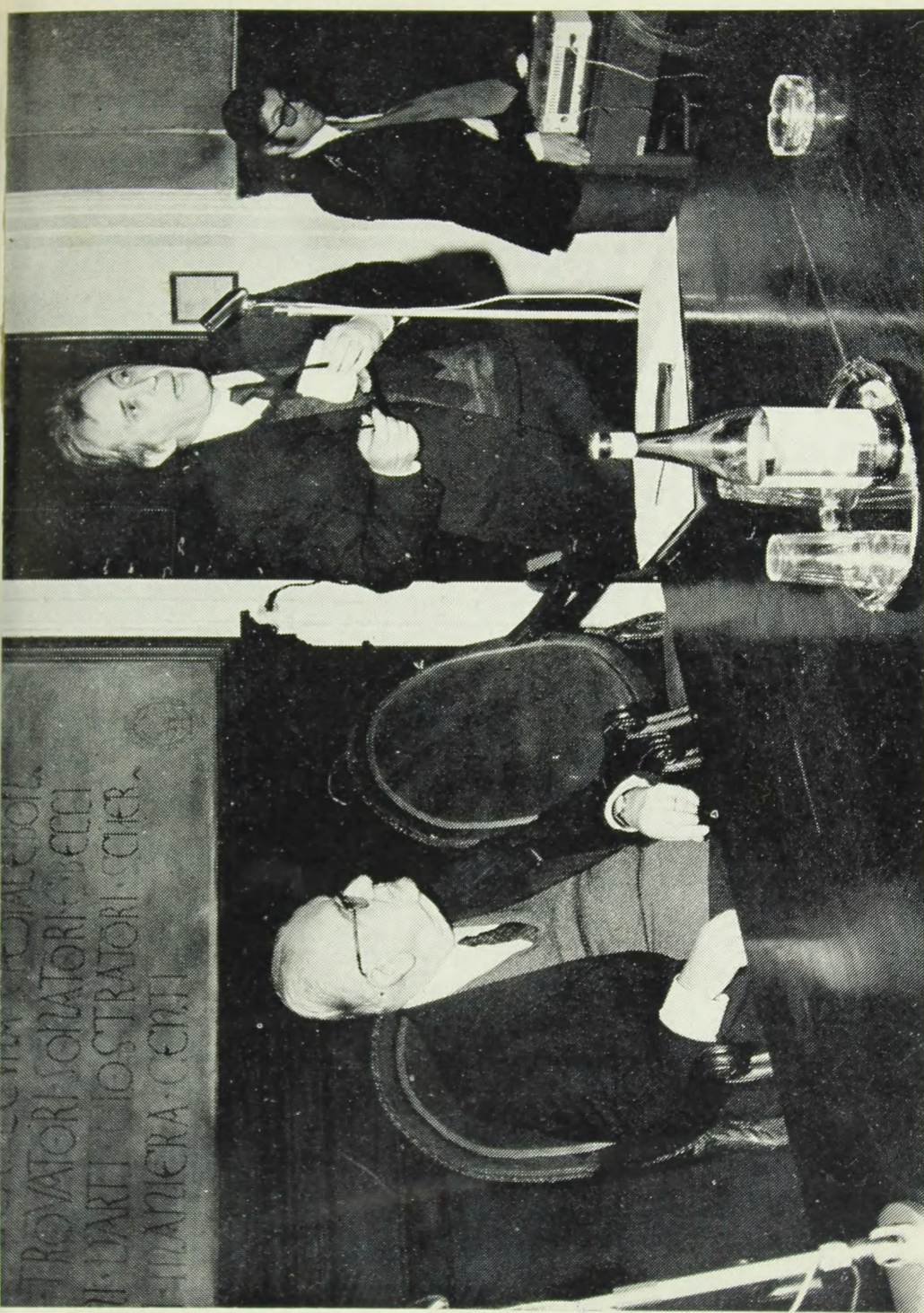
Prof. *Antonino Guzzetta*, i Universitetit të Palermos, paraqiti një kumtesë me titull: « Traditat historiko-kulturore dhe trajta moderne në prozën poetike t'Ernest Koliqit ». Me vrojtime të përshatshëme analizo përmbajtje e trajtë të disâ novelave të Koliqit.

Jashta programit, foli në një ndër seanca të para të Kongresit prof. *Alessandro Serra*, i cili paraqiti disa kujtime e konsiderata vetiake mbi periudhën e turbullt qi u krijue në Shqipni mbas 8 shtatorit 1943.

Mbi zhvillimin e studimeve n'Auatri, ku dikur albanologjija lulzoi mâ parë e mâ tepër se kudo, foli dr. *Robert Schwanke*.

I dha fund punimeve të Kongresit me një fjalim të lartë e plot frymë patriotike, mbasi ishte edhe Dita e Flâmurit të Shqipnis, *Emzot Zef Perniciaro*. E, si Prelati i përndritshëm kreu ndërhÿmjen qi për-malloi të madh e të vogël, një tubë djelmsh e vajzash arbreshe, disa prej këtyne veshë në kostumin krenar të stërgjysheve, këndoï këngën « O mburoja e Shqipëris » hartue nga Poeti Zef Schirò, këngë ku vlon vaji për atdhë të humbun por edhe ku xixillon shpresa e rilindjes arbnore.

Me 27 nanduer kongresistat shkuen në Horën e Arbreshvet e aty vunë një kunorë lulesh mbi vorr të Rozolin Petrotës, Themelues i Qendrës qi kremtonte me at Kongres 25-vjetorin e jetës së saj frytdhânëse. N'atmosferën e Horës, ku ndiehet e shijohet erë Shqipnije e ku tingullon shqipja nëpër udha si në vendet shqiptare, Shqiptarë e Arbreshë u vëllaznuen dhe mysafirët e huej prekën me dorë se mikpritja, doke dalluese e bijve të Shqipes, mbetet gjallë mbrenda e jashta Shqipnije ashtu si ishte motit. Me gojtarin e tij të njoftun Adv.

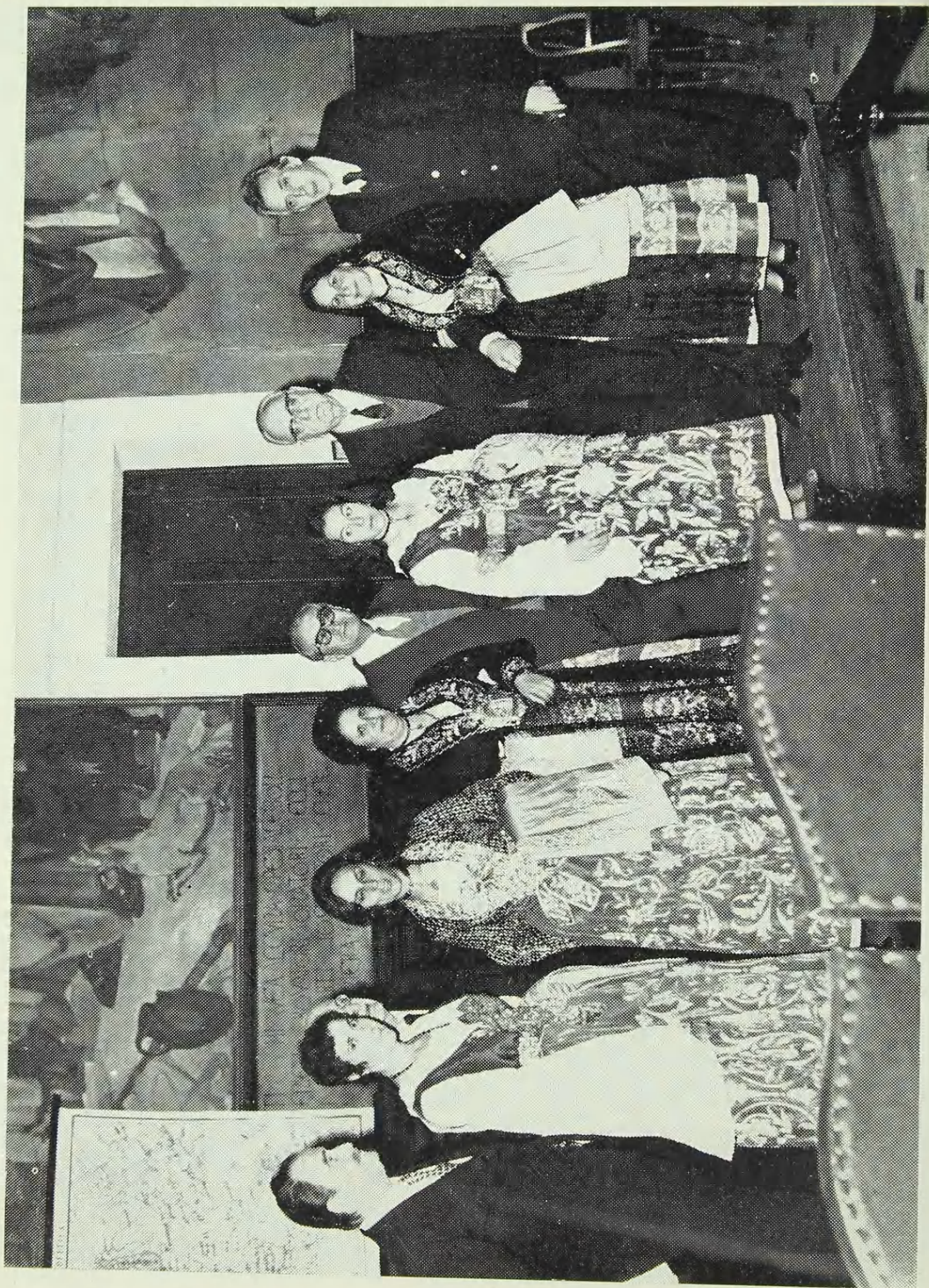
■ ■ ■ Antonino Geronzi dell'Università di Federico ■ ■ ■ relazione

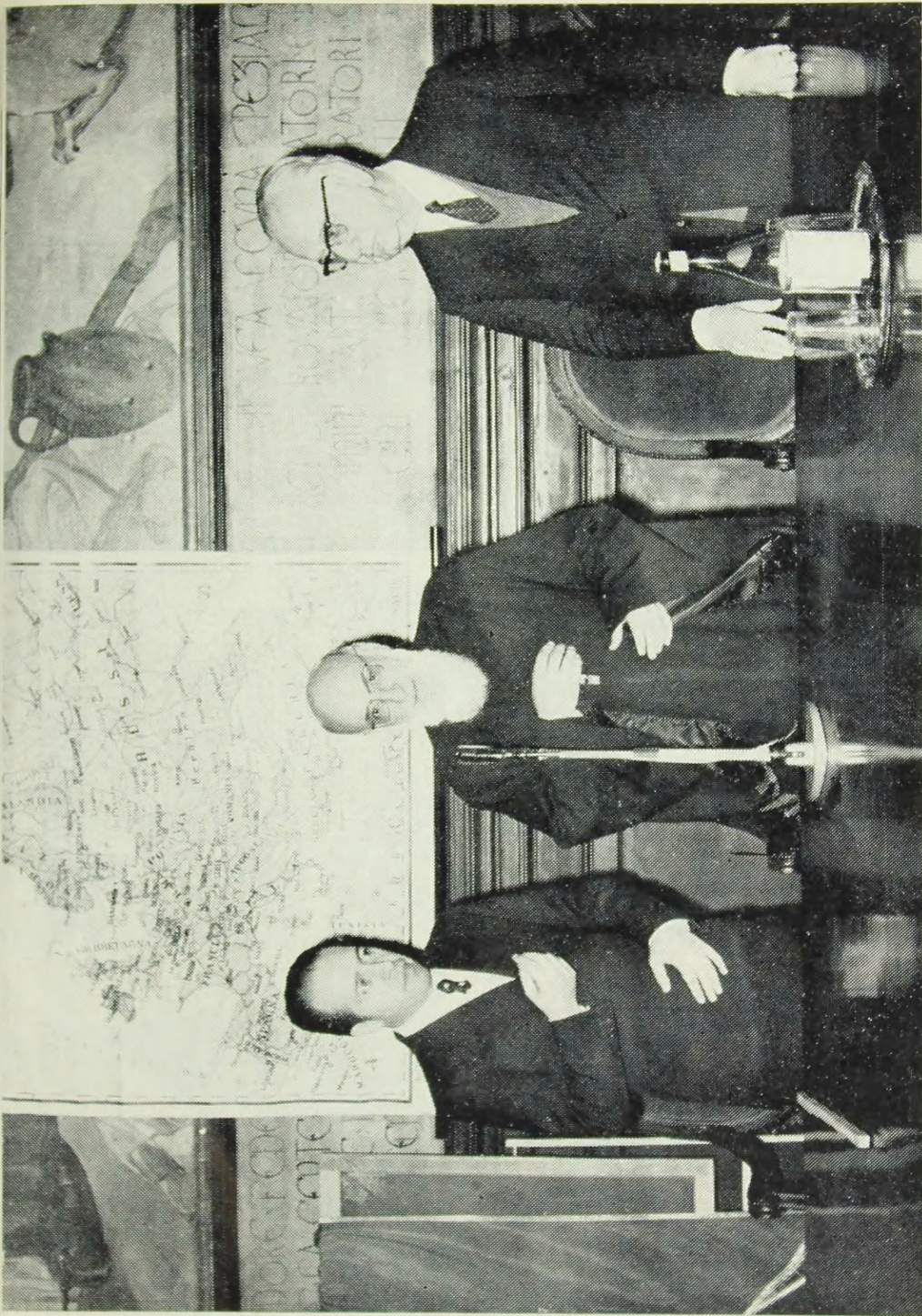
Kongresi ■ albanologjik organizue nga Qendra Ndërkombtare e Studimeve Shqiptare në Palermo (25-28 nanduer 1973) Sala e Hëmbësive ■

VIII Congresso di Studi Albanesi a Palermo — Sala di Maggio della Società di Storia Patria — Partecipazione del pubblico.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

S.E. Giuseppe Perniciaro, Vescovo di Piana degli Albanesi, con alla destra il dott. Salvator Giorgio Petrotta, Presidente del Centro Internazionale di Studi Albanesi, chiude con un toccante discorso in lingua albanese i lavori del Congresso la sera del 28 nov. 1973.

Ragip Frashëri interpretoi ndiesit, ku pikllim e gëzim shkriheshin në fjalë të dalldëshme: çoi peshë zëmrat dhe korri duertrokite të panuër prej pjesëmarrsve n'at gostë.

Kongresin e mbylli shkëlqimtarisht darka në salat e stërvalëta të Restaurantit *Charleston* në mbramjen e 28 Nandorit. Hymn'i Flamurit, kangë arbreshe e shqiptare kumbuen të këndueme me za të zjarrtë nga kori i të rijve e të rejave drejtue nga *Papas Stasi*.

Prof. Koliqi, i ftuem me folë nga të pranishmit, u solli Organizuesavet të Kongresit, dr. Salvator Giorgio Petrotës dhe prof. Antonino Guzzettës, bashkë me falnderime plot thekuni për mikpritje të shqueme edhe një lavd të sinqertë e të drejtë vërtë të merituem për sukses të plotë të të gjitha pikave, thuej kulturore thuej shoqnore, caktue në program.

Dr. Petrotta e *Prof. Guzzetta*, të përkrahun nga të gjithë misat e Këshillit Drejtues, sidomos nga zellitari i palodhëshëm *Ingj. Thoma Panda*, po mbajnë ndezë sot për sot dhe po e lëkundin n'ërnat e diasporës vravashkën e kulturës shqiptare. Institute dhe Ente të ndryshme punojnë, por punën e kryeme prej tyne Qendra Ndërkombtare e Studimeve Shqiptare të Palermës e bân të njoftun, e përhapë me manifestime të ndritëshme, ku të rij e të reja gjakut arbnuer trimnohen me ndjekë shembullin fisnik të të Parve, ku burra e grá ngushullohen në shpirt të brengosun nga fati mizuer i Atdheut, ku të huejët jesin të prekun e të habitun nga qindresa kreshnike e shpirtit të një kombi qi nuk hjek dorë kurrsesi nga traditat e lumnueshme të veta.

Shum telegrame miratimi u kanë arrijtë nisjatorve të Kongresit edhe u lexuen gjatë seancave të ndryshme. Ndër tjerë na mbeten në vesh ëmnat e derguesave qi vijojnë: Prof. Hans J. Kissling e Dr. Rudolf Trofenik nga Gjermanija, Dr. Hamdi Oruçi nga Usa, z. Robert Mc Keever, Emzot Eleuterio Fortino, rag. Gaspare Shkreli, z. Gjon Leka nga Roma e tjerë.

Nji publik i dendun përsolli me vërejtje të gjallë ligjiratat e ndryshme. Spikatëshin në salë tuba studentash e studenteshash, zoja të ndritëshme dhe eksponenta kishtarë arbreshë e përfaqesuesatë kulturës siciljane.

Pritjet e qitjet qenë, si e theksueme mâ parë, të dëja për gojdhënë shqiptare të mikpritjes.

“Gramatika dhe Sindaksa” e Ilia D. Sheperit

nga ANESTI ANDREA

Ndër të mësuarët (intelektualët), që kanë penguar dhe vazhdojnë të pengojnë krijimin e një gjuhe të shkruar shqipe të përbashkët, dallohen theksueshëm dy tipa: a) gjysmakët, a mëndje-shkurtët, të cilët vështrojnë çdo gjë nën prizmin e « progresit » dhe të « shkencës »; b) xhandarët me diplomë universitare, d.m.th., « intelektualët », që ngatërrojnë penën me jataganin (« bjeri t'i bijem pa le të dalë ku të dalë! »).

Të parët kujtojnë, se me dekret-ligje « shkencore », të përcjella me hurin e atyre që komandojnë, gjuha e jonë e shkruar ka për t'u njëjsuar brënda një kohe të shkurtë. Kështu mendon sharlatani i mësuar dhe nuk harrin të kuptojë të vërtetën e thjeshtë, që gjuha shqipe s'është prodhuar dhe s'prodhohet dot as në uzinat e akademicienëve të Tiranës (a në fantazitë e romancierve tanë) dhe as nëpërmjet tytës së dyfegut të Mehmedit. Të dytët, në patsh fatin katil të ndodhesh në « sympozet » e tyre dhe në qënsh i zoti t'iu gjesh fijen e arsytimit « sylogjizmave » të tyre, argumentojnë (me jatagan) se krijimi i një gjuhe mbi-dialektale ka për ta zhveshur gjuhën tonë nga bukuritë dhe gjallëritë e saj « instinktive ». Deri diku jataganllijtë kanë të drejtë, meqënëse nënshtrësirat irracionale të gjuhës, pa të cilat kjo ngurohet në artificialitet, veniten (dhe nga njëherë shduken krejt) nën presionin e mbishtresës racionale, që del gjithmonë e më tepër në pah me zhvillimin e një gjuhe të shkruar « letrare ». Halli është se pa këtë të fundit, një komb nuk është një komb, dhe halli bëhet edhe m'i vështirë kur mendojmë të zezat që i kanë sjellë kombit tonë përçarje të çdo lloji. Në të njëjtën kohë mund të theksojmë këtu, se disa nga kryeveprat e poezisë botrore kanë qënë pas shkruar në « gjuhë » mbi-dialektale. Pra, futeni jataganin në këllëf, pini një kafe dhe filloni një muhabet tjetër.

Po e keqja e së keqes me mentalitetin e këtyre dy tipash « intelektualë » është mosnjohja e faktit që procesi i formimit të një « gjuhe mbi-dialektale » është një fenomen i natyrshëm, dhe si çdo gjë e natyrshme ajo kërkon prej njeriut mund ciflitësh dhe urtësi mendimi. Nëse ata dy tre poetë dhe eruditë të vërtetë që ka Shqipëria sot (dhe që « intelektualët » e brëndshëm i kanë mohuar) shkruajnë në një « gjuhë dialektale », kjo nuk don të thotë se ata pajtohen me mentalitetin e jataganllit; porse është urtësia e tyre e thellë largpamëse që i detyron të vazhdojnë të shkruajnë në « dialekt ». Po ashtu, gramatologët e vërtetë shqiptarë kanë qënë gjithmonë të ndërgjegjshëm

të mungesave dhe të metave në veprat e tyre për derisa realizimi i një gjuhe të shkruar shqipe të përbashkët deh dhe dëfren zemrën, por jo arsyen e shëndoshë.

Gjysëm shekulli më parë, një erudit i Rilindjes sonë, *Ilia Dilo Sheperi*, boton një gramatikë shqipe, frut i një pune të zellshme shumëvjeçare, në të cilën ai mundohet t'i japë Shqiptarit toskë një gramatikë fillestare shqipe ku trajtat kryesore të strukturës së këtij dialekti të munden të përputhen me ato të dialektit gegë. Rëndësia e kësaj vepre, përsa i përket një hapi të parë drejt krijimit të një gjuhe të shkruar të përbashkët, u njoh dhe u vu në pah prej një sërë eruditësh të huaj dhe Shqiptarë. Mjafton të përmëndim këtu Jokl-in, që shkroi një syzim plot vërrejtje pozitive mbi origjinalitetin e kësaj vepre, dhe artikulin përlavdërues nga Midhat Frashëri.

Urtësia e thellë dhe vështrimi largpamës i këtij linguisti shqiptar të hershëm shfaqet qartazi në *Hyrjen* e veprës së tij. Piksëpari, *Ilia Dilo Sheperi* është plotsisht i ndërgjegjshëm i asaj të vërtete të thjeshtë që vetëm pak të mësuar e njohin:

« Nuk është... gramatika ajo që e ka zhvilluar gjuhën duke rregulluar të folurit dhe shkrimin e sajë, po është të folurit dhe shkrimi i gjuhës që cakton rregullat... »

(*Është*) e ditur që çdo gjuhë e gjallë është folur dhe flitet me ndryshime, sipas vëndeve, jo vetëm në shqipëtim, po dhe në trajta të fjalëve, dhe (deri) diku dhe në të lidhur të tyre për të shfaqur mendime; dhe kur ka fillur të shkruhet, është shkruar lirisht me të gjitha këto ndryshime, (kështu) që gjuha letrare e përbashkët nuk është formuar sakaqë... » (shih ribotimin, Romë, 1972, f. 13).

Piksëdyti, autori i kësaj gramatike të hershme shqipe, në kundërshtim me mentalitetin e intelektualit parrokiar, vështron veçoritë e thesarit gjuhësor shqip nëpërmjet një prizmi mbi-dialektal; për I. D. Sheperin *gjuha shqipe është një*, sepse veçoritë « dialektale » s'janë veçse shfaqje të jashtme të një strukture të brëndshme që ka qënë dhe është gjithmon akoma e përbashkët, e njëjtë. Për këtë arsye ai e sheh të domosdoshëm, dhe si çapin më paraparak drejt zhvillimit të një « gjuhe letrare », studimin e hollësishëm të sejcilit dialekt, qoftë përsa i përket fjalorit, qoftë përsa i përket « gramatikës ».

Në një artikull pak-a-shumë të gjatë, që shqyrton me mprehtësi veprën e *Ilia Dilo Sheperit*, *Jup Kastrati* ve në dukje, para së gjithash, rëndësinë e veçantë të kësaj gramatike toske ku për herë të parë bëhet një përçapje e ndërgjegjshme drejt krijimit të një gramatike të përbashkët shqipe (shih « *Buletin Shkencor* », Viti IX, Tiranë, 1972, ff. 217-235).

Mbas një hyrjeje të shkurtë, në vija të përgjithshme, rreth rëndësisë së Gramatikës të *Ilia Dilo Sheperit*, *Kastrati* vërren: « Duke e rrokur me një vështrim krejt pjesën e parë (« Fonologjia ») të Gramatikës së *Ilia Dilo Sheperit*, (shohim) se autori ka trajtuar mjaft probleme të vokalizmit të gjuhës shqipe, si nazalizmi, diftongjet dhe monoftongjet, rotacizmi, sordizimi dhe sonorizimi. Aty ka të dhëna të shkurtë për ortografinë fonetike dhe etimologjike, për ortoepinë, për ndryshimet dialektore të shqipes sidhe shënime mbi prozodinë e zanorevet, mbi

eufoninë, kakofoninë, apostrofimin, etj. » (f. 223). Për mendimin **tem**, kapitulli më interesant në *Pjesën e Parë*, është ai që merret me ndryshimet rrënjësore midis « orthografisë » të dialekteve tonë kryesore. Sheperi nënvizon, b.f., ndryshimet kuantitative në shqiptimin e zanoreve; çështjen e hundores « *ê* », që ai e shkruan kështu, dhe që, fatkeqësisht, është mospërfillur prej gramatologëve të rijt mëndje-shkurtë, megjithse, sikundër e vërteton I. D. Sheperi, « bashkëzëretet dhe zëroret e ndërhundëta » gjenden edhe në tosk; çështjen e rotacismit (autori vetë përdor « *n* »-në në vënd të « *r* »-së); çështjen e « bashkëzërore të trasha », të cilat gegërishtja i ruan edhe kur ndodhen në fund të fjalës; etj.

Mbi *Pjesën e Dytë* (« Morfollogjia ») Kastrati flet edhe më gjatë, dhe një pjesë e vërrejtjeve të tija vlejné të shënohen këtu. P.sh., kapituajt që studiojnë natyrën e nyjeve dhe të emrit në gjuhën shqipe përmbajnë « vëzhgime të holla morfologjike dhe sintaktike », gjë që dëshmon fare qartazi se « *Ilia Dilo Sheperi ka pasë kulturë gjuhësore, sens gjuhësor, sy kritik dhe të mprehtë, nuhatje prej gjuhëtari të përgatitur.* » (f. 225). Më tej: « *Duke e shikuar me sy kritik kapitullin e pjesëve të pandërruëshme të ligjëratës, vërejmë se brenda ndajfoljevet, për të parën herë në historinë e teksteve shkollore të gramatikave të gjuhës shqipe, janë detajuar në mënyrë kaq të hollësishme dhe pjesëzot, pothuajse me të gjitha nuancat e tyre.* » (f. 228).

Duke folur mbi përmbajtjen e *Pjesës së Katërt* (« Sindaksa »), Kastrati thekson se trajtimi i kësaj pjese të rëndësishme të së folurit është paraqitur në « një mënyrë origjinale dhe të re » prej Ilia Dilo Sheperit, dhe shton se « *mënyra e shqyrtimit, e vëzhgimit, e analizimit dhe e klasifikimit ndryshon nga ajo e paraardhërsvet, të tij, Xhuvani dhe Aldegieri, që u morën me sintaksën e shqipes. Sheperi ka sjellë shumë elemente të reja, fakte të panjohura më përpara, fenomene gjuhësore të pavëna re nga gramatologë të tjerë shqiptarë në fushën e sintaksës së shqipes.* » (f. 231). Mbi këtë pikë mjafton të përmëndim vetëm shëmbullin e mëposhtëm të Kastratit:

« Duke folur për këpujën, autori thekson se 'si këpujë përdoret kryesisht folja *jam*; por përveç foljes *jam*, dhe folje të tjera, që kanë kuptim që i afrohet pak a shumë kuptimit të foljes *jam*, shërbejnë si këpujë. Të tilla janë: a) Foljet *gjendem, bëhem, lind, dal, mbetem, rri, rroj, etj.*; b) Foljet *dukem, dëftohem, tregohem, kuptohem, gjykohe, etj.*; c) Foljet *quhem, emërohem, thuhem, zgjidhem, etj.*' Ilia Dilo Sheperi është i pari në historinë e sintaksavet të gjuhës shqipe që ka (dalluar) një karakteristikë të tillë. Bile ai shkon edhe më tej: *Cdo folje mund të përdoret si këpujë, kur merr emër ose mbiemër në vënd të një plotësi ndajfoljor. P.sh. Flë i qetë. Punoj i palodhur.* » (f. 232).

Interesante, përsa i përket rëndësisë së veprës së Ilia Dilo Sheperit drejt formimit të një drejtshkrimi të përbashkët, janë vërrejtjet kritike të Kastratit ndaj qëndrimit thujse mospërfillës të një pjese intelektualësh shqiptarë karshi veprës në fjalë. Sigurisht, Kastrati mundohet t'i shmangët një kritike të drejt-për-drejtë të qëndrimit krejt mospërfillës që ka treguar Ministria e Arsimit qysh nga dyzëtekatra dhe sot; por mjafton kritika therrëse, që ai i bën Xhuvanit

(gramatologut idol të Komunistëve), të kuptojmë, edhe nëse tërthorazi, se ku e ka fjalën ky linguist i ri shqiptar i ndërgjegjshëm:

« *Vepra e Ilia Dilo Sheperit ka shumë merita. Për herë të parë në historinë e teksteve të gramatikave të shqipes, është hartuar një studim i ngjeshur për fjalëformimin e gjuhës sonë. Meritat e autorit në këtë drejtim janë të mëdha. Është për të ardhur keq, që ky tekst kaq i mirë i strukturës gramatikore të shqipes, nuk u përdor, gjërisht, në shkollat e vëndit tonë në periudhën 1927-1944. Me sa duket, atij ia zuri vëndin Gramatika e gjuhës shqipe e Aleksandër Xhuvanit, ndoshta me nonjë urdhresë të veçantë të dikasterit të kohës... në Këshillin e Epërm të të cilit pat bërë pjesë për shumë kohë Xhuvani, sikurse më vonë edhe në Komisionin teknik të botimit të teksteve shkollorë të kësaj Ministrie (*) » (ff. 234-235).*

Studimet e Ilia Dilo Sheperit në fushën e gjuhësisë lidhen ngushtë me veprimtaritë e tij patriotike dhe shpirtin e tij të pastërt të Rilindasit të vërtetë shqiptar. Ai lindi në katundin Sheper të Zagorisë më 1872 dhe mbas mbarimit të mësimave fillestare i ati e regjistroi në gjimnazin e famshëm të asaj kohe, « Zosimea Skoli » e Janinës, që ai e kreu me notën më të shkëlqyeshme (« dhjetë »).

Ndërgjegjja kombëtare në mësuesin e ri të shkathët ngjallet shpejt, sepse fati i fal jo vetëm një mëndje të mprehtë, por dhe një sens drejtësie të papërkulshëm. Në kundërshtim me ligjet fanaro-turkoshake të asaj kohe, ai hap fshehtazi një « shkollë shqipe » më 1907 e cila përbëhej vetëm nga nëntë nxënës. « Sekretit » s'mund të mbahej gjatë, dhe kështu, aty nga vjeti 1910, ai paditet në Metropolinë e Gjinokastrës për: a) mosdhënie mësim në frymë kristiane (« vinte festën mbi kryqin e psaltikosë » (**)); b) zëvendësim të greqishtes me shqip gjat mësimi. Më në fund Metropolit i Gjinokastrës e pushon nga puna, d.m.th. ia heq të drejtën e mësuesllëkut, dhe kur sheh se Zagorlliu i « pa udhë » nuk hepet fare, atëhere e ç'kishëron. Gjë që s'e turbullon fort patriotin Rilindas, i cili i din mirë mëkatat e panumurta të Fanarit ndaj Shqiptarëve dhe Perëndisë vetë.

Në kohën e t'ashtuquajturës « autonomi t'Epërit », Ilia Dilo Sheperi ngrihet dhe i gris maskën dinakërisë greke. Burgoset, torturohet dhe dënohet me vdekje « për veprimtari shqiptare ». Siç duket Grekët — më të zgjuar se Grekofilët dhe Grekomanët, të cilët ishin shkaktarët e « vëndimit me vdekje » — e panë të udhës ta dbojnë Ilian prej « Epërit » në vënd që ta vrasin, gjë që mund të shkaktonte turbullira të panevojshme.

Në kohën e okupacionit italian, më 1917, me nismën dhe nën drejtimin e Ilia Dilo Sheperit, hapen për herë të parë shkolla shqipe në të gjithë krahinën e Zagorisë, megjithëse propaganda greke ishte ende me rrënjë të forta dhe vrasjet mbrapa-krahësh të patriotëve shqiptarë s'njiheshin si raste të jashtzakonshëm.

Gjatë okupacionit « të parë » italian ai shërben si inspektor i arimit për prefekturën e Gjinokastrës dhe të Vlorës. Merr pjesë në

(*) Nënvizimi është i imi.

(**) Nga shënimet e Qiriako Dilo Sheperit.

Kongresin Arsimor të Lushnjës më 1922, dhe bëhet kështu një nga hartuesit e programeve më të hershme arsimore të shtetit shqiptar.

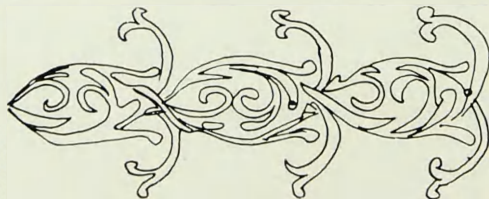
Përveç studimeve të palodhshme dhe të pandërprera në fushën e gjuhës shqipe, Ilia Dilo Sheperi i pat detyruar kohë dhe mund përkthimesh të ndryshme në gjuhën shqipe; veçanërisht me rëndësi janë ato fetaret, që deri atëhere gjendeshin vetëm në greqisht (për ritin orthodox). Përsa i përket qëndrimit të këtij Rilindasi shqiptar ndaj fesë, mjafton të shënojmë këtu një pjesë të shkëputur nga shënimet për atin e vet të Qiriako Dilo Sheperit:

« Një herë tjetër i tregova Babait për mrekullinë e Kishës së Benjës ku venë bota dhe shërohen. 'Nuk është kisha ose konizma — m'u përgjegj Babaj — që i shëron të sëmurët, po është besimi që të sëmurët kanë se duke vajtur në kishë do të shërohen; dhe, me të vërtetë, për shkak të besimit të tyre të madh, shërohen'.

Thoshte gjithnjë Babai: « Të nderoni fenë t'uaj edhe të tjetrit, edhe sikur t'ini atheista. Janë gjëra të pabesura, të pashpjeguarshme, por të vërteta: vjedh ose përbuz ose bën një të keqe në vakëf, pëson një fatkeqësi.

Xhaxho-Nani më thoshte se profesorët e Zosimesë kanë qënë atheista, dhe e tillë ishte ajo periudhë, dhe më shtonte se Lipe Koçi (doktor), Lliko Koçi (avocat) kanë qënë atheistë të çmëndur, kurse Babai i juaj ka qënë i urtë dhe fenë e respektonte. »

Aktiviteti arsimor dhe patriotik i Ilia Dilo Sheperit vazhdoi i pandërprerë der më 15 Tetor 1945 kur ai mbylli sytë për gjumin e përjetshëm. Megjithatë qeveria e sotshme «shqiptare» dhe Ministria e Arsimit e kanë lënë në heshtje veprën kryesore sidhe veprimtarinë akademike, në përgjithsi, të Ilia Dilo Sheperit, këto kohët e fundit emri i tij ka filluar të përmendet prej akademikienësh shqiptarë të rij me ndërgjegje të pastërt. Tani vonë (më mirë vonë se kurrë) edhe komunistët vetë kanë filluar të kuptojnë të vërtetën e thjeshtë, por të thellë, të proverbit « s'mbulohet dielli me shoshë ». Bile dhjetë vjetë më parë gjejmë një skicë të vogël rreth I. D. Sheperit në « Zëri i Popullit » i Gjinokastrës, vizatuar ashtu shpejt-e-shpejt, si me drojtje, nga Javer Malo: « Klasa e parë në gjimnazin e Gjirokastrës në vitin 1933-1934 është e lidhur në mënyrë të pazgjdhëshme në kujtesën time me figurën e një plaku flokë-bardhë me syze, i veshur vazhdimisht me rroba të zeza — Ilia Dilo Sheperit, mësuesit të gjuhës, autorit të një gramatike mjaft serioze të shqipes... (Autoriteti) i këtij pedagogu ishte i pakontestuëshëm dhe mund të them se në atë klasë lindi tek shumë nga ne dashuria për gjuhën dhe letërsinë. »

Bardh e zi rreth Drinit

nga KOSOVË REXHA-BALA

Edhe gjumashat mâ të mëdhej u çuen heret në mëngjes të gatshëm për udhtim dhe ndërtime të kullës së re në Boletin.

U nisën n'agim pa nxe dielli e trupuen nëpër katunde kodër mbas kodre e breg mbas bregu rrânxë vargmaleve të Zhlebit. Mberrijtën në Boletin para muzgut. Disa kambësuer e disa kaluer udhtuen si dasmorët kur shkojnë me marrë nusen. Herë-herë kënga malsorçe e dy këngatarëve që piskatshin me gishta në vesh shtrihej lugjeve e ngjitej tue u përvjedhë malit përpjetë e tue ushtue grykave deri në maje të bjeshkës. Aty-këtu pushojshin këta trima rreth krojeve e ndër ograia sa me shue etjen e me dredhë cigare. Ishte një ditë e bukur vjeshte.

Në një katund në breg të Ibrit hangren drekë në kullë të Kadri Shalës. Disa kalorës kishin mbërrijtë përpara dhe lajmue Kadriun se Isa Boletini me një tridhetë burra e kishte mëndjen me u ndalë pakëz aty n'udhtim për Boletin. Nuk u desht shumë kohë me pré dashin, me gatue, me thirrë kojshi e kushëri për të pritë musafiret si në dasëm e njikohësisht me caktue rojet në vende strategjike rreth katundit. « Ndoj hafije mund të lajmojë Pashën në Mitrovicë, e mikun duhet me e përciellë prej katundit pa therrë në kambë — arsyetoi Kadri Shala.

Gjatë pushimit, përveç bisedash serioze të hapta apo tërthore, me mesele, në këso tubimesh shprazen edhe tallje.

— Kemi ndie se je kah kthehesh në Boletin me ngrhë banesa të reja, Isa Beg. Për hajr e ishalla i trashigon me djem e nipa e sternipa! Paska burra të vyem në daç për pushkë, në daç për punë. Kofshin faqebardhë të gjithë! Një gjâ nuk jam kah e marr vesh: çka ju duhet dervishi e qaj plaku mjekërrbardhë? — nxiti muhabetin një burr me musteqe vesh më vesh.

— Pa plak nuk ka konak — u përgjegj Isa me thânjën e njoftun përmbrojtjen e pleqve qoftë për njëmend, qoftë për mahi. Dervish Zeka i Pejës nuk âsht çfarëdo dervishi, por msojs i çetabit shqiptar — theksoi.

— Shif, shif! — ndërhvni një plak i katundit — gati me dekë e mos me ndie se paska çetab shqiptar.

— Në daç me dijtë mâ shumë për këtë punë, hajde me ne, se ka me na knaqë dervishi sikur na knaqi mramë në Banjë. Dorëzanë për këtë punë na ke të gjithë në krye me Isën — u përgjegj një nga trimat e Isës.

— Pa dyshim — tha Isa, kurse të tjerët pohuen në heshtje me shiqim të premë e me lëkundje koke.

— Qebesa po vi me gjithë qéf — tha plaku.

— Po ti nuk je për punë, mixhò — ngacmoi mahitari. Ti s'je as për me qitë ujë, por duhet me të bā hyzmet e me ta bajtë dertin kur po des.

— Për argati nuk jam, se as shpija e jeme s'ma ka pa hajrin bukur moti, por për sogje nuk ia lshoj vendin kurrëfarë të riu, pse synin hala e kam të preftë. Nuk jam trim, se trimat nuk e kanë jetën e gjatë, por mbasi jam plak e nuk më bajnë punë kambët si ty, nuk e lshoj pritën pa i shprazë fyshekët deri në nja — u pergjegj plaku.

— Qebesa, qashtu është, se prej pleqsh ska tjetër argati veçse me ndejtë roje deri në dekë — përforcoi një plak tjetër.

— Mbasi roje i paskemi pleqt, a po më merrni, pra, mue me bā kopalla shum e punë pak? — përfundoi mahitari tue thumbue edhe vehten.

— Për kopalla, bre mik, më kanë mue. Kopallat e mija dalin boll, madje teprojnë — u pergjegj mahitari i anës tjetër.

Kështu të tubuem prej shum katundesh jetojshin këta burra si mashkuj të një shtëpije, si vëllazën.

Për ndërtimin e kullës e të banesave tjera patën ardhë disa mjesh-tër dibranë. Ndër këta qeleshebardhë dibranët dalloheshin me qeleshet e tyne të rrafshta, pa maje, dhe të folunit e tyne karakteristik.

Të nesërmen heret, para se të fillonte puna, dervishi sillej rreth ndërtesave të vjetra të djeguna. Dëshironte të bisedonte me muret e të mësonte të kaluemen e breznive që i kanë vu themelin kullës, por muret e naltë heshtin si gurë vorresh e mbajnë mbrenda shkrum e hi.

— Mirëmengjesi! dervish efendi — përshendeti Isa. Deshta me i vërejtë edhe një herë këta mure para se ti shëmbim. Gurët e mirë e të ledhatuem do ti përdorim, kurse të tjerët do ti lamë si gërmadha për tu folë breznive rropatjet e jetës sonë. Kullën e ré do ta ngrehim në tjetër vend. Eja të tregoj dhe më thuej çka mendon!

Jo fort larg në prenim të kullës së vjetër ishte një krue mù rranxë një shkambi. Nuk buronte shumë ujë, por uji ishte i ftoftë si lang bore e i këthielltë si loti, si lot guri, graniti.

— Krojet nuk është mirë me i përvetsue, me i thurë me mure. Duhet me i lanë të hapun me shue etjen çdokush, madje edhe bisha, por, ndoshta na duhet me luftue gjatë e shumkush është dorëzue për mungesë uji, prandaj kam vendos me e rrethue me mure ket krue. Këtu do ta ngrehim kullën e ré. Gërmadhat e banesave të vjetra do të mbeten kah lindja e sa herë të zgjohen në mëngjes breznija e të drejtojnë shiqimin për të pa lindjen e diellit, le të shofin njëkohësisht gërmadhat të flakrueme në agimet e kuqe si të kalluna flakë prej pashallarëve turq.

Dervishi drejtoi shiqimin kah kulla e vjetër e djegun dhe iu duk se njëmend digjej flakë. Vetëm tymi mungonte për të qenë njëmendësi.

— Po, sa më mirë njofim mundin e derdhun për një gjā, aq më drejtë e çmojmë vlerën e sajë. Unë do të përpiqem me u mësue fmijve mundimet, përpjekjet, mjerimet e të parëve tonë për ruejtjen e vot-

rave tona, për ruejtjen e trollit shqiptar prej Skenderbegut e deri në ditët tona. Edhe mue vetë më duhet me mësue shum gjana, qe, bie fjala, qysh u vendosën të parët e juej këtu dhe pse?

— Hëm! — u çudit pakëz Isa — kjo nuk çon kandár për të tjerët, por mbasi paske qéf me ditë, po të tregoj. Na — filloi tregimin Isa — nuk kemi pasë mejtepe. Mësimet e para i kemi marrë prej gojës së gjyshave e gjysheve në prehnin e tyne, mbasi ata kishin kohë të mirreshin me fëmijt — nipat e stërnipat, mbesat e stërmbesat, sepse pleqnija i kishte lirue nga argatimi e rangimi. Kështu kam mësue edhe unë për të kaluemen e breznive në Boletin e në krahinë.

Isa ulë kambëkryq pranë kronit i tregonte dervishit historin e fisit, me fjalë pleqsh e plakash, e gojëdhânat, legjendat, tregimi rridhte si ujët e kronit.

— Po, para ardhjes së Turkut jemi kenë kryqali, prandaj nuk âsht çudí që gjyshi yt ka lejuë ndërtimin e kishës, por kisha ruejti fën e jo kombësin — theksoi dervishi. N'at kohë ata ishin shqiptarë, por sod janë shkije. Shqiptarizmin nuk po e mpron as kisha as xhamija. Kishe bâ mirë shum, mirad të madh me ngrehë një shkollë pranë kullës për krejt fmijt e fisit tand — këshilloi dervishi.

— E kam mendue kët punë, prandej të thirra me ardhë këtu. Besoj se do të jeshë i knaqun. Tash duhet me ngranë mëngjes e me u parash-true mjeshtrave, shpijanikëve e ndihmaçarëve detyrat dhe me ia nisë punës.

Ndërtimi bahej për bukurí simbas deshirës së Isës dhe udhëzimeve të mjeshtrave dibranë — gurët ledhatoheshin, landët preheshin e gdhëndeshin, muret naltoheshin.

Gjatë punimeve dervishi u njoftue me të gjithë. Shkonte herë te njeni e herë te tjetri, bisedonte me ta veç e veç nëpër punishtë. Veçanisht bisedonte gjatë me pleqt në roje. Mësoj shumë gjâna në formë përjetimesh, rrëfimesh apo gojëdhânash për fatin, jetën e njerëzve n'at krahinë.

Nji ditë në kulmin e kullës e të çdo ndërtese, pra edhe të shkollës, kishin varë nga nji veshë kombëtare për mjeshtrat. Veshjet luhateshin si kufoma të varunish. Veshja në kulmin e shkollës iu duk dervishit si flamur që valvitej me gëzim dhe ftonte fëmijt shqiptarë të vërsulen nën te për të përvehtësue ditin.

Punimet u kryen mâ shpejt se sa ishte parapa. Grá e fëmij erdhën nga Banja. U bâ kremtim i madh. Kângë e gëzim sa të dojë zëmra. Tre desh të mëdhej, oçiça, mburrje e çdo bariu, u prenë atë ditë. Mish e lakna, mish e kompira, pite me pekmez, kafe e çaja pa kursim.

— Ejani fmi me ju kallxue diçka! — thirri Isa. Ky âsht msojsi i juej — u prezantoi dervishin. Këtu do të mësoni — u tregoi shkollën. Sot âsht shum zor me mbetë gjáll pa pushkë, por nesër do të jetë shum zor me jetue pa kalem, prandaj mësoni me kujdes të madh — këshilloi.

Plani i ndërteses shkollore ishte nji gjatore i ndamë në dy pjesë — paradhomën dhe dhomën e mësimet. Nuk dallohej shum nga plani i nji kishe apo xhamije. Paradhoma ishte e shtrueme me rrasa guri, kishte nji dritare kah prendimi dhe derën kah lindja. Në mes të murit

verior kishte një oxhak të madh më përbáll derës së dhomës. Ndën dritare ishte një pod dërrasash gjysë metre i naltë, një farë trapazani me një dollap në murin e dhomës me kapakë nga të dyja anët. Dhoma e gjatë dhe e gjânë e shtruese me dërrasa të trasha e të zdrukueme mirë kishte katër dritare — dy kah lindja e dy kah prendimi, kurse gjatë murit jugor skaj më skaj shtrihej një trapazan i ulët por i gjânë tri metra i shtruem me qylyma e shilte dhe në dy skajet nga një dollap qoshesh të ornamentuem. Kur ishte ftofët ndizej zjarmi n'oxhakun e paradhomës, kurse dhoma nxehej prej dy tangarësh mbushë me prush të zjarmit n'oxhak si edhe nga vetë zjarmi i oxhakut tue lanë çelë derën e dhomës përbáll oxhakut. Ky oxhak shërbente edhe si ventilator tue thithë nga dhoma ajrin e përdorun. Shpesh rrinte dervishi mbi shilte në trapazanin në fund të dhomës dhe mendonte tue soditë tangarët me prush në mes të dhomës dhe nëpërmjet të herës përbáll flakën e zjarmit n'oxhakun e paradhomës. Ky vend ishte shumë i përshtatshëm për meditim. Në këso rastesh i ushtojshin në vesh, i vijshin ndër mend legjendat, rrëfimet, tregimet, përjetimet e njerëzvet ndigjue në bisedat gjatë ndërtimeve.

Mbasi ia vunë kulmin ndërtesës shkollore, mbasi ia qitën pikën jashtë, e ndërsa e rregullojshin mbrenda, Isa i tha dervishit një ditë: « Për pare mos më kurse, por çka të jetë nevoja blej e çka nuk ka porosit. Ma së miri është me bënë pazar me Davidin, jahudin në Mitrovicë ».

Davidi ishte tregtar i madh. Baba i tij kishte në Trieste një dyqan dhe moti bante tregti me viset nën Turqi. Meqë Turqija largohej dita-ditës e zävëndësohej nga Austro-Hungaria e mbasi kishte katër djem e dy vajza dhe ishte në moshë, para se ta mundëte pleqnija, vendosi me shpërnda forcat në vende strategjike për pasunimin sa më të madh të familjes. Mbasi e shoshitën në këshillin familjar zgjanimin e tregtis, u vendos që vajzat me dhanduert e pakapital por të rryem për tregti në një dyqan me nam në Triestë, si edhe tre djemt e martuem por pa fëmij të çelshin dyqane nëpër qendra të ndryshme të viseve balkanike nën Turqi, kurse djali i madh, i cili kishte dy fëmij, një djalë e një vajzë, mbetej në Trieste bashkëpunor i babës Aban. Edhe historin e tij e mësoi dervishi mbasi tregtuen një kohë të gjatë dhe pak nga pak u miqasuen. Davidi fliste pesë gjuhë — italisht, gjermanisht, turqisht, serbisht dhe shqip. Tri të parat i kishte mësuë në Triestë, kurse dy të fundit i kishte mësuë për mrekulli mbrenda një kohe të shkurtë në Mitrovicë, meqë, përveç turqve anadollakë, Turqishten pak kush e fliste në at krahinë. Pra Shqipja ishte e domosdoshme për zhvillimin e tregtis me popullsin vendase, kurse serbishtja për tregti me Serbin, me Beogradin, ku ishin tregtarë motra me dhandrin e madh, si edhe me Bosnën, me Sarajevën, ku ishte tregtar një vëlla.

— Puna e mbarë! — përshendeti dervishi.

— Të mbarë e të mirë paç, bujrum! — përgjegji Davidi i gatshëm me shitë çkado.

— Më duhen do pllaka shkollore për fëmij, kalema, mereçep e letra shkrimi.

— Peke — përgjegji tregtari i çuditun. Letër e mereçep kam

edhe nja dy tri pllaka. Nji, si po e shef varun në mûr, e përdori vetë për shenime të rastit. Sa copa të duhen?

— Nja dy teste, njëzet copa.

— Hem! — shfreu Davidi, meqë askush nuk kishte porositë deri sod aq shum pllaka. Duhet me pritë bukur shum deri sa të mbërrijnë këtu ja prej Trieste, ja prej Selanikut.

— Çka me bâ?! — rrudhi krahët dhe vetullat dervishi. Mos e le pa i porositë! Sod po i blejë qato tri katër copa që i ke, mâ mirë pak se hiç.

— Vështirë është me i prue, se rrugës po thehen si gastare — theksoi Davidi si hymje për caktimin e çmimit të naltë — prandaj duhet me pague diçka si kapare, se nuk kam hesapë me porositë máll që më mbetet pa shitë.

Davidi ia shiti dervishit pllakat që kishte, katër copa, e me paret që muer mund të blente njëzet të tjera e do të fitonte pesëfish e jo « për një lek » si shprehet populli zakonisht për fitime tregtarësh.

— Lamtumirë! — përhëndeti dervishi tue u nisë me dalë prej dyqanit.

— Udhë e mbarë! — përgjegji tregtari. « Ç'dobí do të ketë ky popull nga bejtet e hafëzave e dervishave » — mendoí.

Erdhi koha e mësimit të parë. Natën para kësaj dite dervishi mendoí gjatë si të vepronte. Ishte ulë në shilte dhe rikujtonte kur ai vetë kishte qënë nxânës te Hafëz Fejza tue fillue me suparai, mësimin e shkrojave arabishte, dhe tue vazhdue me leximin e kuranit dhe mësimin përmendesh të syreve të librit të shëjtë pa kuptue asnji fjalë, meqë vetë Hafëz Fejza krejt pak i kuptonte. Përkujtoi si një hoxhë i ri u çmend mbasi mësoi përmendesh fund e krye syret e kuranit, kurse njerëzit thojshin se u çmend prej këndimit. Dhe me të vërtetë është e vështirë një punë e tillë sa me të bâ me u çmendë kur e vetmja nxitje është friga prej thuprës së mësuesit dhe dajakut në fallak. At natë bâní gjum jo të rahatueshëm — pau andërr se si një hoxhë mjek-rrësh e rrafte pa mëshirë kambëve me shkop e dy dervisha ia mbajshin nalt kambët të shtërngueme në fallak. E kjo ngjante në sy të botës. Dhimbja e turpit, marres, ishte mâ e madhe se dhimbja e dajakut. Pau andërr se si shkrojat latine luftojshin kundër shkrojave arabe — në fillim të luftës u përziën e u përfytën tue mos u dallue mirë njena prej tjetrës, por pak nga pak shkrojat arabe u zhduken të shpueme prej majes së lapsave, shpatave, të Alfabetares shqipe të Stambollit. Meqë trupin nuk e kishte të lodhun, i duel gjumi disa herë, o mbasi kishte mendue rrast, pa bukur shum andrra e në mëngjes heret u çue me trup pakëz të ngathtë e me mendjen shumë të shkathtë. Kishte vendosë të diskutojë me nxânësit pse duhet mësue në rend të parë Alfabetarja shqipe e jo suparai arabisht.

Nxânësit, të gjithë djem moshe të ndrëshme, ishin ulë kambë-kryq me në krye dervishin si burrat në kullë.

— A ishte përpara ky mejtep, kjo shkollë? — pyeti mësuesi, dervish Zeka i Pejës.

— Jo — ushtoi përgjegja.

— Na duhet të flasim me rend. Kush din me u përgjegjë pyetjeve

le ta çojë gishtin përpjetë — këshilloi tue tregue me shembull si duhet veprue. — Tash po ju kallxoj, edhepse keni ndie, se unë e kam emnin Zekë Nallbani. Ju keni me më thirrë dervish efendi si më thrasin të gjithë. Si e ke emnin ti? — e pyeti të parin pranë vehtes.

— Fetah — u përgjegj djali.

— Fetah kushi?

— Fetah Meta.

— E Meta i kujt âsht?

— I Sokolit.

— E Sokoli i kujt ishte?

— I Sylës.

— E Syla?

— I Kamerit.

— E Kameri?

— I Ukës.

— E Uka?

— Mâ larg nuk di — përgjegji Fetahi. As babëgjyshi nuk dinte kur e pvetsha.

— Animirë, nëse e grahim kët punë deri në skaj mbërrimë te të parët tonë me emnat: *Lekë, Gjon, Gjergj, Kolë*, pra, pa shkue fort larg mberrimë te të parët tonë kryqali, e mandej te ata me emnat: *Bardhec e Bardhyll*, pra, mbërrimë te të parët tonë as të fés së Krishtit as të Muhamedit. Unë jam jabanxhi prej tjetër fisi, fisit të Beri-shës — vazhdoi. Po qysh thirret fisi i juej?

— Shalë.

— A keni ndie për ndoj fis tjetër?

— Po. Gash.

— Këto fise e disa të tjera së bashku prej këtuhit e grykës së Ibrit deri në dé t'Ulqin, në vendin e uqvet, mandej prej këtuhit e lugut të Sitnicës deri në fushtë të Kosovës e teposhtë lugut të Vardarit deri ku del Drini i Zí e përpjetë ku ky bashkohet me Drinin e Bardhë e derdhen në dé ngat Shkodrës, mandej n'ato vise bregut të detit deri në Janinë përmbi Atinë të Grekut, janë *vllazni*. Të gjithë sa rrojnë në kët truell të madh, të hishem, të mrekullueshëm, janë Shqiptarë. Pra, na jemi *Shqiptarë* e jo *Turq*. Edhepse Turku po na sundon, po na shkelë qe katërqind vjet, na nuk jemi Turq, por Shqiptarë — theksoi mësuesi dervish Zeka.

Nxânësit ndëgjojshin me vëmendje si tregimet e gjyshit a të gjyshes.

— Kush din çka âsht: *ekmek?... su?... Askush?! E pse nuk i merrni vesh këto fjalë? — pyeti dhe pa pritë u përgjegj vetë — pse janë fjalë të hueja, fjalë tyrçe, pse nuk janë tonat. Po fjalët: *bukë, krypë, ujë*, a i merrni vesh?*

— Po — ushtoi një përgjegje nga goja e të gjithëve.

— Po, po, i merr vesh edhe fëmija në djep, pse këto janë fjalë tonat, fjalë që na i kanë mësue nânat në gji e baballarët në prehën,

pse këto janë fjalë shqipe, pse kështu flasim në shtëpi, në katund e në krahinë, kështu na kanë folë gjysh e katragjysh, të parët tonë. Pra, na do të mësojmë këtu në këtë mejtep, në këtë shkollë shqipe shkrim e lexim me shkroja shqipe, do të mësojmë edhe me njehsue, me bâ hesáp, si edhe do të flasim për të kaluemen, të kapërcyemen, dhe për t'ardhëmen, çka mund të përrjetojmë, çka mundet me na ndodhë, e kjo m'varet prej nesh sa jemi të zotët me përdorë pushkën dhe kalemin. Deri sod këtë gisht — ngriti gishtin tregues të dorës së djathtë — e kemi thirrë gishti i kambës së pushkës. Me e luejtë këtë gisht don me thanë me vrá shejin, me vrá hasmin, me kenë trim. « *I lumtë gishti!* » — thonë njerzit për një trim kur vret si duhet, kurse « *iu thaftë gishti!* » — shajnë e mallkojnë vrasësin e keq. Prej sodit ky gisht do të jetë edhe i kalemit, i dijes, e sa mâ mirë ta lodrojmë kalemin me te, aq mâ të vlefshëm jemi, aq mâ mirë i dalim zot vetes, vendit tonë, Shqipnis. Tash do të pushojmë pakëz — përfundoi mësimin e parë dervishi dhe udhëzoi — kur të jetë moti i mirë i veshni opangat e dilni jasht n'oborr, kurse kur të jetë moti i lig rrini në divanhane, në paradhomë. Çdo javë do të jenë kujdestarë nga dy vetë me dhezë zjarmin n'oxhak, me mbushë tangarët me prush, me shprazë hinin te kulla e vjetër e djegun, me ditë ku gjindet çdo njëri prej jush. Këtë javë janë kujdestarë Muja e Tafili — caktoi mësuesi.

Kështu ua shkoqiti dervishi çashtjen e mësimin të Shqipes këtyne malsorëve të vegjël tue i mësue pakëz gjeografi, pakëz histori dhe bukur do fjalë të reja që përdorëshin në krahina tjera, sidomos në librat shqipe që kishte me vete e i lexonte shpesh sa gati i kishte bâ hezber, i dinte përmendesh, si kuranin. Në këtë mënyrë përpiquej të zavendesonte fjalët e hueja, turqizmat, me fjalë të reja pa qenë i sigurtë se ato ishin thesar shqiptar.

Mbas një çerek sahati ky mësues mbathi opangat, duel n'oborr të shkollës dhe tha:

— Banuni rend, varg, dy nga dy, të vegjlit përpara e të mëdhejt mbropa! Ashtu. Ejani tash mbas meje të shkojmë te kulla e vjetër.

U nisën, hecën në heshtije, mberrijtën, iu sollën gërmadhve rretherrotull dhe u ndalën te pragu i derës së shembun.

— Si po ju duket — pyeti mësuesi Zekë Nallbani.

— Kurqysh — përgjegji Faiku shtatëvjeçar, mâ i riu, pa marr leje. Ai mendonte se gishti çohet, mirret leje me folë, vetëm mbrenda në shkollë, në mejtep, e përjashta flitet kur jipet rasti.

— Si një vorr i madh — ia priti Muja, mâ i vjetri, pa çue gishtin, tue mendue edhe ai si Faiku.

— Kush i dogj?

— Turku — përgjegjën të gjithë.

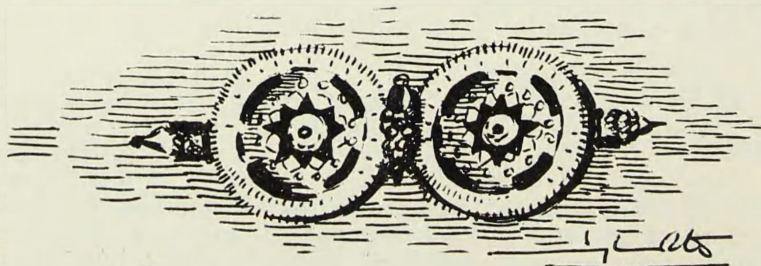
— Po, neve na kanë djegë e na kanë ndjekë brez mbas brezi, e disa vllazën tonë i lanë shkret disa krahina, kapërcyen detin, u përzien me një millet tjetër të gjakut të huej, e veç fën, besimin në Krishtin, kishin njisoj, kurse gjithëka tjetër ndryste — të folunit, veshën, mbathjen, gëzimin, idhnimin, dasmën, dekën. Ata sod e kanë pikë në zëmër me u kthye në vatan, në vendin e katragjyshave të vet, edhepse kanë kalue qinda vjet. Shumica mbetën në krahinat e veta, u bënë hyzmeçar,

rrogatë, të Turkut, e ndërruen fën, u bënë musliman, por në zëmër, në shpirt, mbetën shqiptarë. Oe, para nja dyqind vjetve iken prej rrafshit e erdhën këtu në bjeshkë të parët e juej, mbasi Turqit nxejshin vend në rrafsh, e rallë ngjiteshin në bjeshkë pse në bjeshkë është më zor me gjallnue se në vrrë. Mirëpo, një ditë kah shkoi me shkelë vende tjera kapërcen këtu pari asqeri, ushtria e mretit të Turkut, e njerëzit tmerrue, shashtrisë, qysh moti, nisin me ikë tue thirrë: « Ik djål se erdhi Turku! » Mirëpo, don Zoti e boletinasit takojnë, zatetin, një kumandar turk, i cili i qorton ata malsorë shqiptarë kur thejnë me ikë e u thotë të qëndrojnë në vend ku kanë lé e ku i kanë vorret. « Kush je zotnija e jote që na flet me kaq urti? » e pyeti Leka, kryeplaku i katundit. « Mos më shifi si kumandar turk, se edhe unë jam i një gjaku me ju, i një fare e fisi me ju. Këtu linda e Turku më muerr kur isha vocrac mbasi më vrau prindët, babë e nanë, dhe dogjën shtëpin. Tash nuk mund të jemi ndryshe, por ju këshilloj të qëndroni në vend, pse ju po ikni maleve, shpellave, kurse të huejt vijnë e i bajnë të vetat këto vise të bukura e pjellore. Të qëndrojmë e ti mbajmë për vete, për bijt, për nipat e sternipat tonë trollet tona! Mirupafshim! » — përshëndeti trimi shqiptar e i dha vrap kalit kah Bajgora. « Jo, — tha plaku — edhe sulltani po të vijë në krye të ushtrisë, asqerit të vet nuk do ta braktisim këtë vend me gjithë këto të mira. Edhe fën e ndërrojmë e kumandarë të Turkut bähemi po u desht si ky trimi jonë veçse mos ti lamë votrat tona shkret ». Kështu ngulën kambë të parët tonë moti. Kështu si Isa me trimat e vet e të tjerë gjithkrah në viset shqiptare duhet të ngulim kambë edhe na e nipat e stërnipat tonë — përfundoi mësimin e dytë dervish Zeka.

Në rresht dy nga dy u këthyen në shkollë.

— Shkoni me hangër cillë e mbas dreke ejani të bajmë hesáp, të njehsojmë.

Mbasi u spjegoi se njëshi shkruhet si krrabë për shukjen e sanës, katershi si stol, pesa si gjysë molle me bisht e fletë, shtata si kosa, e shifrat tjera me krahasime përkatëse, dervishi filloi mësimin e shkrojavave shqipe. Qysh ditën e parë, posa mësuën shkrojtën e parë, filloi tu lexojë pjesë nga « *Alfabetarja* » dhe nga « *Kalendari Kombiar* » tue theksue: « Kur të mësoni shkrojtat, do të dini me i këndue vetë këto çetape, libra shqip », e nxânësit mësojshin me zell të madh sa çuditej edhe vetë dervishi-mësues. « Në mejtep në fminín time e kishim vështirë me marrë vesh bejtet e Hafëz Sejdes » — mendonte.

Rushi u poq

nga VASIL D. ALARUPI

— Paç uratën, bijë!
Uroi plaku i konakut
Duke marrë kafënë
Q'e reja i sgjati
Me dorë në zemër
Atë mëngjez shtatori.

— Të lumçin duart flarinjtë
Nuse!
Kafeja e rënd edh'e ëmbël
Fort më shijoi.
E tani,
Me t'pirë çibukun,
Sipër kodrës, për në vreshtë,
Po ia marr.

— Ecë, babë, ec'e vështrò.
Koha e bukur na ka qënë:
Me diellë ditën dhe natën hënë.

* * *

Me një shportë në dorë,
Përpara langorë,
Përpyjetën mori
Shko e qëndrò.

Kur atje sipër arriti,
Krah pyllit gështenjaver,
Mbë murr t'vreshtës ndenji
Frymën pakëz për të marrë.

* * *

Oh! po q'atje lart
Ç'margaritar!
Vështrimin hódhi
Mbi liqenin poradecar
Rrethuar malesh
Edhe kodrash kulluzmë veshura!

Syth e madhërishme,
Mbushur plot magji,
Pa shoqe në botë!

*Ujët si pasqyra, ujët e kulluar,
Nga dy lundra vijëzohesh.
Peshkatarët hidhnin rjetat
Për belushka, për korán.*

*Peshkun më të mirë
Në vënd t'ënë e gjejmë.
Sythën më të bukur, gjithashtu.*

*Edhe rushtë t'anë,
Më t'ëmbël se mjalti,
Barabitje s'kanë!*

* * *

*Me të marrë vehten pakëz,
Me t'u ngopur me soditje,
I ra vreshtës an'e mb'anë,
Sysh, veshulët përkëdheli,
Zo'n e Madh falënderoi:*

*— Ej! mashallah, mashallah!...
Ty, të falemi, ô Zot!
Për begatinë që na dhe këtë mot.*

* * *

*Pastaj sgjodhi më të mirët,
Shportën mbushi me më t'arrirët.
Poshtë sbriti, hapë matur,
Me Balikun bishin ngrëhur,
Përkëdhelës duke lehur.*

* * *

*Me t'a parë tek këthehej
Nipr'e mbesa, lojdrën lanë
Dhe drejt gjyshit u lëshuan
Me klithma gazmore,
Me dashuri të pamatur.*

*Ahere, nga krahu i lodhur i plakut,
Shportën,
Dy të vegjlish duar ia muarrn.
Babë-gjyshi zemër luntur
Me të mira i uroi,
Me rush t'ëmbël i gostiti,
Në shtëpi me 'ta shkoi.*

* * *

*Rrotull sofrës alà sheshuar,
Sa pa rritur nuset bukën
Shportënë me rush u sualln.*

*Fmij e tërë duke ngrënë,
Me lakmi e kënaqsi,
Fjaln e plakut ze dëgjon:*

*— Djem e bija!
Kësi kohe për vreshtë t'onë
Nuk e kemi mot-për-mot.
Mb'ardhit e bugata,
Veshulësh ngarkuar,
Rezet e diellit kanë rënë
Rushtë t'anë kan arrirë.*

*Eshtë vafti, pra, tani:
Pa u prishur koha,
Sa pa zënë ndonjë shi,
Të vemi t'a vjelim,
Koshet të rrëkosim,
T'i sjellim në shtëpi.
E pasi t'i shtypim,
Butet të mbushim.*

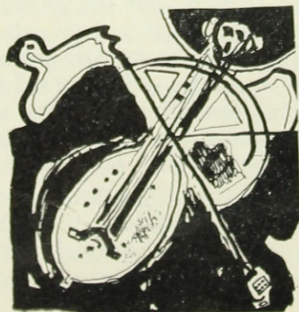
*Me verën e ëmbël,
Mostopite të bëjmë
Për kërthi e për grari.
Kungatë për Zonë,
Pije për miqësinë.*

*E, kur dëbora tokën të pushtojë,
E cingërima t'a ngrijë,
Nga të rushit bërsi,
Rakinë të nxjerim.*

Verë edhe raki:

*Për dasmë të Kopit,
Për gaz të Marinës!*

(Framingham, Mass., Maj 1972)

Homeri dhe epopeja shqiptare

nga MAXIMILIAN LAMBERTZ

Që nga botimi i veprës *Prolegomena ad Homerum* nga Friedrich August Wolf (1795), dhe të veprës *Gjurmime mbi krijimin e Nibelungenliedes* nga Karl Lachman (1816), studiuesat që janë marrë me jetën dhe veprat e Homer-it, për ma se një shekull ishin nda në dy fronte kundërshtare me një-tjetrin.

Grupi i qujtun *Unitarian* mbante naltë thezën se, ka eksistue një person me emën Homer, dhe se ky poet i madh ka qenë autori i vetëm i *Iliade-s* dhe i *Odyse-së*. Ndërsa, grupi tjetër i qujtun *Analizuesat*, mbështetë teorinë se *Iliada* dhe *Odyse-ja* janë vepra permbledhëse nga kangë të ndryshme që janë krijuar dhe këndue prej Rapsodëve të kohënavet, të cilat në një perjudhë të mavonëshme janë unjisue dhe redaktue në formën e sotëme, dhe se Homer-i nuk ka eksistue fare.

Mirëpo, gjurmimet filologjike-arkeologjike të mavonëshme e kanë mëposhtë definitivisht teorinë e kangëve të unjisue të Analizuesave dhe deri-diku, kanë modifikue edhe qendrimin e Unitarianëve. Në radhë të parë, studimet në lamën e folklorës (që kanë fillue me Herder-in), kanë ndihmue nga thesari i poezisë popullore të vjetër, me sqarue kangën popullore, dhe kështu, poezinë epike të shkurtë. Ndër Finlandezët ka qenë *Elias Loennrath* që ka mbledhë poezitë epike popullore, të Serbët *Vuk Karadžić*-i ka zgjue interesen e poetëve të përendimit për poezinë epike të popullit të vet. Edhe ndër shqiptarë asht shfaqë mjaft heret interesa për thesarin folkloristik. Gjurmuesat vendas si *Jubani*, *Mitko*, *Prennushi* mblodhën kangë popullore, ndërsa *Marjan Prelaj*, *Karl Gurakuqi*, *Ernest Koliqi* dhe *Qemal Haxhihasani* u interesuen, sidomos për poezinë të shkurtë të Malsisë Veriore. Këto kangë epike që zakonisht këndohen përmendësh prej Kangëtarëve me Lahutë rreth votravet të Kullavet shqiptare në Malësi, përvehtësohen si pjesa të gjalla poetike nga ndigjuesit. Dhe, taman nga kjo poezi popullore e Malsisë Veriore të Shqipnisë ka le në shekullin e 20-të, vepra artistike ma e madhe e Shqiptarëve. I përgatitun në thellësi me tekniken e këtyne rapsodivet heroike zhenija e *Gjergj Fishtes* ka prodhue *Lahutën e Malsis*. Kjo Epope e madhe bazohet kryesisht në kangët popullore dhe në poezinë popullore shqiptare.

Gjergj Fishta intuitivisht e kishte kuptue të vërtetën rreth origjinës së epopevet homerike, mbasi edhe ai vetë ishte si Homer-i. Poezitë epike të shkurta që kanë qenë ushqim shpirtnuer i përditëshëm në rininë e tij, Fishta nuk i ka bashkue në një veper të vetme, siç kishin

pretendue Analizuesat përkrahës të theorisë së unjisimit të kangëvet epike (hellenike) nën emnin përmbledhës të Homerit, ase siç kishte bërë Finlandezi Loennrath, i cili nga kangët e Rapsodëvet (Laulajanët), kishte krijuar Epopenë finlandeze *Kalevala*. Përkundrazi, Fishta në Epopenë e vet, ka naltësue ngjarje, vepra heroike dhe kreshnikë të « kangëve trimash » (epike) të Malësisë. Mirëpo pa përvetue fjalë për fjalë ndonjanën prej këtyne kangëvet popullore, Fishta ka perdorë mënyren e foljes, trajtat e përshkrimevet dhe mendësinë e kangëtarëvet popullor. Menjifjalë, ai ka perdorë me mjeshtri të posaçme krejt teknikën e kangëvet epike popullore për të prodhue epopenë e vet artistike që i ka rrëjtë thellë në këto forma të poezisë epike.

Për mue, Gjergj Fishta me *Lahutën e Malcis*, ka qenë shembulli ma i përshtatëshëm në kohën e re, për sqarimin e pyetjes homerike. Si në kohën tonë, kangëtarët popullor shqiptarë që këndojnë « kangët e tyne trimash e kreshnikësh » nder mbledhje të rastit, ndër martesë nën hijen e blinit, ase rreth votrës shpijake tue pi raki, poashtu 3.000 vjet maparë, kanë shtetit rapsodët hellenikë në brigjet përendimore të Azisë së vogël, të detit Egje, në Kretë dhe në tokën greke të sotme; kanë bredhë prej një vendi në tjetrin, prej një kështjelli në tjetrin, tue deklamue kangët e tyne mbi veprat e shqueme të Perendivët dhe të herojëvet të periudhës hellenike. Kanë këndue mbi Paris-in dhe grabitjen e Helenës së bukur, mbi Agamemnon-in dhe Menelaus-in, mbi prejardhjen e Akilit dhe Odysen-ë dredhak, mbi miqësinë e Akilit me Patrokleun, mbi vdekjen e Hektorit, mbi luftën dhe ramjen e Trojës.

Në ket mënyrë, mund të kenë kalue shekuj me radhë — deri sa u paraqit një person që, mund t'ishte vetë një rapsod, ase ndoj bir princi, per të cilin dimë se që në rini kishte fitue njohuni të thellë mbi ciklin e kangëvet epike hellenike, të cilat afërsisht mund të krahasohen me ciklin e kangëvet popullore shqipe të Mujës e Halilit. Ai rrjedhte prej krahinës rreth Smyrnes, Rodos-it, Kiosit, etc. Dhe ky person që mund të ketë pasë me të vertetë emnin Homer, patjetër ka qenë një zheni.

Pa kopjue rapsodët fjalë për fjalë, ai prodhon epopenë e madhe (hellenike) *Iliaden*, tue perdorë vargjet, rimet, gjuhën dhe teknikën epike të tyne, poashtu përsëritjet zburuese të frazavet dhe episode të gjalla nga ngjarjet që permbajnë kangët e tyne. Po në ket mënyrë, ai krijoi edhe epopenë tjetër të madhe hellenike, *Odysenë*, tue u mbështetë kryesisht në rrëfime detarësh të hapësinës mesdhetare.

Vetëm një person, vetëm një poet i vërtetë që duhet të jetë Homeri, ka mujt me krijuar një vepër si *Iliaden* që nuk bazohet në një përshkrim kronologjik të ngjarjeve si në epopenë indiane *Mahabarata*, por që me mjeshtri të hollë e sjellë lexuesin ase ndigjuesin drejt në shpërthimin e grindjes midis mbretëvet, perjudhë plot me ngjarje terhekëse që, nuk zgjatë mateper se dy muej. Ky rrëfim i njëjshëm dhe homogjen që përshkruen zëmrimin e Akilit për vdekjen e Patrokleut — shqiptarët kishin me thanë marrjen e gjakut — nuk mund të jenë tjetër veçse koncepti mendor i një personi të vetëm, i një poeti.

Besimi i em në eksistencën e personazhit të Homer-it asht forcue edhe mateper nga mësimi që kam fitue rreth krijimit të *Lahutës së*

Malcisë. Në Malësinë shqiptare kemi të bajmë afërsisht me rrethana të njejta. Edhe këtu na paraqiten kangë popullore dhe cikle kangësh epike që janë këndue me shekuj në të kaluemen, deri sa asht paraqitë një zheni që, tue u mbështetë në te, ka prodhue epopenë e vet. Edhe Fishta, si Homer-i, ka qenë njohës i thellë i *Malcisë*, ku zhvillohen ngjarjet e *Lahutës*.

Po të krahasojmë së drejti *Lahutën* tonë me *Iliaden* e Homer-it, menjherë na paraqitet një seri përgjasimesh midis tyre. Shkaqet e këtyne përgjasimevet janë të dukëshme: Fishta si njeri i mësuem e ka njoftë ma së miri Homer-in. Megjithkëtë, ai ka mujtë me ruejt rrugën e vet të pamvarun për sa i perket vargjevet, tue perdorë ato të Kangëvet kreshnike të *Malcisë* shqiptare, dhe poashtu në përshkrimin analitik të heroivet të vet. Fishta në veprën e vet merret kryesisht me ngjarje luftarake, dhe si rrjedhje, ai asht pasardhës (epigon) i Homer-it në këtë lamë. Edhe gjendja shoqnore-kulturale paraqitet e njillojëshme. Homeri ka të bājë me Akajt të ndamë në fise, poashtu janë shqiptarët e Fishtës. Sulltanat heret e kishin pranue faktin se shqiptarët nuk duhen perzi me të tjerë, dhe të ndamë në fise ase bajraqe i kanë lejuë ata me marrë pjesë në ushtrinë turke.

Agamenoni për me mbajtë naltë moralin e luftarëvet të vet, kerkonte që komandanti i secilit kontingjent të njipte emnin dhe mbiemnin e çdo luftari. Në epopenë fishtiane secili shqiptar shquhet poende me emnin e t'atit të tij. Në krye të fisevet të Akajevet ase të Danaes-vet gjindej një Basileos (mbret), dhe poashtu ishte Bajraktari nder fiset shqiptare. Luftarët homerikë shkojnë në luftë për të fitue nderë dhe për të bā plaçkë. Ndërsa, trimat e Fishtës luftojnë për të naltësue nderen personale, të familjes dhe të fisit, tue pré sa ma shumë krena anmiqësh. Homerike janë edhe krahasimet fishtiane në përshkrimin e ngjarjeve të ndryshme, dhe sidomos mënyra artistike në zvhillimin e tyre. Në ket drejtim mjaft instruktiv asht përshkrimi i ngjarjevet në mbarim të Kangës VI-të të *Lahutës*. Përngjasë me Homer-in asht edhe përdorimi fishtian i shesavet zbukuruese të trimavet në aksion dhe përsëritja periodike e disa vargjeve që perdoren edhe në kangët popullore shqiptare.

Friga e modernistave të kohës sonë se përsëritje të tilla poetike shkaktojnë monotonin e merzitet, nuk perfillet fare nga epikët klasikë, as dhe nga Fishta. Përkundrazi, përsëritja e frazave të njejta në kohë dhe vend të caktuem bāhet me qellim me gëzue ase animue lexuesin ase ndigjuesin, dhe për t'iu dhanë këtyne një pushim që kësh-tu të shijojnë ma mirë dhe të shtojnë kureshtjen e tyre në vazhdimin e kangës. Në ket mënyrë, edhe kangëtarit i jepet kohë pushimi për të rikujtue vargjet e ardhëshme.

Si te epikët hellenikë, ashtu te ata shqiptarë shpesh herë nderhyjnë figura hyjnore në ngjarjet në zhvillim tue marrë anë të ndryshme. Ndër të parët janë Perenditë e malit Olymp, kurse nder shqiptarë janë Zānat dhe Orët që losin rolin kryesor.

Homer-i, tue u mbështetë në elemente fetare popullore të krahnave të ndryshme hellenike, me zheninë e vet të përfytyrimit të botës së Perendivet në Maje të Olympit, ka krijue hjerarkinë hyjnore të drejtimin botnor. Poashtu, nga elemente të gjalla të besimit të vjetër

të të parëvet ilirianë, Fishta ka ndertue mythologinë shqiptare, tue naltësue ato figura hyjnore me vargje poetike të përshtatëshme. Zânat e majes së malit Vizitor, dhe Orët e Durmitorit, të Trojanit dhe të Qafës së Shalës, i përshkruen poeti si qenje të gjalla me virtute të nalta që ndajnë të mirën e të keqen me popullin.

Edhe Fishta, si Homer-i, përdorë, kangë të vërteta popullore. Kancel Doda prej Zagorës, që para vdekjes së Oso Kukës, (Kanga V-të e *Lahutës*), këndon kangën e Gjergj Elez Alisë, mund të krahasohet me Demodokos-in, kangëtarin hyjnor të verbët (të Faekëvet) në Odysenë e Homer-it. Të dy këta janë rapsodë të vërtetë, parashkues (paragonë) të epopesë së madhe. Poashtu janë bërë pjesë harmonike të *Lahutës* disa nga kangët tipike popullore si ato të vdekjes së Mican Lekës, të luftës midis Kulshedrës dhe Dragojvet, të Vallës së Orëvet, të Oso Kukës dhe Ali Pashë Gucisë. Si Homer-i që ka krijuar thesarin e vet të fjalëve nga dialektet e perzime jonike-eolike, ashtu Fishta përmbledhë fjalorin e vet epik, tue u mbështetë në dialektet e Malësisë së Veriut.

Me shquemjen e këtyne përgjasimevet, nuk pretendoj se Fishta ka imitue Homer-in në tănësi. Shumë pjesë me randësi të *Lahutës* janë tipike shqiptare dhe nuk kanë të bëjnë fare me Homerin. Kështu, Epiku shqiptar në vargjet e veta nuk përdorë Heksametrin (daktylik) të Homer-it, por 8-të rrokëshen e kangës popullore shqiptare. Poashtu rimet janë thjeshtë shqiptare.

Ndersa në *Lahutën e Malcisë*, dhe sidomos në *Kangën e Kohës së Re*, poeti shqiptar merr fuqimisht pjesë në zhvillim të ngjarjevet, poeti i Iliades qindron krejtësisht në prapaskenë. Epiku shqiptar bisedon së drejti me Zânën dhe e fton këtë me ardhë në Lezhe, i këshillon shqiptarët të jenë atdhetarë të mirë, të ruhen nga grindjet vëllaznore, dhe rreptësisht i qorton anët e dobëta të tyne. Në ket mënyrë, epopeja e Fishtës ka edhe qellime të përcaktueme pedagogjike në lidhje me përgatitjen e shqiptarëve drejt misionit të naltë të çlirimit të Atdheut nga sundimi i huaj. Shpesh herë Fishta me vargje të flakëta shpreh dashurinë e tij të thellë për bukuritë e gjuhës shqipe, levdon popullin dhe knaqet kur ky asht i bashkuem, naltëson të parët dhe nderon deshmorët dhe të kaluemen historike.

Epopeja fishtiane në shumë raste zbukurohet me një humor të hollë e të përzëmhtë. Kështu në skenen kur atheisti Knjaz Nikolla tmerohet nga xhindët e natës. Mjaft komike asht edhe aventura e Bec Patanit me shokë që hynë tinës në kullen e malazezit plak dhe, mbasi e mashtrojnë qenin rojtës, e lidhin plakun, por ia falin jetën.

Kjo ngjarje na kujton episoden homeriane kur Odyseu me Diomedin hynë mësheftas në kampin anmik të Trojanëve, dhe mbasi e mbysin rojtarin që ishte fjetun, vjedhin kuajt e mbretit Reso-s. Kjo ngjarje asht në kontrast të fort me bujarinë e shqiptarit Bec Patanit që nuk e vret plakun malazias.

Në epopenë kombëtare shqiptare shquhet ma qartë se në atë homerike, deshira e poetit në përshkrime idilike. Mjaft terhjekëse janë këto skena: kur Knjaz Nikolla, tue ndejt me të shoqen rreth votres krenohet me fjalë të mëdhaja, kur Tringa e vdekun persjellat prej

« hijevet rreshtmira » (Zanat, Orët, etj.) dhe vorroset në logun e vall-zimit mbushë me bar të njomë të majes së Vizitorit, kur Oso Kuka me luftarët e tij gëzojnë darkën e fundit me lojë dhe kangë, kur të shtatë krajlat bisedojnë rreth tavolinës në London, kur Ali Pashë Gucija kuvendon me të bukren e malit, etj.

Të gjitha këto përfytyrime idilike shquejnë gëzimin e poetit në përshkrime të anëve tërëhjekëse të kësaj jete, dhe poashtu mjeshtrinë e madhe të tij me i dhanë gjallëni artit poetik.

Në ket mënyrë shofim se, krahasimet midis Homer-it dhe Fishtës, paraqesin mjaft shembuj sa me plotësue një liber të madh. Per né Fishta asht një figurë madhështore homerike, dhe vepra e tij e pavdekëshme na jep në të drejtë të plotë me ia dhurue atij Kunorën e larit të Homer-it shqiptar.

Përkthei nga gjermanishtja: Dr. REXHEP KRASNIQI.

Racconti popolari albanesi

NASTRADIN E IL BARBIERE

Nastradin tagliava legna nel bosco, che caricava sul suo asino per venderla in città. Un giorno, mentre passava dinanzi alla bottega di un barbiere, questi gli domanda:

— A quanto la legna, Nastradin?

— Cinque *groshi*.

— Tutta la legna che porta l'asino la vendi per cinque *groshi*?

— Tutta.

— Scaricala allora dinanzi alla bottega.

E Nastradin la scaricò. Il barbiere disse:

— Scarica anche il basto, poiché esso è pure legno. Ti sei impegnato a darmi tutta la legna.

Nastradin non potè mancare di parola. Tornando a casa con l'asino senza basto, ruminava tra sé come prendersi la rivincita. E pensa e ripensa, infine gli parve di aver trovato il modo. Due ore dopo torna dal barbiere, lega l'asino fuori, entra nella bottega e chiede:

— Quanto va se radi me e il mio compagno?

— Un *grosh* per ciascuno — risponde quello.

Nastradin esce, prende l'asino e lo introduce nel negozio. Il barbiere cerca di fermarlo, gridando:

— Dove vai con quell'asino?

— Non mi hai detto che per due *groshi* radi me e un mio compagno? Questo è il mio più caro compagno: con esso vado al monte, vengo in città e guadagno. Due ore fa mi costringesti a mantenere la parola data e mi prendesti il basto. Ora spetta a te far onore a quanto mi hai detto. Devi radere l'asino come si è convenuto.

Il barbiere vide allora che non poteva togliersi d'imbarazzo se non restituendo il basto a Nastradin, cosa che fece subito.

(Tradusse: E. Koliqi).

ANTHONY ATHANAS, NJI SHQIPTAR I SHQUEM

Në fletoren amerikane «The Wal Street Journal» gazetari Jacqui Bana-szynski shkruen:

Shifni një mijë vetë mirë të veshun, me bark të shprazët por me xhepat mbushë me pare, qi grumbullohen para derës së një restoranti për një dy orë tue pritë m'u ulë ndejun. Duken si pjesëmarrsa në një kermesse kaotike, por kjo është formula e suksesit e «Anthony's Pier 4», një restorant qi fiton më shumë dollarë se çdo tjetër në të gjithë Amerikën.

Pier 4 (Molë 4) është një lokal i veçantë i sendërtuem në një magaze limani lanë mbas dore. S'bân reklam: shënohet vetëm në shkrola dhëtë centimetrash ndër Faqe të verdha të Bostonit. E nuk pranon angazhime tryezash: një pritje s'paku një ore në njënin ndër pesë bar-et e avullores ngjiturë në molë numri 4 është, të thuesh, e detyrueshme. Me gjithëkëtë afro 17 mijë myshterij në javë (3500 në çdo të shtunde) tubohen n'ANTHONY'S për drekë e për darkë, tue pague zakonisht 11 dollarë për njeri, me pije të përfshime n'at çmim. Lokali vjetin e shkuem ka shti n'arkë 8 milion dollarë dhe parashifet se sivjet do t'arrijë në 9 milion. «Jam trembë kur më kanë thënë se ky është restoranti më i madh. S'due të njëfem për këtë gjë» thotë Anthony Athanas, pronari gjashtëdhjetëdyvjeçar i Pier 4.

Orët e mbramjes plot lëvizje shofin tue u endë nëpër sala të restorantit shumë kljenta të rij. Harry Hasapes, një myshteri nga Filadelfja i përsjellun në Pier 4 prej një miku nga Bostoni, thotë: «Ky është një restorant, por një production live (chaîne de montage)». Zoti Athanas tregon qi merr çdo javë letra ankuese për pritje të gjatë ase për cilësi gjellësh. Ai përpiket t'i zbusi me një përgjigje të shpejtë ase me telefon. tue i grishë me kthye në restorant si mysafirë të tij.

Duket si me kërcye një balet

Por e shumta e myshterijve del e kënaqun nga lokali. Zoja Jackie O'Brien nga Cherry Hill, N. Y., ka vizitue pesë herë Bostonin gjatë kësaj vere dhe «për një arsye a për një tjetër mbaroi përhera qi u gjetme në Pier 4» pohon. Senatori Edward Brooke han bukë vazhdimisht në këtë lokal kur puna e qet me kthye në Massachusetts, e thotë «është një ndërmarrje e mirë fort. Keni pasë nafakë të madhe me këtë tregti».

Një myshteri jo i zakonshëm, Jersy Berus qi është një prej pronarvet të Klubit 21 të New Yorkut, thotë se Pier 4 mund të njehet «një shembull klasik i mënyrës se si me zhvillue një punë përmase së gjënë në kundërshtim me një gjelltoore peshku rendi së dytë. Nonse në Pier 4 përdoret një sasi e stërmadhe gjânash ushqimi, çdo pjatë (gjellë) del e përgatitun persosmenisht».

Zoti Athanas thotë se arsyeja qindron në mundësin e epër të strukturave dhe në zotsin e personelit — më shumë furraca e pjatalasë se lypen dhe caktim detyre për sejcilin. Do ndihmsa-kamerjera, për shembull, shenjohen vetëm me mbushë gotat e ujit, disa tjerë vetëm me shtruve tryezat, mësa qi në kuzhinë të gatuemit e haenave ecë me një rend të paravendosun. «Këtu ndiqet gjithmonë» thotë Zoti Athanas — «një ritmë i rrëgullt kaqë sa puna e jonë do të mujte m'u zhvillue me kohë mukizore edhe ngjanë si shfaqja e një baleti». Për të qënë i sigurtë se kurrnji prej sherbyesave s'gabon asnjë hap, Zoti Athanas inspekton çdo ditë vetë kuzhinën e salat e bukës ç'prej orës 17 deri në mjesnatë. Ai mban me rroga një personel prej 375 vetësh dhe ka sajue një pro-

gram pjesëmarrjeje në fitime për punuesat me më se 12 vjet vjetërsi. «Chef-i» kryesuer fiton më se 25 mijë dollarë në vjet, mësa sherbyesat qi merren me dliresí marrin më se 200 dollarë në javë, tue përfshí 10 deri 15 orë pune së jashtazakonshme.

Emigrant shqiptar, qi ndërpreu studimet në moshën katërmbëdhjetëvjeçare, beson ngultas n'etikën e punës dhe mbështetet n'at etikë në veprimtarin aqë të vishtirë qi zhvillon. Hapí restorantin e parë, vetëm, pa ortakë, në Lynn, Mass. me 1938. Sot ka tre të tjerë restoranta veç atij në Pier 4, qi prodhojnë fitime përvjeçare prej nji miljoni deri në nji milion e gjymsë dollarë e qi u a ka lëshue djelmve të vet.

Njerzit në zâ nuk bâhen me pritë

Restoranti Pier 4, i hapun me 1963, përmban nji varg salash buke rrethue krejt në xhama qi lânë të lirë pámjën e detit, të qytetit të Bostonit, i shtrim gjatë bregut harkuer, dhe t'aeropotit Logan. Në sala mund të gjëjnë vend 800 vetë. Almig e vegla dhe antikitetë detare stolisin perdet dhe rruginat. Kamerjera, ndihmësa-kamerjerash e dertarë janë të veshun me kostume piratësh. Në vetrina vigâne në të hým të restorantit radhiten vargje të panjehuna fotografish të Zotit Athanas në krah personalitetesh politike, celebritetesh të kinemas e të televizionit të cilët hýne në restorant pa nevojë me pritë rendin simbas zakonit.

«Gjindja vijné këtu si në nji shfaqje» — thotë z. Athanas —. Restoranti paraqitet si nji palk shfaqjesh theatrorë. Por gjella duhet të jët hylli i shfaqjes».

Pjatat arríjnë para se myshterija të kapë me lexue menu-hin. Pier 4 ofron menjíherë këpurdha në turshí, karabusha të zím kah qesin ende tym prej të nxehtit dhe meze të llojlojshme.

«Gjithsaherë qi jam i shtrënguem të shtoj çmimim e gjellëve, kam frigë se des» — shpjegon z. Athanas. «Kështu përpíqem t'ap dishka qi në njiçarë mënyre shperblen shtesën e çmimeve».

Z. Athanas u qirasë falas shoferave sandviçe, kafe e limonada në nji treme (hajat) pranë të hýmít kryesuer të restorantit. Kjo gjâ lën me kuptue psehin qi shoferat e këshillojnë gjínden me shkue në Pier 4 dhe mandej rrjeshtojné makinat e tyne para derës së restorantit gati t'i përsjellin myshterijt prap në qytet.

Shënim i Redaksis. — Na gëzohet shpirti kur marrim vesht se ka Shqiptar të cilët dallohen në botë të jashtme për cilsina të rralla n'ushtrim zëjesh të ndryshme. Zoti Anthony Athanas njفيت ndër qarqe ekonomike amerikane si njeri pune me zotsí të jashtazakonshme. Por na e njofim edhe si njeri zëmërbardhë, bâmírës, të dhânun mbas naltësimit moral të gjíndes shqiptarë. Ai, në diasporën t'onë, xën nji ndër vende të para për ndihma qi u dha (e gjithënjí vazhdon t'u api) instituteve fetare t'ona, pa dallime. Natyrisht Ai ka për zëmer sidomos kishën autoqefale themelue prej Nolit. Atë e përkrahë me bujarí të pamasë. Edhe i lumtë! sepse kisha autoqefale e Shqiptarve t'Amërikës qe nismetare veprimtarish të kullueta kombtare të cilat i sherbyen atdheut në dít të ngushta. Për Orthodoxsë ajo ásht qandërr fetare, për të gjithë Shqiptarët votër patriotizmi. E sot, si nji shtyllë të fuqishme, ajo ka z. Anthony Athanas.

Prandej na kët Bashkatdhetar në shënj e nderojmë jo aqë për mjetet e mëdhaja qi grumbulloi me punë të squet, të qindrueshme e të ndershme, por pse ato mjete din t'i përdori për të mirën e të mbarën e bashkarís shqiptarë.

Über die serbisch-albanischen Beziehungen im 19. Jahrhundert

von DJOKO SLIJEPČEVIĆ

Prof. Slijepčević, besonders bekannt durch seine Geschichte der serbisch-orthodoxen Kirche (Istorija Srpske pravoslavne crkve. 1-2. München 1962. 1966), behandelt in dem vorliegenden Artikel, der einen Abschnitt aus einer noch nicht veröffentlichten größeren Arbeit zur Geschichte der serbisch-albanischen Beziehungen darstellt, einen bisher wenig beachteten Aspekt der albanischen Geschichte — die Verbindungen, die zwischen dem türkischen Albanien und dem Fürstentum Serbien bestanden. Er stützt sich dabei vor allem auf serbokroatische Quellen und Literatur. Manche Persönlichkeiten und Ereignisse erscheinen (am Vorabend der nationalen Renaissance Albanien) so in einem ganz anderen Licht: Slijepčević zeigt auf, daß nicht nur — wie bekannt — die europäischen Großmächte, sondern auch Serbien in Albanien Einfluß zu gewinnen trachtete, und daß bei einem Teil der albanischen Führungsschicht auch die Bereitschaft bestand, mit Serbien und Montenegro gegen die türkische Regierung zusammenzuarbeiten. Der — von einem ganz neuen Gesichtspunkt ausgehende — Beitrag ist sicher geeignet, die wissenschaftliche Diskussion über die Frage der albanischen Nationalbewegung zu beleben.

Die Redaktion

Die serbisch-albanischen Beziehungen im 19. Jahrhundert — das auch in Südosteuropa das Jahrhundert des Nationalismus war — sind durch die Tatsache gekennzeichnet, daß sich das neu entstandene Serbien mit den Grenzen seines Staatsterritoriums nicht abfinden zu können glaubte. Das kleine Fürstentum war für jene serbischen Gebiete, die sich noch unter türkischer Herrschaft befanden, das Land, von dem man sich die Befreiung von der Türkenherrschaft und die nationale Unabhängigkeit erhoffte. Der wohl bedeutendste serbische Politiker dieses Jahrhunderts, Ilija Garašanin, sah es als Aufgabe Serbiens an, sich nicht mit den bestehenden Zuständen zufrieden zu geben, sondern in Gemeinschaft mit den Nachbarvölkern seinen nationalen Zielsetzungen zum Erfolg zu verhelfen (1).

Nach den beiden erfolgreichen serbischen Aufständen von 1804 und 1815 war es in ganz Europa klar, daß das osmanische Reich seine Besitzungen in Europa verlieren wird, oder daß diese zumindest stark geschmälert werden würden.

Neben Rußland verfolgten besonders Österreich und Italien aufmerksam die Entwicklung auf dem Balkan. Ihr Interesse galt vor al-

(1) Dragoslav Stranjaković, Kako je postalo Garašaninova « Načertanije ». In: Spomenik SAN II, 70. Beograd 1939. S. 75.

lem jenen Gebieten, wo serbisches und albanisches Siedlungsgebiet aufeinanderstießen. Zu dieser Zeit begann nämlich auch bei den Albanern ein eigenes Nationalgefühl Gestalt zu gewinnen; Ziel dieses neuerweckten albanischen Nationalismus war die Schaffung eines albanischen Nationalstaates. Es ist mit Sicherheit übertrieben und unrealistisch, was Djordje Djurković noch zu Beginn der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts behauptete, daß Albanien mehr ein geographischer als ein politischer oder historischer Begriff war, und daß es nie einen einheitliche albanischen Staat gegeben habe (2).

Wenn dagegen Karadjordje und Miloš Obrenović ihre Blicke nach den zum osmanischen Reich gehörigen und z.T. von Albanern bewohnten Gebieten Altserbiens richteten, so erscheint das durchaus natürlich und verständlich — standen doch beide im Bann der alten serbischen Staatstradition. Sie strebten beide nach einer Erneuerung des Nemanjidenreiches. Vom Vordringen Karadjordjes nach Sjenica und Novi Pazar konnte deshalb Garašanin sagen: « Den Feldzug dieses Heerführers haben alle Serben noch in Erinnerung; es ist nicht notwendig, neue Begründungen für Aktionen dieser Art zu suchen. » (3)

Karadjordje hatte auch im Sinn, Kosovo mit Serbien zu vereinigen; erst seinem Enkel, Petar I. Karadjordjević, sollte es beschieden sein, dieses Ziel, das alle nationalen Kräfte in Serbien anstrebten, zu erreichen. Bereits im Jahre 1875 hatte Ivan Jastrebov, der russische Konsul in Prizren, dem serbischen Historiker Pantelija Srećković gegenüber geäußert: « Die Serben haben ihr Reich auf dem Kosovofeld verloren; auf dem Kosovo wird eine entscheidende Schlacht die Zukunft der Balkanhalbinsel und die Zukunft des serbischen Volkes entscheiden. » (4) Fast 30 Jahre später, im April 1903, äußerten sich die albanischen Bajraktaren zu Sadik Pascha, dem Präsidenten der türkischen Regierungskommission, die die Ordnung in diesem Teil des Reiches wiederherstellen sollte: « Kosovo befindet sich in unserer Gewalt; wir haben es vor 500 Jahren von den Serben mit dem Schwerte, als die Helden, die wir auch heute sind, erobert. Wenn aber die Serben nach Kosovo kommen und es mit dem Schwert zurückerobern, dann werden wir treue Untertanen des serbischen Königs sein. » (5)

Kommen wir nun zu Karadjordjes Vorstoß in den Sandschak von Novi Pazar zurück: Karadjordje hatte zu den montenegrinischen Stämmen Vasojevići und Drobljaci Kontakte angeknüpft und deren Zustimmung für einen gemeinsamen Angriff gegen die Türken gewonnen. Durch den Vorstoß osmanischer Truppen von Niš her wurde dieser Plan aber zunichtegemacht (6). Aus den Auszügen aus Pariser

---

(2) Djordje *Djurković*, *Albanija. Crte o zemlji i narodu*. Sarajevo 1885. S. 6.

(3) *Stranjaković*, a.a.O. S. 92.

(4) Ivan S. *Jastrebov*, *Stara Srbija i Albanija*. Beograd 1904. S. V.

(5) Karl *Gersin* [Niko Zupanić], *Altserbien und die albanische Frage*. Wien 1912. S. 31.

(6) Leopold von *Ranke*, *Die serbische Revolution*. Aus serbische Papieren und Mittheilungen. Berlin 1844. S. 195-98; vergl. auch Jovan M. *Jovanović*, *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobodjenja*. Beograd o.J. S. 54.

Archiven, die Mihailo Gavrilović veröffentlicht hat, erfahren wir, daß nach den ersten Erfolgen Karadjordjes bereits russisch-französische Verhandlungen eingeleitet wurden, die das weitere Schicksal der Türkei und deren eventuelle Aufteilung zum Gegenstand hatten. Auf einer Konferenz, die am 4. März 1808 zwischen dem russischen Außenminister, dem Grafen Rumjancev, und dem französischen Botschafter in S. Peterburg, Caulaincourt, stattfand, schlug Rumjancev vor, daß Albanien, der Archipelag und ein Teil Bosniens französisch werden, der andere Teil Bosniens und Kroatien an Österreich kommen sollte (7).

Dieser russische Vorschlag wurde auch bei den abschließenden russisch-französischen Gesprächen erneuert. In dem Beschluß, der auf einer Versammlung der serbischen Volksvertreter am 16. August a. St. 1809 gefaßt wurde (es ging dabei um ein serbisches Schutzsuchen an Napoleon) steht unter Punkt 12, daß das serbische Heer bis Sjenica, Nova Varoš, Novi Pazar und Prijepolje vorgedrungen sei und sich mit den Montenegrinern vereinigt hätte, wodurch die Kommunikation zwischen Albanien und Bosnien unterbrochen wäre; weiter heißt es dort, daß die Bjelopavlići, Piperi und die Stämme der Brda « jetzt gemeinsam gegen die Türken kämpfen. » (8)

In den Plänen Zar Alexanders I. vom Jahre 1808 über eine mögliche Aufteilung der Türkei wurde die Schaffung eines unabhängigen serbischen Staates mit einem österreichischen Erzherzog an der Spitze erwogen; dieser Staat sollte auch Makedonien umfassen, durfte aber auf keinen Fall Bestandteil der Donaumonarchie werden (9). Die Grenze Serbiens sollte im Westen die Drina, im Süden das Šar-Gebirge bilden, Skopje sollte darin eingeschlossen sein, ebenso Sofia und das Timok-Tal (10).

Die Ereignisse im « Arnautluk » hat Fürst Miloš Obrenović sehr aufmerksam verfolgt; er beschränkte sich aber nicht nur auf das Beobachten, sondern war auch bemüht, zu den führenden Männern Albaniens Verbindung aufzunehmen. Er ging dabei allerdings vorsichtig vor, denn er wollte verhindern, daß diese Beziehungen von den Türken entdeckt wurden. Deshalb hatte er sich auch nicht in die Arbeit der Häterie einspannen lassen, was ihm von der türkischen Regierung 1816 dadurch honoriert wurde, daß die türkische Besatzung auf die Städte beschränkt und die Janitscharen (worunter man damals in Serbien Albaner und Bosnier verstand) davon ausgenommen wurden (11).

Seit Beginn seiner Herrschaft stand er mit dem osmanischen Statthalter von Skutari, Mustafa Pascha Bušatlija, in Kontakt. Einer alten Überlieferung nach stammten die Bušatlija von der montenegrinischen Fürstenfamilie Crnojević ab. Obwohl sie sich persönlich nicht

---

(7) Mihailo *Gavrilović*, *Ispisi iz Pariskih arhiva. Gradja za istoriju prvoga srpskoga ustanka*, Beograd 1904. S. 300, 309.

(8) ebenda, S. 467.

(9) *Jovanović*, *Južna Srbija*, S. 53.

(10) ebenda

(11) Mihailo *Gavrilović*, *Knez Miloš Obrenovic*, Band 1. Beograd 1908. S. 249.

kannten, unterhielten Fürst Miloš und Mustafa Pascha enge Beziehungen zueinander. Miloš und der Pascha von Skutari, der wegen seines Reichtums und seines Ansehens bei den Albanern zumindest in Nord-Albanien der mächtigste Mann war (12), wurden gemäß den albanischen Bräuchen durch ihre Abgesandten zu Wahlbrüdern und versprachen sich im Notfalle gegenseitige Hilfe zu leisten. Das gegenseitige Vertrauen ging so weit, daß sich Mustafa Pascha vor jeder wichtigen Unternehmung mit Fürst Miloš beriet und in den meisten Fällen die Ratschläge, die dieser erteilte, befolgte (13). An einer engen Verbindung mit Serbien war ihm vor allem deshalb gelegen, weil der Sultan in Albanien Reformen einzuführen versuchte, die die Herrschaft der einheimischen Machthaber beschränkt hätten (14). Miloš konnte so durch seine Vertrauensleute auf die Verhältnisse in Nord-Albanien einwirken. Daß die Einwirkungsmöglichkeiten des Serbenfürsten durchaus nicht zu unterschätzen waren, kann man am besten daraus ersehen, wie Bušatlija die Ratschläge Miloš's während des russisch-türkischen Krieges 1827-29 befolgte: Miloš war bemüht, in Einvernehmen mit den Russen, dem Pascha zu größter Langsamkeit und Nachlässigkeit in Befolgung der Befehle aus Instabul zu veranlassen. Der Sultan hatte von Bušatlija zunächst 40.000, dan 60.000 Soldaten verlangt, die den Russen an der Donau entgegentreten sollten. Mustafa Pascha manövierte gemäß den Ratschlägen des Fürsten Miloš so, daß es während des ganzen Krieges zu keiner bewaffneten Auseinandersetzung zwischen den russischen und seinen Truppen kam. Einem Abgesandten Miloš's gegenüber äußerte er sich 1829 folgendermaßen: « Ich habe nicht die Absicht, das große Rußland zu besiegen. Ich ziehe nur in den Kampf, um dem Sultan zu beweisen, daß ich kein Christ, sondern ein Muslim bin. Ich bin aber kein verstockter Türke, sondern bereit, mich jedem, der in Konstantinopel regiert, zu beugen. » (15)

Auch in der Zeit, als Bušatlija im offenen Widerstand zur Pforte stand, rissen die Kontakte zu Serbien nicht ab. Nach der Niederlage der Türkei im Krieg gegen Rußland hatte der Pascha von Skutari die Möglichkeit gesehen, sich eine selbständige Herrschaft zu errichten und die türkischen Regierungstruppen angegriffen, wurde allerdings geschlagen. Mihailo Gavrilović nimmt an, daß die Aktion des Paschas nicht nur « zur Verteidigung der Familieninteressen, sondern auch zu der des albanischen Partikularismus gegen die Zentralgewalt in Konstantinopel und gegen die Reformbestrebungen Mahmuds II. » (16) geschah. Eine zeitgenössische Parallele dazu war der Aufstand in Bosnien, and deren Spitze Husein Gradašević stand.

Miloš hatte während dieser Zeit seinen « Tataren » Bogdan zu Mustafa Pascha gesandt, der allerdings den gleichzeitig abgesandten

---

(12) s. Bartol *Kunibert*, Srpski ustanak i prva vlada Miloša Obrenovića 1804-1850. Beograd 1901. S. 222.

(13) ebenda.

(14) Mihailo *Gavrilović*, Obrevoniv. Band 3. Beograd 1912. S. 93.

(15) ebenda, S. 104.

(16) ebenda, S. 334.

Boten des Paschas verpaßte. Mustafa Pascha hatte in seinem Begleitbrief an Fürst Miloš diesen gebeten, den Worten seines Gesandten Vertrauen zu schenken und gleichzeitig um Geldhilfe und Lebensmittel angesucht. Er schlug Miloš vor, seinen Staat auf die Grenzen von 1813 auszudehnen und auch Niš zu besetzen (17). Der Serbenfürst ließ sich aber zu nichts bewegen, was ihn in einen Krieg mit der Türkei verwickelt hätte. Allerdings bat er, um dem Pascha von Skutari zu helfen, den jungen Metropolit von Cetinje, Petar II. Petrović Njegoš, Bušatlija mit seinen Montenegrinern solange nicht anzugreifen, wie dieser sich im Kampf mit der Pforte befand. Zweimal sandte er je 250.000 Groschen als finanzielle Unterstützung nach Skutari. Das Geld kam durch unglückliche Umstände in türkische Hände. Miloš konnte sich nur mit Mühe vor den Türken rechtfertigen, indem er behauptete, daß es sich um das Geld des Paschas gehandelt habe, das dieser bei einem Bankier in Belgrad verwahrt hatte (18). Enttäuscht über den Mißerfolg Mustafa Paschas schrieb ihm Miloš: « Selbst im Traume habe ich nicht daran gedacht, daß Ihre Sache so enden wird, wie das jetzt geschieht. » (19) Der einst so mächtige Pascha von Skutari mußte sich im Oktober 1831 dem Sultan ergeben. Petar II. Petrović Njegoš meldete am 6. Dezember 1831 dem russischen Konsul in Dubrovnik, Jeremija Gagić, daß sich Mustafa Pascha in Skutari in Gewahrsam Husein Aga Čolak's befindet, der sich in dieser Stadt große Gewalttaten zu schulden kommen läßt, « besonders gegen die Anhänger Bušatlijas. Er läßt sie aufhängen, in Stücke schneiden und pfählen. Die Anhänger Mustafas, die nicht mit ihm nach Konstantinopel gegangen waren, schickte er nach Monastir (Bitolj) und in andere Gebiete Rumeliens, wo sie nach grausamen Folterungen zu meist den Tod fanden. » (20)

Die Erfahrungen, die Miloš mit Mustafa Pascha gemacht hatte, lehrten ihn, in Zukunft vorsichtiger vorzugehen. Der Aktion Husein-kapetan Gradašević stand er deshalb mit größter Zurückhaltung gegenüber. Allerdings ließ er sich über alle Vorkommnisse im « Arnautluk » durch den Gebietsvorsteher von Požega, Vaso Popović, genau unterrichten. Am 1. April 1830 meldete Popović dem Fürsten, daß es ihm gelungen sei, im albanischen Siedlungsgebiet einen Nachrichtendienst zu organisieren: Ein junger Mann, der gut Albanisch konnte, hätte sich einem albanischen Anführer namens Armaša angeschlossen; er hoffe, daß dieser junge Mann der serbischen Sache treu bleiben wird, da er der Einzige ist, der die notwendigen sprachlichen Voraussetzungen für diese Arbeit mitbringt (21).

Nach Ausbruch der bewaffneten Auseinandersetzungen in Bos-

---

(17) ebenda, S. 335-36.

(18) ebenda, S. 342.

(19) ebenda, S. 349.

(20) Dušan D. *Vuksan*, Pisma Petra Petrovića-Njegoša. Band 1, Beograd 1940. S. 35.

(21) Danilo *Vulović*, Knjažeska kancelarija. Knj. 1: Nahija Požeska 1815-1839. Beograd 1953. S. 270.

nien bat Fürst Miloš Popović, jemanden nach Novi Pazar zu Djul Aga zu schicken, um Auskunft über den Stand der bosnischen Revolte einzuholen. Popović erklärte sich dazu auch bereit, fügt in seinem Antwortschreiben an den Serbenfürsten aber hinzu, daß es von gleicher Wichtigkeit sei, auch über die Situation in Albanien Bescheid zu wissen und riet Fürst Miloš, sich darum zu bemühen (22).

Miloš stand dem Unabhängigkeitsstreben der Albaner durchaus aufgeschlossen gegenüber, wie wir aus einem Gespräch mit dem Grafen Bois le Comte erfahren: « Den Serben, den Griechen, den Albanern und den Bulgaren soll erlaubt werden », sagte er, « in ihren Gebieten die Selbstverwaltung auszuüben; aus Konstantinopel sollte nötigenfalls eine gemeinsame Hauptstadt gemacht werden, die unter der Garantie aller Mächte stehen müßte. Von den Großmächten würde sich sicher keine weigern, und der ganzen Welt würde es von großem Nutzen sein. » (23)

Trotzdem läßt sich nicht leugnen, daß Fürst Miloš bestrebt war, die Albaner aus seinem Land auszusiedeln, denn er war davon überzeugt, daß sie sich gleich den zum Islam übergetretenen Serben als Türken fühlten (24). Sowohl Miloš als auch die serbische Bevölkerung erinnerten sich nur zugut daran, daß es unter den Janitscharen, Sipahis und Ortsbesatzungen viele Albaner gegeben hatte. Im Januar 1804, unmittelbar vor Ausbruch des serbischen Aufstandes, war ein Albaner, Porec Alija, Muselim von Valjevo; in Belgrad waren die albanischen Soldaten als gefährliche Gewalttäter bekannt. Allerdings hat Miloš, obwohl ihm sehr viel an der Ausweisung der Albaner lag, gegen sie keine direkte Gewalt angewendet. Er ließ vielmehr deren Landbesitz im Namen des Staates aufkaufen und erleichterte ihnen so den Entschluß zur Auswanderung (25).

Wir haben bereits erwähnt, daß Fürst Miloš den Metropolitanen von Montenegro Petar II. Petrović-Njegoš aufgefordert hatte, Mustafa Pascha Bušatlija nicht anzugreifen, solange sich dieser im Kampf mit den Türken befand. Petar II. befolgte die Aufforderung des von ihm sehr geschätzten serbischen Fürsten. Allerdings war er noch sehr jung, hatte nur wenig politische Erfahrung und war zudem von nationaler Begeisterung erfaßt. Er verbot seinen Montenegrinern, sich für das Heer des Paschas von Skutari zu melden. In dem Brief, den er am 28. Februar 1831 an Mustafa Pascha richtete, hieß es: « Wenn Du keine Montenegriner aufnimmst, wird unsere Freundschaft stark sein. » (26)

Ganz anders war die Haltung des montenegrinischen Metropolitanen gegenüber Husein Gradašević: Begeistert über die Revolte des

---

(22) ebenda, S. 332.

(23) Stojan *Novaković*, *Srbija u godini 1834*. Pisma grofa Bois le Comte ministru inostranih dela u Parizu o tadašnjem stanju u Srbiji. In: *Spomenik Srpske Kralj. Akamedije* 24 (1894) S. 39.

(24) Tihomir R. *Djordjević*, *Iz Srbije kneza Milosa*. *Stanovništvo i naselja*. Beograd 1924. S. 133, 136.

(25) ebenda, S. 164-69.

(26) *Vuksan*, *Pisma* 1. S. 16.

bosnischen Bega, sandte er Mojsije Zecević, den Abt des Klosters Djurdjevi Stubovi, zu Gradašćević, um sich über die Situation in Bosnien zu erkundigen. In einem Brief an den « Drachen von Bosnien » (Zmaj Bosne) vom 4. Februar 1831 hebt Petar II. hervor, « daß wir von jetzt an und in Zukunft eins sein werden und Blut für unseren Glauben und unsere Freiheit vergießen werden. » (27) Er ermutigte ihn, dem erwarteten türkischen Angriff tapferen Widerstand zu leisten und versicherte ihm gleichzeitig, daß er mit seinen Montenegrinern bereit sei, die türkischen Regierungstruppen, die sich um Skutari sammelten, anzugreifen; allerdings mangle es ihm an Munition. Er bat deshalb Gradašćević, ihm 100 Saumlasten Patronen zu schicken (28).

Auf dem Marsch nach Kosovo, von einem festen Glauben an den Sieg beseelt, sangen die Soldaten des Husein Gradašćević:

« Wir marschieren nach dem Kosovo-Feld,
wo einst unsere Vorfahren den Ruhm verloren haben,
den alten Ruhm unserer Ahnen.
Auf dem Kosovo-Feld werden wir
entweder Glauben und Heldentum verlieren,
oder, wenn Allah es will,
unseren Feind besiegen
und ruhmreich nach Bosnien zurückkehren. » (29)

Am 16. Juli 1831 schlugen sie das türkische Heer und Husein Gradašćević wurde Pascha von Bosnien, eine Stellung, die er allerdings nicht lange halten konnte. Am 18. Mai 1832 wurde er nahe Sarajevo, bei Bulog, von seinen Anhängern fast gänzlich verlassen, geschlagen und floh mit wenigen Getreuen nach Österreich (30).

Ilija Garašanin war der erste serbische Staatsmann, der Nordalbanien in seine Pläne zur Schaffung eines unabhängigen serbischen Staates einbezogen hat. Das kommt deutlich in seinem « Načertanije » (Aufzeichnung) zum Ausdruck, das er Ende 1844 verfaßte und das das Programm für die Ziele der serbischen Außenpolitik enthielt (31). Garašanin bezweckte damit, für Serbien, das sich ständig von Österreich-Ungarn bedroht fühlte, einen Handelsweg zu eröffnen, der es zum Meer führen und ihm dort einen Hafen geben würde. Als dieser Hafen käme im Augenblick nur Ulcinj in Frage. Dort « würde unser serbischer Kaufmann mit seinen Naturprodukten in den dalmatinischen

(27) ebenda S. 54.

(28) ebenda.

(29) *Gavrilović, Obrenović*. Band 3. S. 353.

(30) *Vladimir Corović, Istorija Jugoslavije*. Beograd 1933. S. 459.

(31) *Stranjaković, Kako je postalo*. S. 80.

Schiffen und Kaufleuten seine Stammesgenossen treffen, die als fähige und erfahrene Leute ihm beim Aufkauf ausländischer Waren hilfreich zur Hand sein würden. Es wäre notwendig, dort eine serbische Handelsagentur zu errichten, die für den Verkauf der serbischen Produkte und den Ankauf französischer und englischer Waren Sorge tragen müßte.» (32)

Garašanin wählte Ulcinj als Sitz dieser Handelsagentur, weil von dort aus dem noch unerfahrenen serbischen Kaufmann am besten gezeigt werden könne, « in welcher Richtung der Handel gehen sollte.» (33) Nach Garašanins Plänen würde diese Handelsagentur neben rein wirtschaftlichen auch eine politische Aufgabe haben: « In politischer Hinsicht », sagte Garašanin, « würde dieses Mittel keine geringe Bedeutung haben, weil sich der neue serbische Agent inmitten einer serbischen Bevölkerung befinden würde und von dort aus der Einfluß Serbiens auf Nordalbanien und Montenegro verstärkt werden könnte. Dies sind aber jene Länder, die den Schlüssel zu den Toren Bosniens und der Hercegovina sowie zum Adriatischen Meer haben. Der serbische Handelsvertreter dort würde, so glauben wir, auch als politischer Vertreter Serbiens betrachtet werden und von entsprechender Bedeutung bei diesen Völkern sein, was die Schaffung eines engen Bündnisses der dortigen Bevölkerung mit Serbien stark erleichtern würde.» (34)

In seinem « Sastav » (Ausfertigung), den Garašanin 1845 dem Fürsten Aleksandar Karadjordjević überreichte, erneuerte er diese Vorschläge und schlug vor, Serbien sollte von der Hohen Pforte « die Einwilligung verlangen, um die Stämme Montenegros, Piperi, Vasojevići, Bjelopavlići und Kući, die jetzt unabhängig sind und der Pforte oft feindlich gegenüberstehen, seinem Staatsgebiet einzuverleiben... Wenn diese Einverleibung erfolgt ist, dann kann Serbien von der Pforte einen Teil des Küstengebietes oder wenigstens einen freien Zugang zur Adria verlangen, was für den Handel von großem Nutzen sein würde.» (35)

Nüchtern, wie er von Natur aus war, begnügte sich Garašanin nicht mit der Formulierung seines Programmes, sondern versuchte, zu den katholischen Stammesältesten von Nordalbanien Verbindungen aufzunehmen. Es war Garašanin klar, daß im Kampf gegen die Türkei eine Zusammenarbeit mit den Albanern notwendig war: « Er war sich dessen bewußt, daß eine serbisch-griechische Aktion gegen die Türken keinen Erfolg haben kann, wenn sich daran nicht auch die Albaner beteiligten.» (36) Bereits im Jahre 1846 hatte Garašanin zu dem katholischen Priester Don Karl Krasni Kontakt aufgenommen, der sich daraufhin bemühte, die albanischen Katholiken für Serbien zu gewin-

---

(32) ebenda, S. 90.

(33) ebenda.

(34) ebenda, S. 91.

(35) ebenda, S. 197.

(36) Grgur *Jaksić*, Jedan izveštaj o Arbaniji 1866. In: Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju II, 2 (1924) S. 169.

nen. Diesem war es gelungen, Prenk Bib Doda, den Führer des Mirditenstammes, von der Notwendigkeit einer serbisch-albanischen Zusammenarbeit zu überzeugen. Bib Doda erklärte sich bereit, einen serbischen Aufstand gegen die Türken zu unterstützen, unter der Bedingung, daß die Mirditen im Rahmen des künftigen großserbischen Staates Autonomie und Glaubensfreiheit erhalten würden (37).

Auch hier hatte Garašanin nach einem klar durchdachten Plan gearbeitet: Das ganze Territorium, das er der serbischen Interessensphäre zurechnete, hatte er in Gebiete unterteilt, an deren Spitze jeweils ein Mann seines Vertrauens stand. Albanien und Montenegro bildeten den südlichen Teil dieses Territoriums.

Die Männer, die dort die serbische Propaganda leiteten, erhielten 100 Taler jährlich, wenn sie von ihrem Wohnort aus wirken konnten; lediglich Krasni und ein Diakon aus Knjaževac erhielten mehr, Krasni 166 Taler und 16 Groschen (38). Mit Krasni arbeitete auch Matija Ban, der das besondere Vertrauen Garašanins genoß, zusammen. Mit Krasni's Hilfe gelang es ihm, die Verbindung mit dem montenegrinischen Vladika Petar II. Petrović Njegoš aufzunehmen. Nach einem Bericht, den Matija Ban am 18. Dezember 1849 an Garašanin sandte, haben sich Prenk Bib Doda und Petar II., « zur großen Freude des Bischofs », gegenseitig Treue geschworen (39).

Krasni besuchte im Sommer 1849 Belgrad. Nach seiner Rückkehr berichtete er Garašanin, daß er mit der Organisierung der politischen Propaganda begonnen habe, aber Geld benötige, « um Pulver und Feuersteine zu kaufen, wenn sich die Stunde des Aufstandes nähert. » Die Beziehungen zu Krasni wurden durch Garašanins Vertrauensmann in Skutari Jovan Ilić aufrechterhalten (40).

Ein weiterer Vertrauensmann Garašanins in Albanien war der ehemalige Franziskanerzögling Stevan Verković, ein Mann, der später die serbische Sache verraten und zu einem der Träger der bulgarischen Propaganda in Südserbien werden sollte. Am 8. August 1848 bereits hatte Garašanin dem Kreisvorsteher Timotej Knežević mitgeteilt, daß Verković in Serbien gewesen sei und « für die Nachrichtenbeschaffung aus dem türkischen Albanien » verwendet würde. Ein anderer Agent Garašanins war Tomo Kovačević, wie Matija Ban und Verković ebenfalls ein römisch-katholischer Theologe. Als im November 1850 Verković erneut in Belgrad war, schlug Kovačević vor, ihn mit einem Brief für Krasni nach Mirdita zu schicken, was umso leichter wäre, weil Verković selbst gewünscht hätte, wieder nach Albanien zu gehen (41).

Über die Lage in der europäischen Türkei genau unterrichtet, war

---

(37) Dragoslav *Stranjaković*, *Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844-1858*. In: *Glasnik Istorijškoga društva u Novom Sadu* 9 (1936) S. 157.

(38) ebenda, S. 171.

(39) ebenda, S. 175.

(40) ebenda.

(41) ebenda, S. 304.

Garašanin wegen der Gerüchte über eine angeblich bevorstehende die Aufteilung der Türkei durch die Großmächte sehr besorgt, zumal innenpolitische Situation in Serbien zu dieser Zeit als äußerst kritisch bezeichnet werden mußte. Am 16. August 1848 schrieb Garašanin dem serbischen Beobachter in Konstantinopel, Avram Petronijević, daß die Vereinigung aller slavischen Völker « der einzige direkte Weg wäre, um diese Pläne zur Aufteilung der Türkei zum Scheitern zu bringen. » (42) Andererseits war es Garašanin aber auch klar, daß bei den Christen in der Türkei die Bereitschaft bestand, sich gegen die osmanische Regierung zu erheben. « Fast jeden Tag », schrieb er am 22. August 1848 an Jovan Marinović, « kamen und kommen Menschen aus der Türkei zu mir und erklären ihre Bereitschaft, sich mit allen unseren Plänen einverstanden zu erklären... Ich habe sie immer mit irgendwelchen Versprechungen verabschieden können, da ich mir dessen bewußt war, daß sie ohne Einwilligung Serbiens nichts unternehmen können, und daß ein gutes Einvernehmen und nähere Bekanntschaft keiner Seite schaden würde. Allerdings stimmt es, daß derartige Gedanken heute bei uns als Phantastereien aufgefaßt werden, ich bin aber sicher, daß derartige Aktionen durchaus erfolgreich sein können. » (43)

Zu dieser Zeit trat in den Beziehungen Garašanins zu Nordalbanien ein Stillstand ein, was aber nicht bedeuten soll, daß Garašanin an dieser Sache jegliches Interesse verlor. Er verfolgte auch weiterhin aufmerksam alle Ereignisse, die mit der europäischen Türkei in Zusammenhang standen. Allerdings wird aus dem Briefwechsel Garašanins aus dieser Zeit ein gewisses Mißtrauen gegenüber der russischen Politik ersichtlich. In der anderen am Balkanraum interessierten Großmacht, Österreich-Ungarn, sah Garašanin einen natürlichen Gegner Serbiens. Am 24. Juli 1853 schrieb er an Jovan Marinović: « Österreich kann niemals das Fortkommen Serbiens unterstützen, es muß im Gegenteil so sehr dagegen sein, wie es nur kann. Diese Politik ist naturgegeben, jede andere Macht würde an seiner Stelle genauso handeln; es wäre dumm, anderes zu denken. Da in Österreich so viele Serben und andere Slaven leben, die noch dazu an unser Staatsgebiet grenzen, muß es Serbien fürchten, obwohl dieser Staat bisher keinen Anlaß zu einem solchen Verhalten gegeben hat. Andere Leute sehen aber weiter voraus als wir und bemühen sich, das aus dem Weg zu räumen, was ihnen ein Jahrhundert später oder mehr schaden könnte. » (44)

Garašanin war sich dessen bewußt, daß die Befreiung der Christen von der türkischen Herrschaft davon abhing, ob die Türkei unter dem Druck der nicht aufhören wollenden inneren Wirren zusammenbrach oder nicht. Am 28. Juli 1853 schrieb er an Marinović: « Diese Türkei wird auch unseren Untergang beschleunigen, Gott soll sie stra-

---

(42) Prepiska Ilije Garašanina. Band 1 (1839-1849). Beograd 1950. S. 266-67.

(43) Pisma Ilije Garašanina Jovanu Marinoviću. Band 1 (29.III.1848 - 31.XII.1858). Beograd 1931. S. 11.

(44) ebenda, S. 90.

fen, denn sie ist nicht imstande, die Gewalttätigkeiten gegen die Christen aufzuhalten. Aus ihr kann nichts mehr werden, man sollte daran denken, sie durch etwas Besseres zu ersetzen.» (45) Er war gegen Meiendorf verbittert, weil dieser ihm gesagt hatte, daß Serbien seine Unabhängigkeit deswegen nicht erhalte, « weil wir nicht wissen, was dann käme, und ob ihr dann glücklicher wäret. » (46)

In einem anderen Gespräche mit Meiendorf, von dem er am 7. August 1853 Marinović berichtet, soll Meiendorf erklärt haben, daß sowohl Österreich als auch die Türkei die serbische, Unabhängigkeit fürchten, weil diese nur zu leicht andere Völkerschaften, die in ihren Reichen lebten, zur Nachahmung anregen könnte, zumal diese sowieso schon nur mit Mühe in Frieden gehalten werden könnten (47). Wegen der Ausstrahlungskraft der serbischen Freiheitsidee bereiteten sich Österreich und die Türkei vor, Serbien zu besetzen, wozu es allerdings nicht kam.

Zur gleichen Zeit begann Österreich, seine Augen auch auf Albanien zu richten. Garašanin unterrichtete am 28. Mai 1854 Marinović darüber; er schrieb: « Die Unseren haben eine Kopie jenes Briefes erhalten, in dem der Vertrag zwischen der Türkei und Österreich über den Einmarsch österreichischer Truppen in Albanien zitiert wird. Ich hoffe, daß man Dich darüber bereits in Kenntnis gesetzt hat, wie es sein sollte, und Dir auch eine Kopie geschickt hat. » (48) Nikolajević, der serbische Beobachter in Konstantinopel, hatte Garašanin benachrichtigt, daß « zwischen der Pforte, den Westmächten und Österreich ein Geheimvertrag abgeschlossen worden sei, demzufolge Österreich Montenegro, die Hercegovina, Bosnien und einen Teil Albaniens besetzen kann, und, wenn es sich als erforderlich erweist, auch Serbien. » (49) Zwei Jahre später wurde in Skutari mit dem Bau einer neuen römisch-katholischen Kirche begonnen, der sehr wahrscheinlich von Wien finanziert wurde (50).

Garašanin gab seine Pläne aber nicht auf. Auch nach dem Thronwechsel in Belgrad strebte er danach, den serbischen Einfluß in Nordalbanien zu verstärken. Auf dem Konzept eines Memoirs, das er für den Fürsten Mihailo Obrenović verfaßt hatte, vermerkte er 1860: « Man sollte rechtzeitig auf dieses Volk einwirken, das nie mit den echten Türken gleichgestellt werden darf. Man sollte sich darum bemühen, es von den Türken zu trennen, weil es [das albanische Volk] für das serbisch-griechische Bündnis im Falle eines Aufstandes das größte Hindernis sein könnte. Die Sache ist allerdings sehr kompliziert, da man es mit einem Volk zu tun hat, das weder lesen noch schreiben kann, kein eigenes Zentrum hat und dazu noch sehr mißtrauisch ist.

---

(45) ebenda, S. 103.

(46) ebenda, S. 120.

(47) ebenda, S. 121.

(48) ebenda, S. 181.

(49) ebenda, S. 215, Anm. 1.

(50) Theodor *Ippen*, Skutari und die nordalbanische Küstenebene. Sarajevo 1907. S. 40.

Man müsse also auf seine Stämme und deren Führer, wenn sie im Lande irgendeine Bedeutung haben, einwirken. » (51)

Damit hat Garašanin sein in der « Načertanije » ausgebreitetes Programm erheblich erweitert. Er und der junge Fürst von Montenegro, Nikola Petrović Njegoš, hielten die Zeit zum Handeln für gekommen. Njegoš schrieb am 26. November 1860 Mihailo Obrenović, daß man sich jetzt an einem Punkt befinde, « von dem aus ein Strahl des Glückes und der Freiheit jedem Serben erglänzen sollte. Vergessen Sie nur nicht, daß Sie überall, rechts und links, Brüder haben, die zu Ihnen aufblicken. » (52)

Fürst Mihailo und Ilija Garašanin begannen eine rege Tätigkeit zu entfalten: In Albanien wurden Verbindungen mit den angesehensten Führern der Stämme angeknüpft; durch Vertrauensmänner wurden Vereinbarungen für den Fall getroffen, daß es zu einem Krieg kommen sollte. Das gleiche geschach auch in der Hercegovina (53).

Die Arbeit der serbischen Diplomatie wurde durch die russischen Konsuln auf dem Balkan unterstützt: « Es ging so weit, daß in den russischen Konsulaten die Chiffren der Vertrauensmänner der serbischen Regierung aufbewahrt und die Berichte der serbischen Agenten durch die offizielle Post der russischen Konsuln befördert wurden. Von 1860 bis 1867 wies die russische Diplomatie bei den Balkanvölkern auf Belgrad als Zentrum aller Aktivitäten gegen die Türkei hin. » (54)

Grgur Jakšić hebt hervor, daß Ilija Garašanin davon überzeugt war, daß es sich in Albanien mit den Katholiken leichter arbeiten ließe als mit den Muslimen, die der Pforte ergeben waren. Trotzdem versuchte Garašanin, auch zu den albanischen Muslimen Beziehungen anzuknüpfen (55). Er war der Meinung, daß im Falle eines allgemeinen Aufstandes gegen die Türken « die Albaner das größte Hindernis für die Verwirklichung des serbisch-griechischen Bündnisses darstellen würden und daß es deshalb notwendig wäre, sie im Voraus für die Trennung von den Türken zu gewinnen. » (56)

Die türkische Regierung ihrerseits traf inzwischen Maßnahmen, ihren Einfluß in Albanien wiederzubeleben, zum Teil dadurch, daß sie die albanischen Begs wieder in den Staatsdienst aufnahm. In einem Bericht vom März 1864, den Jovan Ristić aus Konstantinopel an die serbische Regierung schickte, hieß es: « Die albanische Aristokratie, die bis unlängst von der Regierung verfolgt wurde und die man von jeglichem Einfluß auf die Staatsgeschäfte fernzuhalten trachtete, fängt jetzt an, wieder an Bedeutung zu gewinnen. Viele Verwaltungs-

---

(51) Grgur *Jakšić* und Vojislav J. *Vučkovic*, *Spoljna politika Srbije za vreme kneza Mihaila*. Beograd 1963. S. 137.

(52) *Cjelokupna djela Nikole Petrovića-Njegoša*. Band 6. Cetinje 1969. S. 28.

(53) Vaso *Čubrilović* und Vladimir *Ćorović*, *Srbija od 1858-1903*. Beograd o.J. S. 22.

(54) ebenda, S. 24.

(55) *Jakšić*, *Jedan izveštaj*. S. 169.

(56) Grgur *Jakšić*, *Iz nove srpske istorije*. Beograd 1953. S. 42.

posten wurden in der letzten Zeit einflußreichen albanischen Begs anvertraut. » (57)

Allerdings versuchte die Pforte auch weiterhin, in Albanien die längst fälligen Steuern einzuziehen, Rekruten auszuheben und verhaftete auch einige Unruhestifter (so Sali Mark). « Die Albaner leisteten dagegen Widerstand und verbreiteten das Gerücht, daß sie beabsichtigten, im Fall von türkischen Gewaltmaßnahmen sich mit den Serben und den Montenegrinern zu verbünden. » (58)

Um über die Entwicklung in Albanien genau unterrichtet zu sein, entsandte Garašanin 1864 den Hauptmann Ljubomir Ivanović nach Nordalbanien. Er arbeitete dort mit Gaspar Krasni zusammen. Als Krasni nicht mehr in der Lage war, seine Tätigkeit für Serbien fortzusetzen, sandte Ivanović (im Februar 1866) den katholischen Priester Franz Mauri nach Belgrad. Mauri war ein gebürtiger Slovene und stammte aus Görz. Da er längere Zeit unter dem Bischof von Skutari gearbeitet hatte, beherrschte er die albanische Sprache, blieb aber ein begeisterter Slave. « Seine Aufgabe bestand darin, die Lage in Albanien und die Stimmung im Volk zu erkunden und darüber einen chiffrierten Bericht zu versenden. » (59)

Zur gleichen Zeit entfaltete auch der Fürst von Montenegro, Nikola Petrović-Njegoš, eine rege Tätigkeit in Nordalbanien. Am 28. Juli 1866 schrieb er darüber dem Fürsten Mihailo Obrenović: « Auch ich meinerseits habe bisher nicht unterlassen, sowohl in der Hercegovina als auch in Albanien bei den mir vertrauten und einflußreichen Männern darauf zu dringen, daß bei der dortigen Bevölkerung das Verständnis für unsere gemeinsame Sache geweckt wird, um sie für alle Eventualitäten vorzubereiten. Ich werde auch jetzt nicht davon ablassen, sondern vielmehr meine ganze Sorge darauf konzentrieren. » (60)

Als Mauri in Belgrad eintraf, unterbreitete er der serbischen Regierung einen schriftlichen Bericht in deutscher Sprache (61). Seine Angaben sind ziemlich interessant: Mauri schreibt u.a., daß der österreichisch-ungarische Konsul in Durazzo die Serben hasse und gegen sie arbeite; in Albanien würden griechische und italienische Komitees gegründet und für die Propaganda viel Geld ausgegeben, der Erfolg sei allerdings gering (62). Aber auch der serbische Einfluß sei nicht allzu stark. Mauri erwähnt ein Gespräch mit dem Chef des Stammes Hoti; er fragte ihn, ob die Albaner zusammen mit den Serben gegen die Türken kämpfen würden, voraus ihm dieser geantwortet hätte: « ... die Serben denken nicht an uns, sie haben die Türken vertrieben und leben friedlich und glücklich unter ihrem Fürsten; » er fügte hinzu, « uns würden die Serben, wenn wir mit ihnen zusammengehen

---

(57) *Jakšić und Vučković*, *Spoljna politika Srbije*. S. 208. Anm. 40.

(58) ebenda, S. 240.

(59) ebenda, S. 241.

(60) *Cjelokupna djela Nikole Petrovića-Njegoša*. Bd. 1. S. 63.

(61) *Jakšić*, *Jedan izveštaj*. S. 171.

(62) ebenda, S. 173.

würden, zwingen, "Griechen" d.h. orthodox zu werden, deshalb bleiben wir lieber unter den Türken, die uns bereits erlauben, Kirchen zu bauen. » (63) Es gelang Mauri aber, diesen Albaner davon zu überzeugen, daß die Serben nicht so handeln würden und daß sie die gleichen religiösen Freiheiten genießen würden wie in Österreich, worauf der Führer des Stammes Hoti ausrief: « Ach, ich wünschte, daß diese Zeit bald käme, damit wir uns für die erduldeten Leiden rächen können! » (64) Mauri berichtet weiter, daß die römisch-katholische Geistlichkeit in Albanien den Serben gegenüber feindlich eingestellt sei und daß es ihm nur mit Mühe gelang, einige Vorurteile aus dem Weg zu räumen. Das sei ihm nur gelungen, weil er viele Leute persönlich kannte, schrieb Mauri (65). Als er finanzielle Unterstützung in Aussicht stellte, begann das Mißtrauen zu schwinden. Die Stämme Hoti, Kastrati, Priepshi und Gruda erklärten, daß sie lieber mit den Serben als mit den Montenegrinern zusammengehen würden. » (66)

Mauri versuchte, die Regierung in Belgrad davon zu überzeugen, daß er, wenn man ihm bis zum Frühjahr Zeit ließe, alle Katholiken in Albanien zu Freunden Serbiens machen könnte (67).

Mit Unterstützung der russischen Diplomatie, besonders des Grafen Ignat'ev, fand Garašanin in der Person Dželal Paschas, eines angesehenen Albaners aus der Familie Zogu, ein neues Mittel für die serbische Propaganda in Albanien. « Durch seine weitverzweigten Familienbeziehungen war Dželal Pascha in der Lage, auch auf die Begs aus anderen Gebieten politisch einzuwirken, sogar auf den katholischen Stamm der Mirditen. » (68)

Dželal Pascha war durch den Grafen Ignat'ev, mit dem ihn Naum Sido in Verbindung gebracht hatte, auf die Serben hingewiesen worden. Zuerst traf er in Konstantinopel mit Jovan Ristić zusammen, der ihn an den Fürsten Mihailo Obrenović verwies. Der Pascha hielt allerdings mehr von den Russen, denen er auch eine Denkschrift über seine Pläne unterbreitet hatte (69). Die Serben suchten Dželal Pascha dem russischen Einfluß zu entziehen und ihn zu veranlassen, in Albanien mit der Arbeit zu beginnen. « Erst dann, wenn er damit begonnen hat, würde ihm auf einem noch zu wählenden Weg oder durch den Einmarsch serbischer Truppen Hilfe zugesandt werden. In der Zwischenzeit war es notwendig, durch finanzielle Zuwendungen die Albaner vollständig zu gewinnen, denn, wie Ristić behauptete, würden diese, wenn sie nicht auf die serbische Seite treten, auf türkische Aufforderung hin gegen die Serben die Waffen ergreifen, in der Hoffnung, in dem Lande, dem ein 'phantastischer Reichtum' nachgesagt wird, große Kriegsbeute zu machen. » (70)

---

(63) ebenda, S. 174.

(64) ebenda.

(65) ebenda, S. 176.

(66) ebenda, S. 189.

(67) ebenda, S. 192.

(68) *Jakšić und Vučković, Spoljna politika Srbije*. S. 241.

(69) ebenda, S. 243.

(70) ebenda.

Die Verbindung zwischen Dželal Pascha und Ilija Garašanin wurde durch Naum Sido, der gleichzeitig ein Vertrauensmann des Grafen Ignat'ev war, aufrechterhalten. 1866 hatte Sido in Belgrad Garašanin genau über die Situation Dželal Paschas und seiner Umgebung unterrichtet. Da er dem Pascha nicht besonders traute, schlug er vor, ihn möglichst bald in eine Aktion zu verwickeln, denn er fürchtete, daß Dželal Pascha, wenn er noch länger in Konstantinopel bliebe, seine Meinung ändern könnte. Wenn er aber Konstantinopel verlasse und in Albanien auftauchen würde, würde er sich kompromittieren und könnte nicht mehr zurück. « Einmal in Albanien angekommen, würde es ihm leicht gelingen, sich die Stammeshäuptlinge durch seine Verbindungen zu unterwerfen. Da er aber nicht allzuweit gehen und die Anordnungen aus Serbien nicht ausführen würde, schlug Sido vor, folgende drei Maßnahmen zu unternehmen:

1. die albanischen Begs einzuladen, eine Denkschrift an die Großmächte zu unterzeichnen, in der die Unabhängigkeit Albanien verlangt wird, was sie vor der Pforte kompromittieren würde;

2. dieselben zu veranlassen, sich gegenseitig die Besa zu geben, daß sie treue Verbündete bleiben würden;

3. sie zu verpflichten, Geiseln zu stellen.

Diese drei Maßnahmen würden nach der Meinung Sidos den Begs ein Kontrollrecht über die Handlungen Dželal Paschas einräumen. Als bestes Mittel zur Gewinnung des muslimischen albanischen Adels schlug Sido finanzielle Zuwendungen vor (71).

Die Entwicklung der Lage auf dem Balkan war die Ursache, daß aus allen diesen Plänen nichts werden konnte. Weder die Ermunterung des Fürsten Mihailo, — er wünschte Dželal Pascha auf dem Throne Skanderbegs zu sehen, — noch die reichen Geschenke, die Mihailo dem Pascha sandte, nutzten etwas. Jovan Ristić befürchtete deshalb, daß sich Dželal Pascha wieder mit den Türken versöhnen könnte und « deshalb seine Korrespondenz mit Albanern und Griechen vor Ignat'ev verberge. » (72) Naum Sido blieb als Vertrauensmann Ristićs auch weiterhin in Konstantinopel. Er sollte ihn « über die albanischen Angelegenheiten unterrichten, die Verbindungen zu den Albanern aufrechterhalten und bei diesen die Hoffnung auf die künftige Hilfe Serbiens wachhalten. » (73) Im Juli 1866 schlug Ristić Garašanin vor, Naum Sido beim russischen Konsulat in Durazzo anzustellen, womit sich Graf Ignat'ev unter der Bedingung bereiterklärt hatte, daß Serbien die Kosten übernimmt.

Inzwischen wurde Dželal Pascha immer ungeduldiger und plante, bei Napoleon um Hilfe nachzusuchen, ein Gedanke, der weder Russen noch Serben behagte. Auch Naum Sido stand dem Plan des Paschas äußerst mißtrauisch gegenüber, da er annahm, daß die Albaner, mit französischer Hilfe von der türkischen Herrschaft befreit, den Katholizismus annehmen würden: « Es könnte geschehen, daß Napo-

(71) ebenda, S. 244.

(72) ebenda, S. 246.

(73) ebenda.

leon mit Hilfe der Jesuiten einen katholischen albanischen Staat schafft, der gegenüber Slaven und Griechen feindlich eingestellt sein würde. Die Gefahr einer solchen Kombination verlangt, daß Dželal Pascha von der Reise nach Paris abgehalten wird. » (74)

Die Hoffnung auf Dželal Pascha begann zu schwinden, als er im September 1866 nach Šumla ging, um bei Omer Pascha um einen Kommandoposten anzusuchen. Aber bereits im Dezember des gleichen Jahres wurde die Verbindung zu ihm wiederaufgenommen (75). Später wurde Dželal Pascha zum Militärbefehlshaber der Hercegovina ernannt und verheimlichte Freunden gegenüber « seine Absicht nicht, sich nach der Befreiung Albaniens zum König ausrufen zu lassen. » (76)

Zur Befreiung Albaniens kam es nicht, da kein allgemeiner Aufstand der Balkanchristen gegen die türkische Herrschaft stattfand. Allerdings hatte Graf Ignat'ev versucht, in Albanien einen Aufstand auszulösen und zu diesem Zweck der serbischen Regierung aus eigenen Mitteln eine Anleihe in Höhe von 2.000 türkischen Lira angeboten, die nach dem Erhalt einer entsprechenden russischen Staatsanleihe zurückgezahlt werden sollte (77).

Auch 1867 setzte man die Arbeit für die Inszenierung eines Aufstandes in Albanien fort. Von Konstantinopel aus wurden Vertrauensleute nach Mostar zu Dželal Pascha geschickt, um von ihm Anweisungen über die weiteren zu unternehmenden Schritte zu erhalten. Der Pascha sollte die Führung des Aufstandes übernehmen; nach den Berechnungen der serbischen Agenten könnte man in Nordalbanien mit 150.000 Bewaffneten rechnen, von 50.000 weiteren glaubte man, daß sie zum Aufstand geneigt seien. Die nach Albanien entsandten Agenten, unter denen sich auch Hasan Koha, einer der wichtigsten Anhänger Dželal Paschas, befand, verpflichteten sich, Albanien innerhalb von zwei Monaten in Aufruhr zu setzen; sie verlangten dafür 200.000 Groschen sowie Waffen, Munition und Lebensmittel (78).

Auch nach dem Besuch des Fürsten Mihailo in Konstantinopel im Frühjahr 1867 haben Graf Ignat'ev und Jovan Marinović weiter über einen Aufstand in Albanien beraten — ein Beweis dafür, daß die Idee eines allgemeinen Aufstandes auf dem Balkan noch nicht aufgegeben worden war. Dieser Aufstand sollte in Albanien beginnen. Die Serben versprachen sich davon mehrerlei Vorteile: Erstens konnte die langjährig praktizierte Methode der Pforte, christliche Aufstände mit Hilfe der Albaner niederzuschlagen, nicht angewandt werden, zweitens würde durch eine albanische Beteiligung am Aufstand die Verbindung zwischen Serbien und Griechenland nicht unterbrochen werden. Ein albanischer Aufstand würde die Pforte zwingen, einen Teil ihrer regulären Truppen, die sie sonst gegen Serbien und Griechenland

---

(74) ebenda, S. 280.

(75) ebenda, S. 339.

(76) ebenda, S. 341.

(77) ebenda, S. 340.

(78) ebenda, S. 341.

verwandt hätten, nach Albanien zu schicken (79). Es war die Absicht, zunächst die albanischen Muslime aufzuwiegeln, um so der türkischen Regierung die Möglichkeit zu nehmen, diese gegen ihre christlichen Landsleute zu verwenden. Auch diesmal war Graf Ignat'ev maßgeblich an der Vorbereitung des Aufstandes beteiligt. In seinem Auftrag ging Stanko Vezenković nach Albanien, provozierte dort Unruhen, wurde verwundet und floh daraufhin nach Montenegro. Mitte Juni 1867 traf er in Belgrad ein und erstattete der serbischen Regierung Bericht. Eine Enttäuschung für Serben und Russen war allerdings Dželal Pascha, der sich trotz aller Aufforderungen Ignat'evs weigerte, nach Albanien zu gehen (80).

Obwohl diese Aktion nicht zu seiner Zufriedenheit verlaufen war, hörte Garašanin nicht auf, sie weiterhin zu unterstützen. Er bewirkte, daß Mitte Februar 1868 fünf angesehene Albaner nach Belgrad kamen; « sie wurden durch Geschenke gewonnen und dann zurückgeschickt, um auf das Zeichen für den Aufstand zu warten » (81). Dieses Zeichen blieb aber aus. Die Hoffnungen auf einen albanischen Aufstand stützten sich von Anfang an auf irrealer Voraussetzungen: « Zu dieser Zeit griffen die Albaner leicht zu den Waffen, aber nicht, um ihr nationales Problem zu lösen, sondern um sich den türkischen Reformen zu widersetzen. Nachdem sie diese abgewendet hatten, waren sie leicht bereit dem Ruf des Sultans zu folgen und mit der Hoffnung auf Kriegsbeute den Islam zu verteidigen » (82).

In der Rückschau schrieb Milutin Garašanin, der Sohn des serbischen Politikers, über die antitürkische Politik seines Vaters: « Ständig versuchte man auf die europäische Diplomatie einzuwirken; durch das ganze türkische Reich wurde ein Netz von Verbindungen gewoben, durch das der Funke der Befreiung auf alle Balkanvölker überfliegen sollte, um eine allgemeine Revolution auszulösen, in der Serbien von vornherein die führende Rolle gespielt hätte. Je mehr sich die Krise zuspitzte, desto klarer und ernster wurde die Situation auch für die europäischen Mächte. Keine von diesen zweifelte daran, daß Serbien im Mittelpunkt der sich anbahnenden Ereignisse auf dem Balkan stehen würde ». (83).

Die Ermordung der Fürsten Mihailo machte allen diesen Erwartungen ein Ende.

(Wird fortgesetzt)

(79) ebenda, S. 414.

(80) ebenda, S. 415.

(81) ebenda, S. 416.

(82) ebenda, S. 469.

(83) Milutin Garašanin, Dva namesništva. Beograd 1896. S. 25.

Nji tubë lule mbi vorr të Peter Chicos-it

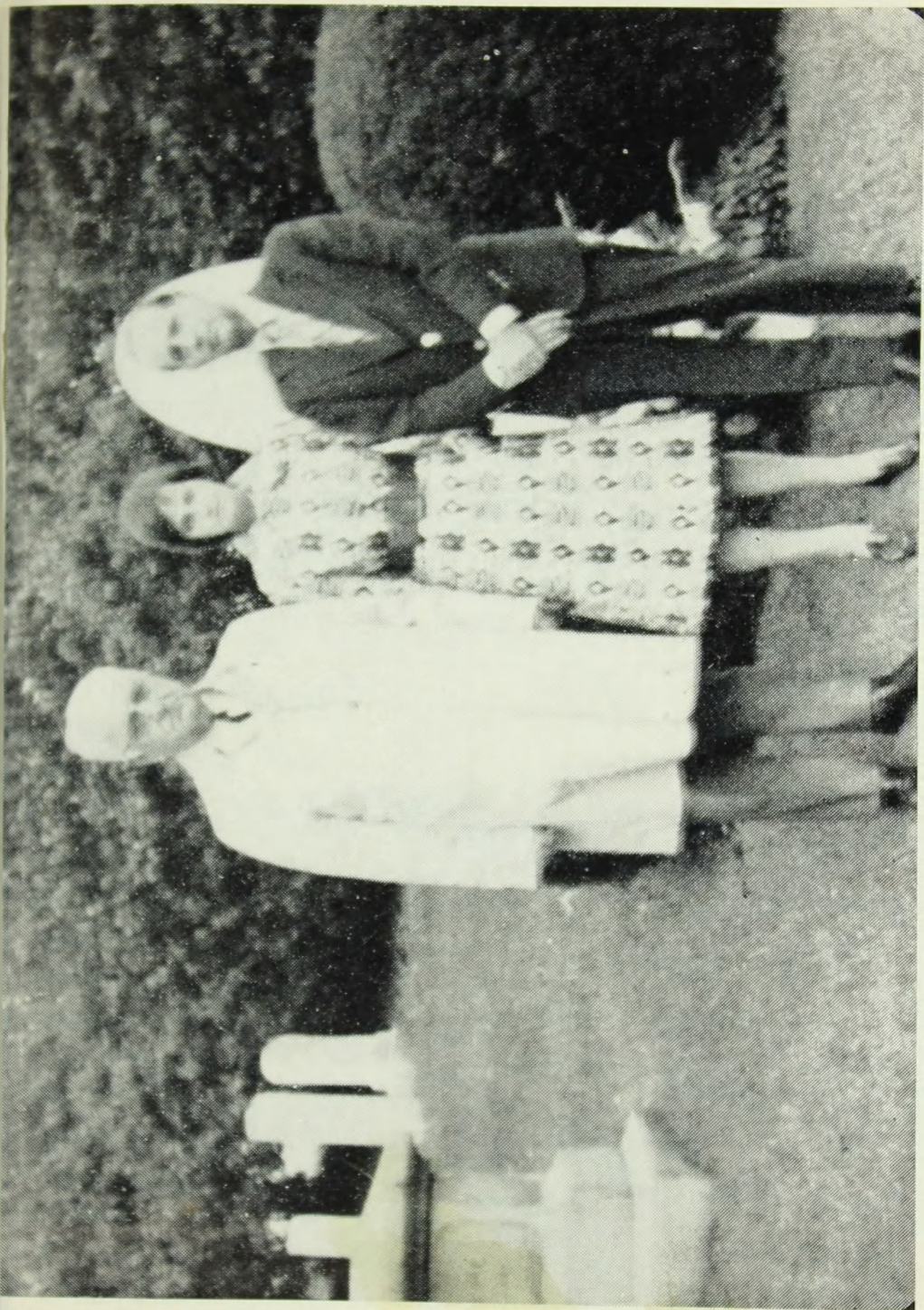
Nji çapaçul zhurmatuer, nji prej asijsh qi vetë nuk janë të zotët për kurrgjâ por rrijnë gati të marrin nëpër gojë këdò qi përpigjet të bâjë dishka për shoqnín shqiptare, m'u qep në nji mbledhje miqësh dhe nisi të më kapardiset me nji filipikë plot dije e marifet ku nuk mungojshin fjalët e ngjyeme në vner. Do t'ishte punë e pamundëshme për mue dhe shum e meritëshme për lexuesin të rendoj këtu arsyetimet shtrembaluqe e shkjepuese të tijat, por mjafton të tham se hallin e kishte te çmimi gjojá superlativ qi na kemi për të Ndiemin Peter Chicos. Vleftësimi qi na i a mveshim veprës së Tij i dukej i pamerituem e, deri diku, i pavend. I vaditun me mendue se çdo nisme në fushë të shqiptarizmit, e sidomos ato t'onat, frymzohen përhera nga qellime t'errta, pyette ku dojshim me dalë na me at nderim qi i a kushtojshim Kryetarit të zhdukun të *Vatrës*. Mjerisht ndodhë qi zilija a smira brén zëmrat e disáve edhe kur objekti e la kët shekull plot mierime e padrejtësina.

Shka t'i përgjigjëshem? Né arsimitarve vetë zêja qi ushtrojmë na mëson të kemi durim. Nuk na çudisin mendet e terratisuna dhe krénat e këcyeme. Detyra e jonë qindron në ndriçim të tyne. Kështu edhe unë, nonse disi me dej t'acaruem prej atij sulmi trashaman, i a tregova përmbledhtas psehin e çmimit t'onë për të paharrueshmin Peter Chicos.

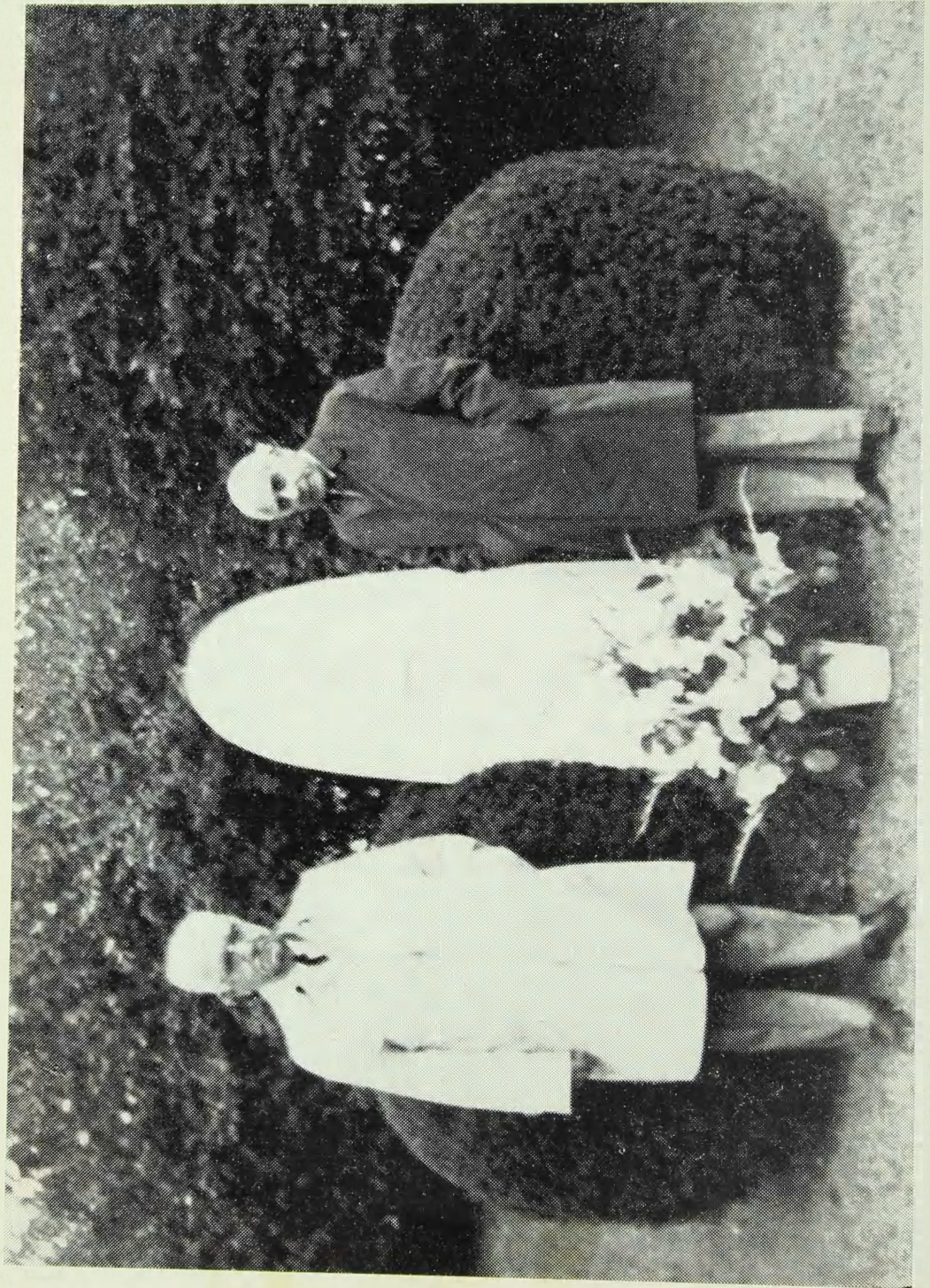
Në gjendjen në të cilën ndodhet sot përgjithësisht bota shqiptare vetëm nji orvatje me pámbje e ndiesi të gjánë mundet me shpëtue vlerat shpirtnore të kombit të cilave u kanoset rreziku i çoroditjes dhe i zhdukjes. Pjesa má e madhe e gjindes shqiptare, kapërthye në kthetirat e nji tyranije së panjoftun mje sot prej so, nuk mund të shprehi lirisht ndienjat e veta as nuk mundet kurrsesi të rropatet me ndalue zvetnimin përherë má të vrullshëm etnik. Kúj i përket rroli shpëtimtar në kët periudhë tragjike qi po kalon kombi? Diasporës.

Diasporës në veshtrim të shtrimjes gangullore të saj, d.m.th. Shqiptarve qi jetojnë në Botën e lirë.

Kët idé t'epër, kët nisjativë frytdhânse, kët qellim madhnuer historik ndoq, i përkrahun nga Vatronët má largpása, Peter Chicos-i. Takimi i dy gjymtyrve kryesore të diasporës, të Shqiptarve t'Amerikës me Arbreshë, ishte hapi i parë. Përpjekja do të vazhdonte në vise kudo ndodheshin Zogj të Shqipës. Organizimi kulturuer i gjindes gjaku shqiptar në Botë të Lirë do t'i bante báll çdo atentati drejtue kundër ethnicitetit dhe traditave qênësore qi langjet etnike ushqejnë. Peter Chicos-i idén guximtare me zgjue e organizue fuqit shpirtnore të dias-

Boston. — Zoja Flora Chicos Theodore dhe zoti John Chicos bashkë me prof. Koliqin para vorrit të ndiemit Peter Chicos.

Boston. — Dr. Hamdi Oruçi dhe Prof. Koliqi vndojnë një tubë lule te vorri i të paharrueshmit Peter Chicos

porës e kuptoi, e përvetësoi dhe e vûni n'udhë të zbatimit. Nâma e zezë shekullore qi randon mbi në edhe këso here shqymbi në të lindun projektet e përpjekjet frymë-gjâna e parapâse të këtij Kryetari mendendritun të *Vatrës*. Vdekja i a këputi jetën papritmas në lule të stinës burrnore e, me Atë, veniti edhe idén e madhe panshqiptare qi Ai naltoi si flamur të mrekullueshëm.

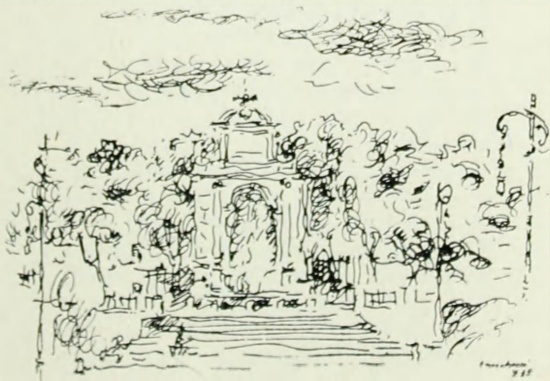
Vall ka m'u gjetë ndër Shqiptarë të diasporës një tjetër Chicos qi kët idé ringjalljeje kombtare t'a ngrehi si pishë udhëheqëse vëllaznuese zëmrash e nxitëse vullnetesh të reja?

Po të dilte një Bashkagjakas i tillë dhe po të mujte me zbatue qëllimin e Peter Chicos-it, Ai do të xente vend n'Olymp të Mëdhejvet t'onë pranë Abdyl Frashërit e Smajl Kemalit.

Na qi po shkruajmë këto radhë patem fatin t'i ndegjojmë nga goja e të Ndiemit Peter Chicos idét e dëshirat bujare qi i vlojshin përmbrenda, na qi i a njoftme njerzín e pashoqe, na qi ishim gati t'a ndiqshim e t'a përkrahshim në nisme vigâne të bashkimit të diasporës, e quejmë veten të detyruem me i kushtue këtij Vatranit të zhdukun parakohe, kurdo na epet rasa, nderimin e thellë t'onë dhe mirnjohjen për besimin qi ushqente n'atdhetarizëm të Shqiptarve dhe për shpresa të mëdhaja qi bâni me lulzue në të gjithë ata të cilve u pikon zëmra gjak tue pá botën shqiptare të plandosun në një lethargji asgjâsuese.

Me 16 tetuer 1973, dr. *Hamdi Oruçi* dhe unë, të prim nga vëllai z. *John* e nga e motra zoja *Flora* dhe përsjellë nga pjestarët tjerë të familjes, vnduem një tubë lule para vorrit të Ndiemit Peter. Zoja *Nicholina Chicos* dhe të bijt n'ato dit nuk ndodheshin në Boston: të përmalluem, na kanë falnderue mbrapa me letër për gjestin t'onë.

E.K.

Piccola antologia di Shêjzat

GIROLAMO DE RADA (1814-1903)

Incontro alla fonte

*Si vedevan fiammeggiare
per le soglie aperte i fuochi,
ma la via non si scaldava;
lungi in plaghe occidue
tramontava il sole come
sottoterra sparvero
nobildonne un giorno vanto
di fulgenti danze. Solo
mi avviai verso Fiocatte.
Vergine in succinta veste
con un nastro candido
fra le trecce, alta e flessuosa,
vidi al fonte: la sua fronte
alti sensi ingentilivano:
color cielo una pezzuola
giù dal cinto fino al suolo
le cadeva in belle pieghe.
M'udì ch'ero prossimo
ed a me si volse, eretta,
snella come un arboscello,
colmo il seno, trepida
di repressa gioia.
— Mi fai bere, o giovinetta?
— Signor mio, quanto ne vuoi!
— Dimmi: figlia di chi sei?
Qui giungesti da altri lidi,
poiché io da piccolo
nel partir per Salonico
non lasciavi così vezzose
giovinette nel paese.
Ella, con le guance in fiamme,
alzò verso me la giara.
— Figlia son di Cologrea.*

*E, scoperto, aderse il capo.
Ci si avviò pel viottolo:
gli spinosi rami penduli
con le mani sanguinanti
dalla fronte discostavo
sul sentiero alla fanciulla.
Sembravam nel vespero
due gaudiose bocche unite
nel tremor d'un'estasi.*

La danza

*Verso il mare a che s'invola
pensierosa l'anima?
Bianche navi apparvero,
stettero e sparirono...
Verrà il dì dell'Albania.
No, nei molli talami
non ci coglierà la morte,
ma cadrem col ferro in mano
alle soglie avite innanzi.
Divenuti polvere,
poseremo, immemori
di fratelli e di compagni
del villaggio nostro e della
sua fontana limpida...
Or che oscura notte infanga
con sua pioggia assidua
le stradette del villaggio
deh, la porta apriteci,
voi, obliose vergini,
che danzate entro la casa.
E la più autorevole
fra le accolte giovani
prenda affabile per mano
la fanciulla cui la bocca
è un fior di grazia
e dinanzi a me la meni.
Un sorriso timido
il segnetto illumini
che le incise una ferita
sulla guancia rosea.
Solo che s'incontrino
i nostri occhi e poi il mondo
si consumi in cenere.*

Il sogno

*L'alba cerula dal mare
sorse e rise ai poggi dove
vergini danzavano
da occhi estatici ammirate.
Forse c'è di meglio al mondo?
Oh, gaudiosi plenilunii
quando innanzi alle mie soglie
le sorelle dei guerrieri
belle e altere passano.
Io la cetra tocco ed elleno
le mantiglie calano
e alla danza volano
mentre i volti languidi
la dolcezza estenua.
Ed il sogno abbiám che reca
la fanciulla a lui che l'ama.
« Sono ormai chiuse le porte:
nelle azzurre ombre notturne
su la soglia egli l'attende;
viene e spiega ella il grembiule:
— Prendi due nocciuole, o giovine.
E si asside. Egli le dice
che cercò più e più volte
di parlarle e sempre invano.
Ascolta ella, con lo sguardo
fisso agli astri vivi:
vuol restar, ma teme e trema.
— Può destarsi mamma. Addio!
E apre i labbri a un bel sorriso.
— Prima accordami un tuo bacio.
Scosta il capo e i riccioli
ella, poi quando l'attrae
sul suo petto egli la sente
molle e lieve abbandonarsi:
— Ora addio! — Va pur felice!
E sparir tosto la vede
entro casa senza che occhio
indiscreto la vedesse ».
Si destó. Tutto quel giorno
di quel sogno nutre il cuore.*

Canzone di Serafina

*Fanciulla quindicenne, un giorno scesi
 al fiume con le ancelle
 che a lavar vi portavan le mie vesti.
 Dinanzi al mare, limpido
 con gorgoglio sommesso
 zampillava una fonte, Luro detta:
 io guardavo quelle acque chiare scorrere
 senza saziarmi mai.
 E quel dì vi lavavo una pezzuola
 di seta color cielo
 che s'impigliò per via tra i piedi miei:
 raccoltala, vi scorsi
 un'aquila nel mezzo ricamata
 con le bianche ali aperte.
 Tutto avvampava il lido
 sotto l'estivo sole: nella valle
 scendeva giù dai monti
 un alito sottile
 che ricreava alquanto le sudate
 fronti e faceva sospirare il fresco
 notturno refrigerio
 nell'afosa calura
 e sulle gote i soffi
 del giovine mattino.
 Sciorinavano i panni
 le mie solerti ancelle
 sopra i fiori avvizziti dei sambuchi
 odorosi. Ed io rimasi accosto
 presso la chiara fonte
 dove a un ramo di mirto s'asciugava
 la pezzuola distesa.
 Quand'ecco in sella a un bianco alto corsiero,
 sfolgorante nell'oro delle vesti,
 ritornò solo
 Bòsdare degli Stresi,
 rampollo d'un casato non amico
 del genitore mio.
 — Bella signora, — chiese — forse hai visto
 chi raccolse e distese
 su quelle fronde la pezzuola mia
 cadutami per via?
 Ed io risposi: — Giovine,
 io stessa l'ho raccolta
 dalla polvere impura della strada
 e l'ho lavata e dispiegata al sole
 sulle foglie del mirto. —*

*Mi sporsi per levarla da quel ramo
e a lui restituirla,
ma il velo che avvolgeva
i miei capelli si slacciò e la chioma
mi cadde a un tratto sciolta sulle spalle.
Audacemente il cavalier lo tolse
e il corsiero girò, col velo in mano;
— Di questo velo, premio a un infinito
amor senza speranza, o Serafina,
no, non essermi avara
come mi sei della persona bella,
porto dei sogni miei più procellosi.
Il paradiso del tuo amore, mai
so che per me non s'aprirà, ma appresso
l'adorata persona tua l'intera
vita consumerò, stupore e vanto
dei nostri tempi...*

*Dissi, rossa in volto
guardandolo con occhio sorridente:*

*— Oh, fossero i nemici
nostri tutti così!*

*Or se colui che il velo mio riprende
non cela l'esecrabile pensiero
di mostrarlo ai compagni
come trofeo di vanità « Sta bene! »
al mio velo dirò.*

*Spinse egli in furia il fervido corsiero
verso la macchia. Immota lo seguivo
e il suo sguardo raccolsi
con avidi occhi prima che sparisse.
Poi alla fonte attinsi un poco d'acqua
nel cavo delle mani e la versai
sulle orme del corsiero acché nessuna
delle ancelle potesse
avvedersene. E fui quel dì beata!
L'Albania si stendeva
tutta intera al mio sguardo,
placida senz'alcuna ombra di Turchi!
Un pulviscolo d'oro l'avvolgeva
in quel raggianti giorno estivo. Il mare
lambiva le sue rive con un bacio
tranquillo. I fiumi al mare discendevano
mormorando leggende;
e voci gaie di cicale e uccelli,
musicisti dell'estate, l'ampia piana
allietavano. Sulle mie ginocchia
avevo dispiegato la pezzuola
in cui l'aquila bianca apriva le ali
e mi sembrava che la gioia in cuore
mai dovesse svanire.*

L'invocazione

*Mare immenso di bontà di cui il nome dir non oso,
che hai creato l'Universo col Tuo slancio generoso,
provvedendo coi tuoi doni tutto ciò che ai vivi è d'uopo
fratellanza ed amicizia fa che l'uomo abbia per scopo:
guidalo nella sua vita su le vie della saggezza,
nelle sue parole infondi sentimenti di dolcezza.
Erba fresca dona ai prati, spighe ai campi e al colle in cresta
fiori a fasci, cibo all'ape, foglie ed ombre alla foresta,
spuma all'acque che scrosciando chiare corrono alla foce,
e profumo ai fior dell'orto ed all'usignuolo voce,
frutti all'albero e alle greggi dà la Tua benedizione
e per loro infondi all'uomo tenerezza e comprensione.
Riempi d'uva vigne e pergole, colmaci il tino di vino:
mai di vino che spumeggia, mai non resti vuoto il tino.
Dona al sole la sua fiamma e alla luna il suo splendore,
acqua e sale al vasto mare ed al cosmo vita e ardore.
Gli astri muovansi e si muovano pure gli uomini al lavoro:
nel lavoro trovin gioia, sempre amandosi fra loro.
Gli Albanesi, o Sommo, unisci: nell'oprar giusto e fecondo
guidali affinché siano veri Albanesi nel mondo:
fa che delle usanze avite sempre seguano la traccia,
ogni intento che degrada dai loro animi discaccia.
La verità del Tuo volto a noi mostra senza veli:
il Tuo volto come aurora d'Albania avvampi i cieli.*

Il giorno atteso

*Perché non spunti, o fausto
giorno, perché non spunti?
Fin quando nelle tenebre
da te vivrem disgiunti?*

*Balza d'un salto
nei nostri cieli:
mostra il tuo volto
senza più veli.*

*Fulgido giorno di gioia
albeggia prima ch'io muoia.*

*Vieni, o giorno fatidico
che nasci ove tramonti:
di luce ai lidi occidui
già empisti gli orizzonti,*

*e a noi ti nieghi,
raggio di vita,
del Dio verace
grazia infinita.*

*Vieni a noi: è giunta l'ora
che ci svegli la tua aurora.*

ANDON ÇAKUA ÇAJUPI (1866-1930)

Povero, ma libero

*Sono povero, ma libero:
io t'adoro, o libertà!
Chi fra gli agi vuole vivere,
no, se stesso in man non ha.*

*Se un gran re mi proponesse:
— Sali accanto a me sul soglio,
e comanda col mio scettro...
Direi: « Grazie, ma non voglio! »*

*Libertà per fasto e onori
perdere non mi conviene:
meglio povero ma libero
che straricco ed in catene.*

*Libertà bramo ed onore:
che mi serve oro e argento
se l'altrui voler subisco?
Viver voglio a mio talento.*

*Seguo, libero vivendo,
il sentier che Iddio ci addita:
libertà, fra tutti i beni,
gusto e senso dà alla vita.*

GIORGIO FISHTA (1871-1940)

L'Albanese

*Sono Albanese. Sopra questi monti
sempre di neve onusti, che nel cielo
s'ergono arditi e giganteschi e usbergo
paiono dato all'Albania da Dio,
su questi alpestri gioghi
onde sul mondo libero i miei sguardi
lancio senza timore, ebbi i natali,*

*e quivi in prima con giocondo cuore,
gesta d'eroi gagliardi
celebrando, con l'arma
m'affratellai, e conservai con essa
le avite usanze.
Non ebbi da' miei Avi altro retaggio
che fede e onore e qualche
spanna di terra dura in cima all'alpe,
ma la fede mi diedero verace,
ma l'onore albanese ereditai
e il campo intatto da straniero vomere,
sempre esente da decime e tributi.
E allorquando tentò mano nemica
questi tre beni tangere
che dai liberi padri ereditai,
spietato la punii tosto con l'arma.
Oltre a ciò, l'Albanese
altri beni purtroppo non possiede.
Illividito dall'inopia, al mondo
solo e da tutti obbliato
percorso da malevolo destino,
nasce egli e muore senza che nessuno
l'immeritata sorte ne rimpianga.
Lo coglie ahimé la morte
sui tesori che il patrio suolo cela,
ch'egli scoprir non sa, ne' giovamento
trarne. Egli predilige alle ricchezze
l'onore e ha la vita in poco conto:
per un nonnulla è pronto
a pugnare e a morire senza scopo,
poiché incolto qual è non sa discernere
ove il coraggio occorra ed ove il senno.
Gli stranieri, come avidi vampiri,
gli stanno attorno per succhiarne il sangue,
non solo ma il midollo
etnico voglion togliergli e la lingua
fargli obbliare, la sua maschia lingua,
splendido dono dei suoi prischi Padri.*

MARTIN CAMAJ (1925)

Mimose

*D'improvviso su la via
m'abbagliò
un fascio di gialle mimose
sgocciolanti di luce
che tranquille respiravano*

*nel braccio nudo d'una giovinetta
 come sul ramo natio.
 Quei vividi fiori
 col profumo lieve e penetrante
 risvegliarono in me
 lo splendore delle stagioni d'oro.
 — Mimose, — sussurrai — fragili mimose,
 su la soglia della breve vita
 vi soffermate
 timorose.
 E noi, uomini dalle mani
 sempre ingombre
 d'inutili oggetti, non sappiamo
 come toccarvi.
 Sembra un invito
 gonfio di promesse arcane
 il vostro tenue fiato,
 o strani fiori, strani fiori,
 di stagione e fuori stagione.
 Trepide mimose,
 imbevute di luce mattutina,
 su quali sentieri
 guidate le nostre brame ansiose,
 mentre tranquille respirate
 come in un vivo ramo fiorente
 sul braccio nudo d'una sconosciuta
 passante adolescente?*

LATIF BERISHA (1931)

Il melo

*Nelle tue mele rosse
 un dì felicità si nascondeva
 ed in alto lassù,
 fra i rami tuoi,
 pascolavano i sogni miei alati.*

*Buon tiratore allora
 io ero — non fallivo nessun colpo:
 tiravo un sasso, ed — ecco —
 cadere e sparpagliarsi, sopra l'erba
 molle, come semente i pomi rossi.*

*(Oh, quanto dolcemente
 danzavano
 un dì
 in questo luogo i nostri desideri!)*

*...Non obliavo la mia vecchia mamma
 — la cara luce or spenta! —*

*Con una mela, la più colorita,
dinanzi le apparivo:
sulle aride sue labbra
scorrevano col sugo
i più teneri voti per suo figlio.*

*Oggi i tuoi frutti rossi
facilmente raggiungo con la mano,
uomo ormai ed alto di statura,
ma non ritrovo più,
o melo,
del gusto di quei dì la gioia pura.*

REXHEP HOXHA (1931)

Il Drin

*O Drin che in gole
segrete scrosci
e il cuor dei nostri
monti conosci,
scendendo al piano
con giravolte
per grotte arcane
e selve folte,
del mio paese
tu specchi il volto,
nella tua voce
la sua ascolto.*

*Lento serpeggi
con eleganza
come in solenne
pirrica danza.*

*Drin, se mi tuffo
nelle tue spume
quale un tuo figlio
stringimi, o fiume,
che con le schiette
linfe sorgive
tripudio e vita
rechi alle rive.*

La mietitrice

*Scende dal monte col falchetto in mano
ai campi. La pezzuola
cala sui fieri sopraccigli e il grano
miete, nel sole sola.*

*Cadon gli aridi gambi al suol riversi
ai colpi del falchetto, forti e spessi.
Lieta ella mira sotto i cieli tersi
maturare le messi.*

*Prendon per lei proporzione immensa
quelle spighe dorate:
— Il pane è vita! la miseria (pensa)
la caccia via l'estate...*

*Si sveglia nella culla il figlioletto,
e piange sotto un pioppo: ha fame e soffre;
accorre ella, gettando il suo falchetto,
e poppa e amore gli offre.*

Tradusse dall'albanese in italiano: ERNESTO KOLIQI

GIROLAMO DE RADA - Da « *I Canti di Milosao* ». Edizione a cura di G. Gradilone - Firenze 1965:

Incontro alla fonte — Canto II a p. 4
La danza — Canto VII a p. 20
Il sogno — Canto IX a p. 26

Nella traduzione italiana dei canti albanesi del Milosao si è mantenuta la metrica usata dal De Rada quasi in tutte le sue opere poetiche, cioè l'ottinario piano (parossitono) intrecciato col senario sdrucchiolo (proparossitono).

Fonte di Luro (Canzone di Serafina). Libro II, canto II dello *Scanderbeg il disavventurato* (Scanderbeccu i pafaan).

NAIM FRASHËRI - Da « *Bagëti e Bujqësija* » (Selanik 1910).
Invocazione — a p. 16
Il giorno atteso — a p. 13 da « *Lulet e verësë* » Tiranë 1935.

ÇAJUPI (Andon Çakua) - Da « *Vepra* » (Opere) Tiranë 1957.
Povero ma libero — p. 57

GIORGIO FISHTA - Da « *Atdhetaret* », Shkodër (manca la data).
L'Albanese — p. 39.

MARTIN CAMAJ
Mimose — (poesia inedita).

LATIF BERISHA
Il Melo (da una rivista di Prishtina).

REXHEP HOXHA - Da « *Mbi krahët e fluturës* », Prishtinë 1959.
Il Drin — p. 26.

AZEM SHKRELI - Da « *Bulzat* », Prishtinë 1960.
La mietitrice — p. 32.

Baca Kurti i Milesshit në Lidhje të Prizërenit

nga PRENK GRUDA

Këtu, në ketë Dinoshë burrash shqiptarë trima në zâ si Ram' Omi e Om Haku me shokë, âsht pranë rrugës madhe një fushore, qi thirret « Kisha e Sh. Mhillit » ku ende shquhet vendi i një lteri në mes të germadhave muresh të vjetra. Rreth këtyne rrenimeve janë vorre të shumta me gurë e kryqa të thyem, ndoshta prej kafshve qi vrapojnë verës me iu mëshëf diellit përvëlues, për me mruzue nën landë të ndryshme të këtyne vorreve të harrueme e të lanuna mbas dore... Këtu ende varrosen pjesa kristjane e Tojeqit, katund i vogël ngjitet kah perendimi me Dinoshë, dhe të kështënt e Nënqafave të Milesshit të njoftun gjithmonë në histori shqiptare për nderë e burrní, për besë e trimní e për shqiptarizëm qi kanë mbajtë e ruejtë gjithënji bijt e tij... Si Tojeqi ashtu Mileshti, janë katunde mjaft të bukura e të përzieme katolikësh e muslimanësh, tanë kushri të dashtun me shtëpia dera në dera, të cilët me të vertetë janë shembull botnuer mirëkuptimit të plotë vëllaznuer me njani tjetrin për çdo punë e çashtje të përbashkët jetese të përhershme.

Dinoshja zâmadhe, shtrihet me ndertesa të bukura si në qytet, nder kodrina të vogla rrazë malesh e në krye të fushës së saj të gjanë. Në mes të lagjeve shquhet mâ në shej Xhamia e Dinoshës me formë kishe, qi në shekull të tetëmbëdhjetë qe kthye në xhami, tue ia rrëzue kumpanjelin e ngrefë minaren. Në të i luten të njajtit Zot bashkvëllaznit tonë dinoshjanë, mileshtjanë e tojeqas, sikur shumica e shqiptarve tjerë të kthym në fenë islame nga rrethanat e kohve, qi lanë vulat e veta mbi popuj e kombe anë e kand kontinentesh.

Porse këtu, te Kisha e Sh. Mhillit, âsht vorri i dalluem, veç edhe i thym e i rrenuem, i Baca Kurtit të Milesshit. Pra âsht pushimi i përjetëshëm i atij burri fatoz të rrallë malesh, qi e pati zgjedhë përfaqes të vetin tanë Malsia e Madhe e Shkodrës, për në Lidhjen e Prizërenit me 1878, ku qenë bashkue burrat mâ të mirë shqiptarë t'asaj kohe, për me ia provue botës mbarë se bijt e Kastriotit nuk kanë qenë shue krejtsisht me atë pushtim barbarësh otoman, por ishin gjallë e të fortë me i dalë zot Shqipnisë dhe me i mprojtë të drejtat e veta.

Atje n'atë Prizëren, u lidhën shqiptarët me besën e të parve, për me i dalë zot vedit, për të mprojtë Shqipninë nga lakmitë e hueja dhe me e nxierrë nga thojt e turqve. Atje u betuen burrat e dheut e me ta edhe *Baca Kurti* dhe beja e tij u vertetue si rrufé në Zharnicë nga i kushrini Murat Mehi me Palokë Ujkën e Halil Hakën me tanë Grudë

e Malsi në daljen zot atdheut. Ajo qe një luftë e popullit për të drejta të veta jetike, e cila i shtoi një fletë t'arët historis shqiptare, jo në dhunime as rrembime të hueja, por në mprojtjen e tagreve shejte të kombit, prandej poeti ynë kombtar e kurnorzoj me stolisje kangësh epike aq të prekshme e të bukura...

Nder arshiva kishtarë të Vatikanit, ndoshta kishin me u gjetë njoftime mbi Kishën e Sh. Mhillit në Dinoshë, se kur e si ka qenë ndertue dhe pse e qysh qe braktisë e rrenue; veçse nder zemra shqiptare të Malsisë Madhe, duhet me u gjetë bujaria njerzore, për me i rrethue me mure këto vorre, tue e ndreqë i zbukurue vorrin e kreshnikut të Malsisë, Baca Kurtit, fatoz i vertetë e njeri i pa përkulun me punë e vepra në shërbim të popullit dhe besnik i atdheut qi i pati falë jetën.

Baca Kurti e Tringë Smailja, me shumë burra tjerë, të dedikuem në shërbim të popullit për liri t'atdheut, meritojnë me u përkujtue edhe me monumente ashtu sikur i përjetsojnë njerzit e vet të shquem tana krahinat e botës.

* * *

Racconti popolari albanesi

(Tradusse: E. Koliqi)

LE TRE PENE

Un tale aveva commesso una colpa abbastanza grave. Il Cadì che lo giudicò gli disse: « Lascio a te la scelta fra queste tre pene: vuoi pagare cento ducati, mangiare cento bulbi di cipolla, o subire cento colpi di bastone? ».

Egli scelse di mangiare cento bulbi di cipolla. Glieli portano e comincia a ingerirli. Ma gli bruciavano la gola e lo stomaco, cosicché giunto al cinquantesimo bulbo, disse che preferiva i cento colpi di bastone.

Lo stesero su una stuoia e l'inserviente del Cadì cominciò ad eseguire la pena. Giunto al cinquantesimo colpo, non potendo più resistere al dolore, alzò la mano e gridò:

— Smettete di bastonarmi, ché non ce la faccio più: pagherò i cento ducati.

E pagò i cento ducati, dopo aver subito per metà le altre due pene.

Dý shkollat letrare shkodrane

(E Etënvët jezuitë dhe e Etënvët françeskanë)

nga ERNEST KOLIQI

Hýmje

Dikúr, na dashamirët e letrësis kombtare, ankoheshim se kemi shkrimtarë pak, se këta punojshin me rythëm tepër të ngathët edhe se lexuesat andatarë veprash shqipe detyroheshin m'u kondendue me një numër të kufizuem librash shkruë në gjuhë t'onë. Tashti prodhimtarija letrare është shtue sa nuk i a pritte mendja kúj para tridhëtë vjetve. Kësaj i thonë veprimtari letrare, se! Nji kosh librash e botimesh në muej! Aqë sa mos me pasë kohë njeriu të lexojë as gjymsën. Por... në kët plotní botimesh, mjerisht, nuk gjëjmë cilsín e dikurshëme. Shum kush kujton se, kur ka xânë alfabetin e Monastirit, është vù në gjendje me shkruë në fletore e në të përkohëshme edhe me qitë libra. Disáve u hýnë në krye se mjafton të shkarravisi me mereqep shka zakonisht flitet mbarë e mbrapësht ndër kafehane e mejhana për m'u njuhë shkrimtarë. Proza të neveritëshme qarkullojnë ku gramatika e syntaksi nëpërkamben, ku gjuha shqipe pëson përdhunín má të hatáshme. Po a guxon kush me u a thánë ndër sý, tue u a pré drút shkurt, me mtim qi t'ushqeinë pak mëshirë për shqipen e ngratë? Janë njerz qi s'preken me pupël! Mos të qitët Zoti me ta, sepse pingul u është mbushë mendja qi vetëm nji pash u jesin mbrapa Pader Gjergjit e Faikut në styl. Fol me ta e rruej voe e prit të sháme me fjalë palaví!

Jo, po: dikúr nji vepër shqipe qi delte, t'a kënaqte shpirtin. Andja e leximit të depërtonte trúnin e shiset dhe nji âmë e hollë jete shqiptare rrëshqitte mun në fundet e mbrendís s'onë.

Më kujtohet tregimi i parë shkruë shqip qi më robnoi fantazín në fëmijní dhe m'a dridhi âmëbël ndieshmenín e zëmrës së njomë. Qe nji pjesë e rromanxit « Marcja », përkthye nga italishtja, dhe botue copë copë, në mos u gabofsha, ndër shtylla të fletores « *Bashkimi* » të Dom Ndoc Nikës rreth vjetit 1910. Unë ishem kalamâ shtatë-tetë vjetsh dhe ndiqeshem klasën e dytë fillore në Shkollën e Jezuitve. Veçse m'u desht me këputë për gjymsë si rromanxin e Dom Ndocit ashtu mësimet e mjeshtrit Shuk Gurakuqit, sepse gjendja erdh tue u turbullue në Shkodër dhe êm-át coi e mori grue e fëmij në Podgoricë ku banonte e drejtonte nji degë të firmës tregtare qi njifej e vepronte n'emën të gjyshit. Prej aty, mbas pak muejvet, êm-át na përsolli mue e vëllán t'êm Dom Mikelin n'Italí e na mbylli në Kolegjën Arici të Brescia-s, ku asokohe ndiqte mësimet, në klasë má të nalta, Papa Pal'i

VI i sotshëm. Vesi i leximit m'ishte ngjitur për palc aqë sa shpesh u dënojmë nga prefekti i kameratës pse më xente natën, kur të gjithë shokët flëjshin, tue lexue nën dritën e zbt të kthinës pranë fjetores ku në mengjes na konviktorët lajshim faqet. Lexojshem libra në gjuhë italishte. Por, në mbamendje, nganjihërë kthente kujtimi i fillit të këputun të rromanxit të Dom Ndocit dhe bashkë me të vegimi i shtëpis s'onë në Shkodër atëherë plot me gjallni e përplot me gjind të dashun.

Rromanxat e tjerë të Dom Ndocit i lexova më vonë. Shqipen gadi e kishem harrue krejt në vjetët e gjata kalue ndër studime n'Itali, pa kthye n'atdhë, të ndaluem më parë nga lufta balkanike, mandej të ndám prej familjes nga ajo botnore. Mbetme katër vëllazën n'Itali sa ngjati lufta e 1914-es.

Nonse i rysun me kryevepra të letresive së mëdhaja, prap se prap n'ato kallzime të thjeshta, pa stërhollim tregimtar të veçantë, të Dom Ndoc Nikajt, ndiejshem ámsimet e vendit të lindjes me një tër-hjeksi qi më tronditë fjetet më të holla të ndieshmënis. Gjuha qi flitshin prindja, gjyshi e gjyshia, gjindja e shtëpis, farefisi, njerzija e qytetit t'im m'u dukte një gjá e çuditëshme, si e pajisun me një vërtet magjik qi zgjon stina të kalueme shumë t'ámbla si andrra të bukura. Më shkaktonte shqipja në dhë të huej një plasje hareje në shpirt. *Shkodra e rrethueme, Tivari i marrun, Lulet në thes*, qe, rromanxat e Dom Ndocit.

Me sa pastrí shprehesh të fillëme (*simples*), me sa begatí thánjesh idiomatike, ku vlon undyra e mystershëme e ligjirimit arbnuer, përskruheshin n'ato rromanxa oborre e çardaqe shqiptare, pákje e ndodhina të vendit e të jetës s'onë së përditëshme, ndiesina e mbresa burrash e grásh gjakut t'onë, ambëlsija qi rrethon votrat dhe drita qi mbi pullaze t'ona reshë qielli i Shqipnis. Landë shqipe e derdhun në trajta shqipe.

Folme përpara për ata torollakë me një lugë trù në kaptinë të cilvet — Zoti i ndjeftë! — s'u vjen kurrkund për doresh penda dhe vijanos na e mjerojnë shqipen me qendrim të tyne përbuzës i çdo rregulle mirëshkrimi.

Por, ka edhe asijsht qi normat gramatikore e syntaktike i njofin më s'miri e shkruajnë — të joshun nga modele letrare ndoshta të larta por të papërkueshme me shpirtin shqiptar — në menyre qi asnji shëj ase jeh tradite kombtare nuk shifet as nuk ndiehet në përmbatje të veprave të tyne. Ka vepra të shkrueme shqip nga një dorë shqiptare qi duken krejt si me qënë të përkthyme.

Ndokush prej atyne, të cilve Shqipnija u gitet qark tepër i ngushtë për frymëmarrjen titanike qi u zgján parzmin, do të më hjeki vërejtjen tue qitë e thánë se në kohna të sotshëme përfitimi (koncepti) i ethnicitetit u kapërcye e se çdo njeri i përparuem në dije e në ndije shoqnore tashmá lypet t'a njeji veten qytetar të botës. Me nám e për faqe të bardhë! Mirpo, lum loci, ti qi m'a kujton veten njeri *universal* (i përgjithëmbarshëm!), a e ké sjellë ndopak rreth e rrotull sýnin nëpër botë për të hetue a ndodhet ndonji shtet a mbret i madh ase i vogël i cili çilterisht pranon frymën universale, tue u

çveshë nga vetit, doket, trashigimet e kalesës, interesat e veçanta? Qi frymzohet në marrëdhënje me kombe e shtete tjera prej interesave thjesht të përgjithëta, tue lënë m'anesë ato të vetat? Njerzimi do të perpiqet me arrijtë në një harmonizim të prirjeve së ndryshme qi cilsojnë çdo fis e komb, por jo tue humbë vetit dalluese të gjakut qi çdonjërit i dhuroi lindja. Duhet gjetë mënyra qi trashigimi etnik i çdo kombi të hËjë në punë për dobË të përgjithëshme tue zânë vendin e përshatun në një rendim shoqruer të përbotëshëm ku sejcili të jët tingulli q'i ep hije e shije njëj symfonije universale. Jo tulla të njëjta si njëna tjetra, por thyeza (*tasselli, tasseaux*) me ngjyra vezulluese qi përbajnë një mozaik plot vesk e bukurË. Kur sejcila thyezë ruen bukurËn e vet, mozaiku ka vlerë.

Por të kthejmë te veprat letrare qi, nonsë të shkrueme shqip, nuk mbajnë në vetvete asnjë cirkë të substancës etnike të fisit. Në kohna të përparshme n'Europë njerzit e dijsëm shprehshin mendimet e tyne latinisht. Shumica, veçse (flas për humanistët qi flitshin zakonisht një gjuhë tjetër e përdorshin latinishten si mjet shprehjeje kulturore) të mërzisnin me at styl të tyne si çorbë pa shije. Rrallë herë doli ndonji ndër ta qi me zotsË t'admirueshme t'u dhuronte periudhve arkitektonale të latinishtes një gjallni e një xixillim qi të pasqyronte natyrën origjinale t'auktorit. Ajo gjuhë, mjet i jashtazakonshëm ditunuer, nuk ushqehet mâ nga goja e popullit.

Në fund të fundit qellimi kryesuer i një letrësije cili është? Me pasqyruer jetën e njerzimit dhe me i a gjetë e shtjellue asaj jete kavËt e mshefta. Njerzimi përbâhet me individa, rrethë shtëpijake, kombe. Natyrisht qi shkrimtari, poet a tregimtar a dramaturg qoftë, përimiton (analyzon) s'pari ndiesit e veta, të gjindes së shtëpis dhe të kombit të vet, d.m.th. ato ndiesË qi njëf mâ mirë. Shkrimtari gjenial niset prej skâjit qi Perëndija i caktoi si vendlindje edhe naltohet me aftësi fluturimi viganuer në sferat e përbotëshme. Landën e merr në cak të vet sado i ngushtë ky të jët. Dante, Shakespeare, Goethe, Tolstoj na përshkruejnë sejcili ngjarjet e rrethit ku u zhvillohej jeta: ngjarje qi s'kanë në vetvete randësi mâ të madhe se ato nëpër të cilat përshkohemi edhe na në jetesën e përditëshme. Magjija e artit të tyne ato ngjarje i përshkon nëpër shndrita (*transfiguration*) të dritës shpirtnore, të përvojës, të drejtpeshimit menduer, të fantazis krijuese, të shijes së hollë edhe i pajisë me vulën e gjenis.

Florenca e kohës së Dantit ishte e vogël sa një katund dhe të një katundi kishte, në mes banorvet, grindje e kaçkarika: ata qytetarë, qi i dhuruen botës vepra artistike të mrekullueshme, xiheshin në punë boshe, të thuesh, për gjepura. Por at katund Danti e projekttoi në sferat universale të historis e t'artit. Nën lëkurën e Florentinvet grindaveca tejshifet njeriu, robi i Zotit, me fatin e tij mbi shekull plot me lot. Në palc të vetjeve qi na dhuroi fuqija krijuese mrekullbâse e Dantit, Shakespear-it, Goethe-s, Tolstojit e të tjerve vigâj të letrësis botnore, na hetojmë dhe shofim veten dhe problemet e mëdhaja të jetës së këndejshe e t'andejshme qi na lodhin trûnin dhe na ngashrojnë shpirtin gjatë stinës s'onë njerzore. Ata Krijimtarë të Mëdhej, tue na shfaqë mbrendin e thellë shpirtnore të rrethit shoq-

nuer ku shkuen jetën, na zbuluen at humanitet qi është i njëjtë në çdo vend e njeri të botës.

Do shkrimtarë të rij (jo të gjithë) në Shqipëri dhe në Kosovë japin përshtypjen se disi krenohen kur shmangen nga hullija e traditës arbnore. U duket marifet urrejtja e kalesës; sidomos e asaj kalese qi ka rrâjë të forta në shpirt të popullit. Epshi i ndrrimeve u a shtjen zekthin. Kryengritës? Me nâm të Zotit! Po a e dini, lum djelmoshat e lum, se nji kryengritje, — në qe vërtë e tillë, — quhet e dobishme, po ngadhënjëu, kur sjell idëna përtrise dhe gjallni të ré në shtresat themelore të traditës kombtare?

Gënjen veten kush mendon se krijon rrymba të reja jetësore në letrësi tue mos përfillë grumbullin e të mbërrimeve t'artit shprehës gojdhânuer. Kujton se fillon udhën nga nji pikënisje origjinaliteti absolut, por në të vërtetë fillon të bâjë kambë nga praqe letrare të hueja. Ndijsa (*le sens*) e kombtaris (*de la nationalité*) s'është tjetër veçse ndijsa e individualitetit historik në gjak të nji gjindes me të njëjtën prejardhje a zanafille dhe me të njëjtën fizjonomi morale fitue në përshkim të njëjtave ngjarje nëpër rrjedhim të moteve. Individu përbâhet nga nji brumë (*substancë*) ku lëvizin e veprojnë tharme shkase pririje trashigue nga vargu i paprêm i etënvet dhe i stërgjyshavet. Edhe ato trajta e dhâna qytetnije, qi kërkon nga përvoja e kombeve të hueja, i zgjedh e i pranon kur i shef se përkojnë me përmbajtje vetish ethnike qi trashigoj nga të Parët. Vetë gjuha, a ligjiri mi âmtar, melmehet me undyrën e brumit (*substancë*) ethnik në daç në zyrën (*funkcjonin*) e saj si mjet komunikimi në daç në zyrën si mjet krijimtarije artistike.

Lexoni nij varg të *Lahutës së Malcis*. Vënja veshin kumbimit të tij. Vëreni vendosjen e fjalve në fjalë. Menjherë i u rrëmben shortija (*magjija*) e tingullit të posatsëm të gjuhës s'onë, të gjuhës qi mësuem në prëhen të nânës dhe ka shijen e qumshtit âmtar. Ndëgjojmë në tetërrokshat e Fishtës jehin e zâneve të tokës e të jetës shqiptare.

Trashigimi shpirtnuer, undyra e traditës, kulti i pajës mâ të shndoshtë të kalesës, u ep vlerë krijesave letrare dhe fuqison rrâjët e nji kombi.

Trashigimet e kalesës natyrisht të ríjt duhet t'i kalojnë nëpër sita të mendesis dhe të ndieshmënis (*sensibilitet*) të kohës së tyne, për t'i përtri e këndellë në frymën moderne, por nuk munden t'i hjedhin në nji ânë. E sotmja, si e kombeve ashtu e individave, përbâhet me elemente mâ të zgjedhuna të kalesës. Nji lis pa rrâjë nuk qindron në kambë. Nji komb qi përbuzë traditat e veta vendosë vetrasjen e vet.

T'a sjellim pak synin kah kombet e njoftuna qi u përshkuen nëpër përvojë e vrull ndrrimesh rrânjësore. Në përshtypje të parë Majakovskij, Esenin, Pasternak e tjerë shkrimtarë të Kryengritjes së Tetorit duken kryekëput të shkëputun nga vija historike e zhvillimit letrar rus. Por, po të vrehet me vëmendje nënshtresa e veprave të tyne, shifet se ndjekin me trajta tjera e frymë të ré (ndoshta jo me art mâ të lartë) gjurmat e Pushkinit, të Tolstojit e të Dostojevskit.

I gjithë ky bisedim i derikëtushëm i shërben si hýmje nji syzimi

t'ëm mbi shkollat letrare shkodrane, syzim qi mund të njuhet skeleti i nji vepre mâ të vëllimshme historije të letrësis, por qi mjerisht mbet pa u krye.

Si dihet zhvillimi i letrësis s'onë reflekse, nga rrethânat historike të kombit t'onë, u bâ copa copa dhe në vîse e mote të ndryshme. Lulzuen vepra letrare ndër Arbreshë t'Italis, në shoqnít e Stambollit, të Bukureshtit, të Misirit, ndër Vatranë të Shteteve të Bashkueme t'Amerikës; mueren hov gjatë moteve rrymba kulturore e letrare në disá krahina të Shqipnis (shif Shkrimtarët e vjetër të Veriut, Shkrimtarët e vjetër të Jugut, Shkrimtarët e vjetër myslimanë dhe në kohë mâ të vona qandrat letrare t'Elbasanit, të Korçës, të Shkodrës etj).

Veprimtarí e pështjellueshme, me ndërpremje së paprituna, të cilën shum vishtirsisht mund t'a pushtojmë me nji pámje panoramike unitare, nonsë në themel nxitej, ku mâ pak ku mâ shum, nga prirje e dishira të njinjishme ethnike, shpesh herë krejt të pavetedijshme.

Merita kryesore për nji paraqitje kombtare të veprimtarís së letrarve shqiptarë i përket Faik Konicës, i cili n'*Albania* botoi shkri-me toske, gege dhe arbreshe, tue u përþjekë me mbledhë më mënyrë unitare elementat e parë për nji njoftje të vlerave t'ona krijimtare artistike.

Hapa tjerë kemi në kët drejtim. Besoj se mâ të shënueshmin ndër ta mund të quejmë veprën në dý vëllime *Shkrimtarët shqiptarë* (Tiranë 1941) dhe *Bota shqiptare* (Tiranë 1943) botue nga Ministrija e Arsimit.

Por e vërteta âsht qi na mungon nji histori e letrësis shqipe. Ende s'ka dalun nji vepër qi të përmbledhi në vete zhvillimin t'onë letrar e ditunuer në valle të shekujvet, nji vepër në të cilën të parashtrohet imtisht i shqyrtuem, në të gjitha kavít e pasojat, shtjellija e fuqís shprehse shqiptare në lâmin e artit letrar. Jo vetëm qi s'janë ende kalue nëpër shoshë të drejtë të kritikës auktorë e prodhime, në mënyrë qi me pá lidhjet e njânit me tjetrin, trashigimet shpirtnore qi njâni i la tjetrit, vlerën e veçantë të sejcilit, por nuk njofim ende nji përþjekje perfunduese për të caktue veçorit e çdo auktori ase të çdo grupi auktorësh në mënyrë qi me kuptue si erdh tue u pasunue letrësija e jonë dhe me ç'rend rrymbat e nduernduerta u shfaqen e u shtjelluen edhe si përfundimisht u shkallëzuen.

Jemi gjithënji në pritje të nji historije së letrësis shqipe ku Shqiptari të pasqyrohet me vese e me të mbeta në ngjarje ndrrojse të moteve tue ardhun hov hov kah përçansimi i fytyrës së tij së vërtetë e s'amshueme, ashtu si kjo âsht e gdhênun në fundin primigjen të shpirtit të fisit dhe vjen tue u zbulue në rrethânat e valavituna të jetës.

Kemi, po, botime të mira qi u apin lexuesave kureshtarë njoftime të shënueshme mbi auktorë të shqipes. Në to gjinden hollsina të plota mbi jetëshkrim dhe mbi vepra të tyne. *Papas Gaetano Petrotta* na fali nji lloj enciklopedije së letrësis shqipe dhe të studimeve albanologjike, qi mbetet vepër sui generis, e pashoqe deri më sot, konsultimi, por nuk mund e quejmë atë nji histori organike, d.m.th. të mbarshtueme simbas kavijave e pasojave të shtjellis së letrësis s'onë.

Po lâ në heshtje botimet në Shqipëri mbas vjetit 1945, të cilat, në mes meritash të pakontestueshme, frymzohen nga kritere qi s'kanë të bënë kurrsesi me letrësi (1).

Përpjekje të lavdeshme në lâmin e historis s'onë letrare janë ato të *Justin Rrotës*, *t'Ekrem Çabejt*, të *Zef Schirojt jr.*, të *Namik Ressulit* etj.

Nuk âsht faji i tyne po nuk plotësuen egzigencat. Para se me përpilue historin e letrësis shqipe duhen studjue imtisht e gjânësisht auktorë e qandrra letrare me rrymba, ndikime të mbrendshme e të jashtme. Pa monografina mbi auktorë e mbi shfaqje të rrymbave letrare nuk mund të shkruhet historiqa qi na dishrojmë. Duhet bâ mâ përpara nderlidhja ndërmjet ujdhezave letrare t'ona, qi pluskuen në kohë e në hapësi, duhet të derdhen në lum kombtar burime e shëna letrare të veçume e të veçanta.

(1) Qe, në botimet e kësokohëshme të Tiranës, rradoi i shkrimtarve të vorrosun në heshtje ase të shvleftësuem mbas parimesh kinse kritike qi nuk mbështeten në vlera letrare dhe estetike:

Aleksandër Sirdani	Luigj Marlekaj
Anton Harapi	Luigj Thaçi
Anton Logoreci	Lumo Skëndo (Mit'hat Frashëri)
Anton Zanoni	Llesh Bitroj
Arshi Pipa	Marin Sirdani
Bernardin Palaj	Mark Harapi
Benedikt Dëma	Martin Camaj
Branko Merxhani	Mati Logoreci
Engjëll Radoja	Mehdi Frashëri
Ernest Koliqi	Muzine Kokalari
Et'hem Haxhiademi	Mustafa Kruja-Merlika (Shpend Bardhi)
Faik Konica	Namik Ressuli
Franco Alkaj	Ndoc Vasija
Fulvio Cordignano	Ndrë Zadëja
Gjergj Fishta	Nikoll Gazulli
Gjergj Pekmezi	Pashko Bardhi
Ilo Mitkë Qafëzezi	Prëng Doçi
Justin Rrota	Simon Shuteriqi
Kolec Prennushi	Stavro Skendi
Karl Gurakuqi	Tajar Zavalani
Kolë Thaçi	Vangjel Koça
Konstantin Kote	Vasil Alarupi (Bendo Shapërdani)
Kostë A. Çekrezi	Vinçenc Prennushi
Krist Maloki	Zef M. Harapi
Kristo Floqi	Zef Schirò jr.
Lame Kodra (Sejfullah Maleshova)	Zef Valentini
Lazër Shantoja	Zoj Xoxa
Lef Nosi	

Le të na ndiejnë lexuesat në qoftë se, padeshtas, na ka shpëtue ndonji emën. Do t'u jemi mirnjohës atyne qi të na ndihmojnë me plotësue kët rradoe.

Mbas mendes s'eme, kriteri themeltar për të rrjeshtue vlerat letrare t'ona në një vepër ku çdo kontribut i dhânun të gjëjë vendin e peshën e njimendët, jo pajambajtas por paânsi, duhet të përpilohet me një kriter kronologjik pa marrë parasysh vendin a gjymtyrën e fisit shqiptar ku lulzuen auktorët që na e dhuruen. Kët kriter ndoqa unë n'*Antologia della lirica albanese* (Milano 1963). Toskë, gegë, arbreshë, kosovarë aty njehen të gjithë pjestarë të një përpjekjeje letrare pa dallime visi e rrethi.

Një zorim që mund të rrjedhi prej këtij rrjeshtimi kronologjik është ai i cilësimit të qendrave letrare në vise e rrethe të ndryshme, por kjo kapërcehet lehtas tue marrë parasysh rrymbat letrare, jashta rrjedhjes krahinore t'auktorvet. Për shembull, Mjedja për pregatitje e prirje e qellime artistike është më afër Zef Skirojt sr. se Fishtës dhe tjerve shkrimtarë shkodranë; Koliqi është shumë më afër Lasgush Poradecit se Prennushit e Bernardin Palajt; Shantoja në prozë është shumë më afër Konicës se Anton Harapit. Tue mos lënë mbas dore lidhjet e domosdoshme krahinore, shkaktue nga kushtet e kohës, të vëhen në dukje gjasimet e prirjeve stilistike dhe analogjit në mes auktorve krahinash e qandrash letrare të ndryshme.

Duhen sidomos përmtime me kujdes e kuptim veprat e auktorve dytanikë, që, pa dalë në shesh kombtar, d.m.th. pa fitue nëm gjithkund të përhapun, i dhanë letrësis s'onë ndihmesa përfundimtare, si, për shembull, *Ilo Mitko Qafëzezi* në jugë e *Kolë Thaçi* në verë. I pari na dhuroi modelin e një proze ekspozitive të pasun në skaje të gjithëfarshme dhe i dyti me përpajnimin në stil poetik të shqipes të një sintaksi të ndërlikuem e naltësoi në shkallë më t'epër letrare poezin t'onë. Thaçi, sidomos, i çeli stegun me styl poetik të vetin të zgjedhun e të përpunuem mundësis së përkthimit të veprave të mëdhâ klasike (Homeri, Virgjili etj.). Si poet nuk la ëmën, si pjonjer i naltësimit të shqipes në mjet t'aftë për çdo provë të lartë artistike duhet të zâjë një vend të shenueshëm.

Tue studjue dy shkollat letrare të Shkodrës, atë t'Etënvjet jezuitë dhe atë t'Etënvjet françeskanë, nuk ushqej qellimin m'e veçue e dallue veprimtarin e Shkodrës në lamije të letrësis nga ajo e Shqipnis tjetër dhe nga ajo e diasporës. Mendoj përkundrazi, me sqarue disâ faza, pak ase aspak të njoftuna, të zhdrivillimit shpirtnuer, që pasqyrohet në poezi e në prozë t'auktorvet shkodranë, faza veprimtarieje që ndikuen në letrësi së përgjithët të kombit.

Për shumë kohë, Shkodra përfaqësoi letrësin gege. Sot jo më. Përfaqësija letrare e Gegnis, mbas ngjarjeve fatale të historis së fundit, i përkithe Kosovarve. Këta shpinuen kët nderë. Koha e ardhëshme do të na thotë a bânë mirë a keq. Sidoqoftë, tue ndërprë traditën e Buzukut, të Budit, të Bogdanit e të Kazazit (këta dy të fundit auktorë kosovarë), ata nga shkalla e prijsave e zbriten veten n'atë të ndjeksave. Mbasi, mbas gjase, ndiehen të kënaqun, na s'dijmë shka me thânë. Ase më mirë dijmë, por fjala, — për arsyet e njoftuna, — nuk na ecë, sot. E nesërmja është në prëhen të Perendis.

(vazhdon)

Kronikë Kulturore

IL PROF. KOLIQI COLLOCATO FUORI RUOLO

Il prof. *Ernesto Koliqi*, Ordinario di Lingua e Letteratura Albanese nella Facoltà di Lettere e Filosofia della Università di Roma, con decreto del Ministero della Pubblica Istruzione è stato collocato fuori ruolo dal 1° novembre 1973. In tale condizione resterà fino a tutto il 31 ottobre 1978, dopo di che sarà provveduto al suo collocamento a riposo.

Nel lasciare l'insegnamento il prof. Koliqi ha ricevuto dal Magnifico Rettore e dal Direttore Amministrativo dell'Università di Roma i telegrammi che riportiamo:

NOME ATENEIO ET INTERO CORPO ACCADEMICO ESPRIMO COMMOSSO RAMMARICO ET SINCERA GRATITUDINE NEL SALUTARE ILLUSTRE BENEMERITO MAESTRO CHE LASCIA CATTEDRA LUNGAMENTE ONORATA CON SUO ALTO INSEGNAMENTO ET NOBILE ESEMPIO DI STUDIOSO E DI UOMO - STOP - VIVISSIMI AUGURI CORDIALI RETTORE VACCARO.

NEL MOMENTO IN CUI ELLA LASCIA LA CATTEDRA LUNGAMENTE TENUTA CON AMMIRATO PRESTIGIO VOGLIA GRADIRE FERVIDI VOTI AUGURALI NOME MIO PERSONALE ET AMMINISTRAZIONE UNIVERSITA ROMA - STOP - VALCHI DIRETTORE AMMINISTRATIVO.

Papàs Fortino nominato Monsignore

Riportiamo dalla Rivista *Risveglio-Zgjimi* (Nr. 2, 1973):

Il Papa ha nominato « Monsignore » il nostro Papàs *Eleuterio F. Fortino*. Mons. Fortino è ufficiale del Segretariato Vaticano per l'Unione dei Cristiani, presieduto dal Cardinale Willebrands, dove svolge il suo servizio nella sezione orientale che si occupa dei rapporti fra la Chiesa cattolica e le

Chiese ortodosse. Inoltre egli svolge la sua attività pastorale fra gli italo-albanesi di Roma presso la Chiesa di S. Atanasio al Babuino, di cui è incaricato. E' anche membro della Commissione ecumenica della diocesi di Roma.

A Mons. Eleuterio Fortino, *Amico e Collaboratore di « Shëjzat »*, inviamo i nostri sinceri auguri per la meritata nomina, auspicando una sempre maggiore attività per l'incremento della cultura italo-albanese e schipetara.

TRA I GERANI IL « TEMPIO » DEL MAESTRO LIN DELIJA

Antrodoco.

Lo studio di Lin Delija incomincia dalla strada. Un vicolo chiuso con un centinaio di vasi di gerani allineati ai piedi delle case dell'antica Antrodoco. I vasi non sono di terracotta, ma vecchi contenitori di gelato che i baristi mettono ogni giorno da parte per il « professore ». La terra è quella buona, raccolta dallo stesso Delija sotto i castagneti delle colline che chiudono la vallata. I gerani glieli hanno dati un po' alla volta le donne antrodocane, le stesse che poi ritroviamo, splendide e vere, nelle tele del pittore italo-albanese.

Lui continua a piantar gerani ogni giorno. Anche se qualcuno, pare, ha perfino minacciato di fargli la multa. Come se piantar vasi e farli fiorire fosse reato previsto in qualche codice. Intanto resta il fatto rilevante che, da maggio a ottobre, in quell'angolo suggestivo e prima buio è una fioritura inverosimile, opera di Delija, albanese di Scutari, poco più di 45 anni, 18 dei quali passati in Italia, prima a Roma poi ad Antrodoco, dove vive e lavora in un grande studio che lascia sempre aperto e, per questo, più volte è stato visitato dai ladri; che poi erano marioli con qualche tendenza artistica per il fatto che hanno trascurato ogni altra cosa e si sono portati via più di una decina di opere.

Soltanto una volta, mescolando irraguardosamente elettronica ed arte, hanno agguantato anche una radiolina. Da allora non c'è più musica nello studio di Delija che, diviso in cinque grosse stanze tutte con volte a vela, si trova in un'ala di un palazzo settecentesco, a metà strada fra Duomo e Velino.

Tanti quadri alle pareti. Ma chi vi domina è la figura dell'artista. Un uomo per tanti versi singolare. Basterebbe citare il solo particolare che arriva a

prepararsi con le sue mani la materia prima della sua opera, la tela. Non riuscendo infatti a nascondere una grande diffidenza per le candide tele di serie, si costruisce l'opera con una pazienza artigiana, davvero inconsueta. Partendo dai chiodi o dai telai, per arrivare a quel difficilissimo atto — quasi da liturgia pittorica — che è la « imprimitura ».

Artista per questo singolare, che pare venuto fuori da una di quelle « botteghe » dove pure sbocciò il Rinascimento. La sua complicata vicenda esistenziale è del resto un'altra conferma.

Nato e formato agli studi classici in Albania, nella scuola dei Francescani, gli Anni '50 trovano Delija all'Accademia di Zagabria. E' la sua prima e autentica suggestione artistica. L'esempio è quello dei grandi maestri della cultura slava.

Nel 1954, ancora alla ricerca della libertà, raggiunge l'Italia. E' una meta lungamente vagheggiata anche come matrice ad esempio di cultura. Al lievo prediletto di Bartoli e Majai, matura l'esperienza coloristica e i contenuti della Scuola romana. Sono gli anni in cui Delija rivela i frutti della propria maturità artistica. Mentre, intanto, affiora una struggente nostalgia per la sua terra, rievocata suggestivamente in « Le nozze di Scutari », « La Scutarina » (appartenente alla Università di Palermo) e « La sposa fra i parenti » che si trova all'Università di Roma. Si tratta di opere dove storia e folclore toccano vette di stupefacente compiutezza artistica.

Nel 1963, un altro tentativo per essere ancora più libero. Delija decide di fuggire la città e la dura prassi materialistica che questa impone. La meta, questa volta, è Antrodoco che, visitata per caso con un amico, gli ha mostrato, con le sue dure asperità ormai appenniniche e gli atteggiamenti genuini della gente, un volto del tutto simile a quello della sua Scutari e

degli abitanti. E' una scoperta davvero inattesa per il pittore. Da allora Antrodoco diventa la sua seconda patria. Lui, Delija, per i più diventato soltanto « Lino », è già un antrodocano. Parla un italiano splendido e un dialetto incisivo come si conviene.

Sulla sua opera, intanto, incomincia a correre significativi giudizi.

Quello di Fossani: « Lin Delija non è soltanto fra i migliori pittori viventi, ma certamente il più profondo conoscitore dell'arte sacra contemporanea ». Dice ancora di lui Tamburi: « Delija porta nell'arte contemporanea qualcosa di nuovo ».

Fra gli altri, infine, quello di un critico di un grosso giornale newyorkese: « Un pittore che unisce ad un disegno sicuro e robusto una non comune sapienza coloristica ». E' uno dei tanti riconoscimenti tributatigli in America durante una fortunatissima mostra tenuta proprio a New York nei mesi di novembre dicembre del 1969.

Intanto, Delija continua per la sua strada. Antrodocano fra gli antrodocani, è diventato la molla di tante iniziative che hanno finito per vivacizzare la vita sociale e culturale di questa cittadina.

Di nuovo c'è che adesso va in treno ogni settimana a Firenze, dove insegna in quell'Accademia figura, ritratto e nudo. Nella città toscana lo hanno chiamato quei due grandi intenditori d'arte che sono il prof. Gatti e don Stefani. Delija potrebbe restarsene tranquillo lassù. Ma non regge. Ad Antrodoco ha amici ed allievi. Agli uno e agli altri non può rinunciare.

Certe volte vien da chiedersi che cosa sarebbe Antrodoco senza questo albanese amico di tutti, dei grandi e più

ancora dei piccoli; dei bambini soprattutto, che non riescono a farlo arrabbiare neanche quando gli rubano, per farsi un giro, la rumorosa bicicletta gialla sulla quale pedala come Merckx con baffi e barba.

NANDO CHINZARI

Përgëzim

Mbarë familja e *Shêzave* i paraqet dr. *Petro Vuçanit* përgëzimet më të gjalla për kapërcimin e smundjes që pësoi dhe gjen rasën t'i shfaqur mirnjohjen e thellë për kujdesin e pashoq që, ç'prej numrit të parë të së përkohshmes, bujarisht u kushtoi mirvajtjes e përmirsimit të saj. Uron që me shëndet të plotë të vazhdojë veprimtarinë e vet profesionale dhe jetën e zakonshme në mes shoqërisë që e don dh'e çmon.

Kumtim

Të gjithë miqvet e dashamirvet, me të cilët jemi vijanos në marrëdhënje miqsore, u kemi shkruar për Krishtlindje dhe Mot të Ri 1974. Tue drashtë se për shkak të shregullimit postar që vazhdon në Itali, disa prej tyre mos t'i kenë marrë, përsrisim urimet t'ona më të përzëmërta.

Falnderim

Atyne që gjatë ndejës s'ime në Shtete të Bashkueme t'Amerikës paten mirsin me më pritë, përbujtë e gostitë miqsisht U shprehi ndienjat e mirnjohjes më të thekshme. Paçin faqen e bardhë e U a shpërblefsha në rasi gëzimi!

ERNEST KOLIÇI

DARSMA E ÇIFTIT BUÇAJ-SHIROKA

Në jetën e mërgimit, në vargun e ditve që zbardhen edhe erren të njinjshme tue na randue me kujtimin e mjerimeve të vendlindjes së humbun dhe me ato vetjake, që askuj nuk i mungojnë, na falë Perendi-

ja heraherë edhe ndoj ditë defrim-plote në të cilën zëmra zgjânohet edhe mërzija davaritet per pak orë. Natyrisht çdo shpërthim i papritun hareje, në kushtet t'ona, hijesohet nga një rë mallëngjimi, pse mendja na shkon te darsmat e dikurshme të vendit t'onë të pashoqe për sqimti pritjet dhe bujarî pëfatitjet. Zakonisht martesat në vend të huej (s'paku këtu në Romë) shtrëngohen të ndjekin doket t'ash-tuquejtuna alla franga. Ata qi marrin pjesë në ceremonit e ndryshme pruhën në mënyrë të gjinëshme (aimable, courtoise) por pa shkas gazmuer, pa gjallnin e një gëzimi qi kaperdin e zhdukë pengesat e një të përmarrshëshmit topitës. Kjo shutiye e ngazëllimit nuk rrjedh prej një mungese ndiesish, por prej atmosferës së vendit të huej dhe prej ngrythësis (timiditë) qi shkaktôn mërgimi.

Martesa e çiftit Buçaj-Shiroka qe një përjashtim në këtë pikë sepse u zhvillue me kangë e valle shqiptarçe në mes një gazmendi ku të njoftun e të njanjoftun u shoqnuen dhe u përzien në defrim tradicional darsmuer.

Me 19 nanduer 1973 në Kishën e Sh'Anës (Via di Porta Angelica) n'orën 11 paradite z. Gjon Lekë Buçaj u lidh me nye ari të martesës me Nikoletën Shiroka. U vuni kunorë, tue çue një meshë në gjuhë shqipe, i përndershmi Zot Dom Zef Oroshi, Famullitar i Katolikve banuesa në New York, qi ndodhej për fat n'ato dit n'Itali. Kumbarë: zoti Robert Mc Keever dhe Ernest Koliqi.

Një tubë dashamirësh, zoja e zotnij të kolonis shqiptare të Romës dhe zoja e zotnij ardhë nga Kosova për të përsjellun Nusën u gjeten pranë në ceremonin fetare, në gjymsë të së cilës Dom Zef Oroshi u mbajti Çiftit të zgjedhun një fjalim të thekëshem tue përzi urimet më të nxehta me këshilla urtije ashtu si e ka me detyrë një meshtar. Në zâ të Dom Zefit, Mik shtëpije i dhandrit, ndëgjohej një theksim i veçantë përzmërsije.

Per rasën e gëzueshme kishin ardhë prej Shteteve të Bashkueme t'Amerikës e Ama e Gjonit zojë Suta Buçaj dhe të Motrat zoja Mrika Dedaj e zoja Drande Berisha. Përsjellsa të Nuses nga Kosova ishin: Prindët Zef e Marija Shiroka, Vëllazënt z. Gjon e David Shiroka, e Motra zoja Ana dhe Bashkëshorti i saj z. Pjetër Tomovski me dy fëmij.

Mbas ceremonis kishtarë darsmorët u bashkuen në salat e ndritëshme të Hotelit Columbus, qi njoftën në vjetët e kalueme shumë mbledhje Shqiptarësh patriotike e shoqnore. Kthina kryesore, ajo e pritjes, ishte stolisë me lule të njoma. Në tymtar artistik, qi ngrehet i madhnueshëm në fund të salës, flakronte një zjarrm drûsh qi përhapte rreth e rrotull ndijimin e një intimiteti shtëpijak. Hijeshija e Nuses me typare të kullueta shqiptare spikatte në petk të bardhë. HËmja e saj në krah të Dhandrit në salën ku gjindeshin të grumbulluem darsmorë e darsmoresha u përshëndet me duertrokite.

Te sala e bukës, në tryeza të vogla, u gostiten mysafirët me gjella e piye e miradije. Në sofër nderi, vndue në krye të salës, kishin zënë vend çifti i të Martuemvet me pjestarët më t'afërm të faresit të njânës dhe të tjetrës palë edhe kumbarët.

Qenë Kosovarët ata qi i dhanë shpirt mbledhjes tue i a nisë me këndue valle darsme, ato të zakonshmet qi na e fryjnë zëmren me mall.

Martesa Gjon ■ Buçaj-Nikoleta Shiroka, Dhandrri ■ Nusja para elterit
Qendra e Studimit Albanologjik Shqizat-Pleiades

Martesa e Çiftit Buçaj-Shiroka. — Të martuemt në mes të t'afërmet të tyre.

Të pranishmit u përzier në një shoqëni vëllaznuer dhe s'mbet kush, burrë a grue, i ri a i vjetër, pa marrë pjesë në këngë e në kërcime. Mbi të gjitha zënë zotnonte ai kumbuer e i kandshëm i Piktorit t'onë Lin Delija. Festimi ngjati deri buzë mbramjes e shifej kënaqja e shkrueme në fytyrë të të gjithëve. Ai shfrim mallesh në këngë e në valle gojdhânore disi lehtësoi at ditë brengat e përditëshme me shkepëtimin e një rreze së papritun shprese.

E gjithë miqasija ishte e ftueme për drekë por disa, të penguem nga angazhime të mëparëshme, morne pjesë vetëm në ceremoninë jetare.

U gjeten pranë në Kishë:

Gjeneral Zef Sereggi, dr. Ismail Verlaci, i pernd. At Danjel Gjeçaj, dr. Ragip Frashëri, prof. Giuseppe Gradilone, Mons. Eleuterio Fortino, Fratel Pashko, Madre Celina me një motër tjetër, Padre Alois Horning, z. Cyril Hughes.

Në Hotel Columbus ishin: veç Dhandrit e Nuses me kumbarë dhe me pjestarë më të ngushtë të fafesisit të sejcilit, edhe Zoja Silvia Zorzoli, z. Dom Zef Oroshi, z. dr. Ton Koka me zojën Çezarina, z. dr. Gac Sereggi me zojën Laura, dr. Petro Vuçani, dr. Mark Koliqi, z. Dom Gjeto Radi, Prof. Lin Delija, zojusha Hajdée Lacchè, Daja i Nuses z. Ukë Marjakaj me zojën Angjelina, Kushrina e Nuses zojusha Viktorë Kaçinari, z. Robert Mc Keever junior me të fejuemen zojushë Ivana Pace, z. Alfredo Alfieri me Zojën, z. Alberto Trionfera, z. Romolo Miriametro me zojën Fernanda dhe me të birin Antonio dhe të bijën Giovanna, z. Benito Munaro me zojën e vet dhe zojusha Giulia Assante.

Shum telegrame urimi i kanë ardhë Çiftit të ri, sidomos nga USA.

Mikut të dashun z. Gjon Lekë Buçaj, pinjuell i maleve t'ona, i pajisun me pregatitje kulturore e sjellje fisnike të traditës, Nuses së Tij të njerzishme Nikoleta Shiroka dhe mbarë fafeseve të tyne, Drejtimi e Redaksija e Shënjave u paraqesin urimet më të flakta për një jetë të gjatë, në harmoni të përherëshme mendjeje e zëmre, plot e përplot me të mirat ai meritojnë.

NOZZE DAVANZO-PRENNUSHI

L'8 dicembre 1973 a Trieste, nella Chiesa delle S.S. Eufemia e Tecla (Grignano), hanno coronato il loro sogno d'amore Piero Davanzo e la graziosa Daniela Prennushi. Un eletto stuolo di amici, molti dei quali venuti da fuori per l'occasione, ha partecipato al rito religioso. Dopo la cerimonia in Chiesa, i genitori degli sposi, Signor Anton e Signora Nella Prennushi hanno accolto gli amici in un sontuoso rinfresco nelle luminose sale del Circolo Ufficiali, dove Pietro e Daniela sono stati festeggiati con affettuose espressioni augurali.

A Daniela, figlia del nostro carissimo Amico Anton Prennushi, discendente d'una delle primarie famiglie di Scutari d'Albania, inviamo i nostri più fervidi e sentiti voti di vita lunga e felice accanto al suo distinto Consorte. Ai genitori della giovane coppia porgiamo le nostre più vive felicitazioni partecipando in questa fausta circostanza con fraterna amicizia alla loro gioia.

AI LETTORI

Nel prossimo numero di « *Shêjzat* » sarà pubblicato un articolo di *Ernesto Koliqi* dal titolo « Gli Italo-Albanesi negli Stati Uniti d'America », dove l'autore renderà noti i suoi contatti con gli Arbreshë e i risultati della sua ricerca sullo stato attuale della loro parlata.

KUMTESË

Në një ndër numra të « *Shêjzavet* » (Kallënduer-Prill 1973) u botue shkrimi *Shenime Kanunore të Mirditës* që gjindet, pa ëmën, n'Arkiv t'At Valentinit. I u lutshim auktorit me na u bâ i njoftun. Na dha përgjigje Prof. *Martin Camaj*: ky bashkëpuntuer i ynë ato të dhâna mbi Kanûnin e Maleve i ka marrë nga vetë goja e të paharrueshmit *Gjon Marka Gjoni*, Kapidan i Mirditës.

NDRROI JETË PROF. YMËR M. SHARRA

Me 2 nanduer 1973 u ndâ këso jete në Romë, ku kishte ngulë banesën e vet mbasi la atdheun për shkak të rrethânave të njohuna, një zotni i shquem vlonjak, Ingj. *Ymer M. Sharra*.

Lindi në Vlonë me 25 mars 1897 dhe, mbasi ndoq me cenë e sukses studimet në Robert College të Stambollit, vojti në Shtetet e Bashkueme t'Amerikës dhe u nëshkrue n'Universitet të Bostonit për t'u specializue në degën e Inxhenjeris idraulike. Gjatë qindresës së tij në Boston mori pjesë në veprimtarin shoqnore e kulturore të komunitetit shqiptar t'atij qyteti tue dhânë kontributin e vet me cilësinë e Sekretarit të Parë të fletores *Dielli*, organ i Shoqatës *Vatra*.

Me 1924 u kthye në Shqipni ku qe ëmnue Profesor në Shkollën Teknike të Tiranës. Mâ vonë u transferue në Shkollën Tregtare t'Ujit të Ftohtë.

Bir i një dere së njohun të Paris së Vlonës, e dallueme për ndiesi e qendrime mirbâse e patritjotike, prof. *Ymeri* në dit të bardha e të murrme u ndei besnik traditave të familjes së Tij. *Sharrajt* u qenë përbrri Ismail Qemalit e Luigj Guarkuqit kur shtjelluen n'erë të liris Flamurin e Skanderbegut mbas afro pesë shekujsh robnije. Me Gura-kuqin i lidhte një miqësi e ngushtë që vazhdoi derisâ qe gjallë Atdhetari i Madh shkodran. Shtëpija e Sharrajvet i dha edhe një deshmor kombit: *Ceno Sharrën*, që ra trimnisht në luftën që vloi ndër rrethe të Durrsit me 1912 për të mprojtë idealet e nacionalizmit t'onë.

Me vdekjen e prof. *Ymerit* zhduket një intelektual që nderonte gjakun shqiptar me sjellje fisnike e me një të prûm zotnijsh edhe në vshirtsina të mërgimit.

Vllaut *Hysni* dhe farefisit të të Ndiemit i paraqesim ngushullimet t'ona dhe ndienjat e miqesis s'onë mâ të sinqertë.

Ngushullime z. Anthony Athanas

Në Boston me 16 tetor prof. Ernest Koliqi, në shoqni me dr. Hamdi Oruçin, vojti në Pier IV për t'i paraqitë z. Anthony Athanas, bâmirës i Shêjzave, ngushullime për vdekjen e vëllaut të tij Lewis. Mbase nuk e gjeti aty, la kart-vizitën. Pati rasë pastaj me 18 tetor t'a takonte z. Anthony dhe të bisedonte me Të mbi gjendjen e diasporës.

Scomparsa del prof. Pagliaro

Con la scomparsa del Prof. *Antonino Pagliaro* gli studi albanologici in genere e *Shêjzati* (Le Pleiadi) in particolare perdono un grande Amico e sostenitore. La nostra Rivista pubblicò, tradotta in albanese, una sua bellissima novella tratta dal volume *Le Ceneri dell'Olimpo*. In essa veniva finemente tratteggiato lo stato d'animo di un sultano persiano decaduto, che tollera per anni i rigori di una durissima prigionia ma non sopporta la commiserazione di un suo ex-consigliere venuto, in qualità di ispettore imperiale, a visitare pietosamente il suo detronizzato sovrano: lo sguardo umido di compassione del cortigiano scuote il recluso dalla letargica rassegnazione, e d'improvviso gli fa sentire la bassezza della sua condizione. Si toglie la vita con un affilato coltello durante il pasto offertogli dal visitatore, che aveva conservato a corte il suo rango. Ai lettori di *Shêjzati* piacquero l'acuta analisi introspettiva che penetrava nei recessi dell'anima orientale di quel sultano. Essi ebbero agio di conoscere il Pagliaro anche come linguista, quando ci inviò un articolo dal titolo «Alb. bisk "ramoscello"» (1966).

Non si può in una breve nota dare un'idea, sia pur ridotta, della

vasta attività del grande Linguista, attività che dall'iranistica si spostava via via a indagini storiche, filologiche, esegetiche. Anche nella critica letteraria esercitò la sua sovrana intelligenza e l'enorme cultura. La vastissima preparazione dottrinale non era in Lui arida erudizione ma cultura viva e sofferta, ricca di multiformi esperienze e pervasa di schietta umanità. Accademico dei Lincei, Medaglia d'argento della prima guerra mondiale, Cattedratico seguito con ammirato affetto dai suoi allievi, Pagliaro lascia indelebili orme nel campo non solo della linguistica ma anche in quello dei più vari studi umanistici; lascia soprattutto in chi lo conobbe il ricordo della sua generosa umana comprensione e del suo signorilissimo tratto.

Antonino Pagliaro nacque a Mistretta, in Sicilia, l'1 gennaio 1898. Dal 1931 al 1968 resse la Cattedra di Glottologia nell'Università di Roma. E' stato per lunghi anni membro del Consiglio Superiore della Pubblica Istruzione. Il suo decesso avvenne nel paese natale il 6 dicembre 1973.

La Direzione e la Redazione di *Shêjzati*, grate della benevola attenzione con cui Egli ne seguiva l'attività culturale nel campo albanologico, esprimono qui tutta la loro affettuosa riconoscenza all'Illustre Maestro scomparso e porgono ai Suoi Familiari le più sincere condoglianze.

SCOMPARE CHECCHINA BIDERA

Il giorno 11 luglio 1973 in Palazzo Adriano ha chiuso serenamente la sua lunga giornata di lavoro la buona, virtuosa e caritatevole signora Maestra *Checchina Bidera vedova Opingari*. Nata a Palazzo Adriano il 29 marzo

1890, fin da giovinetta si fece notare per il suo amore alla Patria degli avi: l'Albania. Questo sentimento l'aveva attinto dai suoi genitori Francesca Barcia e Cav. Francesco Bidera. Nel giorno della Indipendenza Albanese, 28 Novembre 1912, tenne in Palazzo Adriano un discorso sull'Albania e recitò anche delle poesie, mentre la sera prima era stata, insieme ad altre sue amiche, anch'esse piene di sentimenti patriottici albanesi, intenta a preparare Bandiere albanesi da mettere nei balconi della cittadina. Memore delle parole di Naim Frashëri: « *Gjuha ruhet atjè ku shkruhet* » (la lingua si conserva là dove si scrive) nel 1919, accompagnata da Suo padre, toccò, per la prima volta, il suolo albanese a Valona dove educò, istruì e condusse per mano molte generazioni di gioventù albanese. Fu Lei ad aprire per la prima volta nel circondario di Valona (e forse in Albania) gli asili infantili. Lottò (e fu così antesignana) per l'emancipazione della donna in Albania, e le famiglie albanesi, consciu-

te le belle qualità intellettuali, morali e patriottiche della Maestra arbëreshe, mandarono a centinaia le loro figlie a scuola. La troviamo così emancipatrice, educatrice e pedagoga di masse, andando contro i dogmi della religione islamica che non ammette la parità della donna con l'uomo. Per molti anni fu Direttrice di scuole elementari e asili infantili a Valona. Spesso era chiamata al Ministero dell'Istruzione per essere consultata su questioni scolastiche, metodo di insegnamento, su organizzazioni giovanili, ecc. Articoli Suoi troviamo su riviste e giornali dell'epoca. Purtroppo la cecità che la colpì verso gli anni cinquanta le impedì di realizzare alcune opere culturali. Fino alla morte ebbe sempre nostalgia dell'Albania e della scuola albanese che era stata tempio e palestra della sua vita.

Le donne arbëreshe prendano di esempio la figura eletta della nostra Maestra Checchina Bidera.

I përjetëshmë qoftë kujtimi i Saj!

P. SOFRONIO PRENCE

LIBRA TË LEXUEM (RECENSIONI)

A. GUZZETTA, *Tracce della lingua albanese del secolo XV nella documentazione veneta dell'epoca*, I-II, Scuola Grafica Salesiana, Palermo, 1968-73.

Com'è noto, il primo documento che ci fornisca una documentazione organica della lingua albanese è il Messale di Gjon Buzuku, redatto nel 1555. Appartengono al secolo precedente soltanto piccoli testi frammentari, quali il *Vocabolario* di Arnold von Harf e la *Pericope del Vangelo Mattaico*, che peraltro, a giudicare dalla grafia, potrebbe risalire anche alla seconda metà del sec. XIV (G. Schirò jun., *Storia della letterat. albanese*, Milano 1959, p. 70). Per i secoli XIV e XV si dispone tuttavia di una massa cospicua di documenti storici, redatti in latino, in veneto, in greco, conservati nell'Archivio di Stato di Venezia, e ora in corso di pubblicazione a cura di G. Valentini nella serie « *Acta Albaniae Veneta* » del Centro Internazionale di Studi Albanesi della Università di Palermo. Spiccano tra questi, per l'abbondanza del materiale onomastico albanese, il *Catasto Veneto di Scutari* e il *Registrum Concessionum* (1416-7) già pubblicati e commentati da F. Cordignano. E' questa l'epoca in cui Venezia estende il suo dominio all'Albania settentrionale, e pertanto è naturale che la documentazione am-

ministrativa veneta registri una notevole quantità di nomi albanesi. Fino ad oggi questi dati non erano stati valorizzati sul piano linguistico, in quanto prima testimonianza di parole e strutture grammaticali. A ciò provvede egregiamente il lavoro del Guzzetta.

La raccolta del Guzzetta comprende 509 lemmi, contenenti nomi personali o cognomi o toponimi albanesi, non tutti però d'origine linguistica albanese (sono alquanto frequenti i nomi slavi). Spesso l'identificazione dei nomi o la loro interpretazione presentano un vario margine d'incertezza, ma l'A. si mostra consapevole di questa difficoltà e si comporta con prudenza, dando prova, soprattutto nella Parte Seconda, di una preparazione matura. Il patrimonio che viene acquisito è assai più consistente di quello già noto dai testi dell'epoca. Risulta attestato più volte l'articolo prepositivo, ad esempio, del soprannome *Isi = i zî* 'il Nero', nonché un'amplessissima serie di suffissi (vol. II, pp. 89-94). Interessanti i numerosi nomi composti, quale *Chimechechi*, evidentemente da *kyme* 'pelo' e *keq* 'cattivo', cioè 'Malpelo'. Questo tipo onomastico riflette la costruzione albanese sostantivo-articolo-aggettivo, non i composti indoeuropei del genere bahuvrihi, nei quali l'aggettivo precedeva il sostantivo. Gli elementi lessicali che più o meno verosimilmente si deducono dai nomi propri sono raccolti in un ampio Indice (II, pp. 81-8). Si ricava dal lavoro del Guzzetta la sensazione della solida linea di continuità che caratterizza le vicende della lingua albanese; ma qualche lemma può dar spunto anche a considerazioni sulla preistoria illirica dell'albanese. Così, il toponimo *Darda*, la cui connessione con l'appellativo *dardhë* 'pero' non va data per scontata, sembra da porre in rapporto col nome dei Dardi o Dardani, di cui si hanno testimonianze nell'Illiria meridionale e nell'area mesapica. E il cognome *Enchilla*, da connettere con *ëngjilë*, mod. *ngjilë*, *nialë* 'anguilla', richiama la tribù antica degli *Engelânes* o *Enkhelânes*, che certamente si riconduce al nome dell'anguilla, come abbiamo mostrato nella *Gedenkschrift Güntert* (Innsbruck 1974). E l'altro cognome *Lopezi*, *Lupsi* e simili non va distaccato dall'alb. *lopës* 'mandriano', ma pure il nome tribale illirico *Lopsi* può ricondursi al medesimo archetipo formale * *lâpetyo* —.

MARCELLO DURANTE

GUZZETTA ANTONINO, *Tracce della lingua albanese del secolo XV nella documentazione veneta dell'epoca* - Palermo 1973.

Anche stavolta dall'onomastica e dalla toponomastica proviene il materiale prezioso che dà un'idea, ancora pallida invero, dell'albanese parlato nel sec. XV, cioè all'epoca di Scanderbeg. Con diligente impegno il prof. ANTONINO GUZZETTA, docente di albanologia nell'Università di Palermo, ha attinto dal volume di F. Cordignano « Catasto Veneto di Scutari e Registrum Concessionum » (Vol. I, Scutari 1940 e Tolmezzo 1944; vol. II, Roma 1942) numerosi nomi di località e gran numero di nomi di persone e li ha diligentemente analizzati. Ma specie dagli archivi veneziani, che forniscono atti, corrispondenze ed altri documenti del tempo, riguardanti le amministrazioni veneta ed ottomana dei paesi d'Albania, è stato raccolto l'abbondante cumulo di notizie che appare in larga copia nella monumentale opera di P. Giuseppe Valentini « Acta Albaniae Veneta » pubblicata dal Centro Internazionale di Studi Albanesi « Rosolino Petrotta » presso

l'Università di Palermo. Di quest'opera sono già usciti 18 volumi, che comprendono il periodo dal 1300 al 1442.

I processi e le vie della formazione della toponomastica e della patronimica albanesi sono noti. Generalmente scaturiscono da appellativi, per la maggior parte distinguibili senza difficoltà. I nomi di luogo per lo più provengono dalla conformazione geografica, dalla flora e dalla fauna, da una famiglia o da una fratellanza. Invece i nomi di famiglia traggono la loro origine dai paesi di provenienza, dalla professione, dalla funzione o carica pubblica coperta da un antenato o dal soprannome attribuitogli. Molto frequenti i nomi di animali e di aggettivi sostantivati.

Ai primi scarsi documenti (1) noti fino a qualche decina di anni addietro, si stanno aggiungendo ora nuovi elementi (cfr. la frase del 1483 « *drāburi te elofto gogle* » scoperta recentemente da *Martin Camaj* e *Ludwig Braun* e annunciata in una comunicazione in « *Zeitschrift für vergleichende sprachforschung* » - 86 Band - 1. Heft 1972), fra i quali, rimarchevoli, questi presentati dal Guzzetta. Il solerte studioso italo-albanese se ne serve per i suoi studi linguistici sottoponendoli ad un rigoroso e scrupoloso lavoro preliminare in modo da assicurare il massimo di esattezza e precisione soprattutto nella lettura e poi nella traslitterazione e trascrizione per giungere attraverso le grafie e ortografie di diverse altre lingue, di solito inadeguate a rendere il sistema fonetico dell'albanese, alle originali forme autentiche.

HILUSHI

GIORGIO FISHTA: *Jerina regina dei fiori* - Poema melodrammatico - Traduzione con testo a fronte - Introduzione e note di *Luigi Marlekaj* - Bari 1973.

Comunemente Giorgio Fishta è conosciuto per la robustezza della sua ispirazione epica (*Il Liuto delle Montagne*), per l'elevato senso patriottico delle sue odi civili e per la vivacità icastica delle sue satire. L'opera che *Luigi Marlekaj* ci presenta con una accurata traduzione italiana allato al testo albanese rivela ai lettori italiani un aspetto inconsueto del grande Poeta schipetaro. Non che la nota tenera non vibri ogni tanto anche nei suoi canti epici: tutti conoscono, fra gli Albanesi, le improvvise aperture liriche nel mezzo della descrizione di tumultuose azioni di guerra dove egli si rivolge alle madri, alle spose, alle *Zāne* e *Ore* (semidee della montagna, protettrici di eroi). Ma in *Jerina* il poema trabocca di fresche immagini, di melodiosi accenti musicali, di spunti lirici popolari squisitamente elaborati con fine magistero d'arte: è uno scaturire ininterrotto di ritmi della più varia musicalità e di rime sonanti che rimbalsano di verso in verso come cristalline acque su bianchi sassi di ruscelli alpestri. Il Poeta ha posato la *lahuta* (lo strumento monocorde ad arco che usano i rapsòdi) e ora canta accompagnandosi con la *çiftelija* (strumento a due corde a plettro) per cantare *kangë të buta* (canti teneri). Lontano però rumoreggia sempre il tuono. Sotto il velame allegorico di tratto in tratto stride la rampogna ed echeggiano i versi pregni d'indignazione e sibilanti come schiocchi di frusta che ricordano le sue famose satire (*Le vespe del Parnaso*).

Il Poeta si prende con questa *Jerina* un po' di meritata vacanza, cerca un diversivo, ma alla maniera dei grandi sinfonisti che a un *tempo* drammatico fanno seguire uno *scherzo* estroso. A pag. 64 fa intervenire la rosa con una canzone

(1) Per i primi documenti della lingua albanese, cfr. *Storia della letteratura albanese* di G. Schirò jr., Milano 1959, pp. 67-74.

di modello petrarchesco. Altrove incastona nel dialogo brani di antiche filastrocche infantili che hanno un puro valore di sonorità (*Hëntên - terenên... Shiri - tiri - vilivitz - Delebecë edhe tzitzmitz...*).

Fishta conosce tutti i registri della lingua albanese. Qui adopera il linguaggio, pieno di delicati eufemismi, che si addice alle donne. Fino a qualche decina di anni fa in Albania vigeva ancora il bisessualismo linguistico. Si veda a pp. 100-104 il battibecco tra i fiori. Il Poeta vi sciorina una sequela di ingiurie in uso soprattutto nel ceto femminile: le più violente, permesse ad una donna bennata, che suonerebbero invece tenui sulle labbra di un uomo. La parte finale del poema si svolge su cadenze suggestive di ballate tradizionali. Ma Fishta, come si disse, anche nel trionfo floreale della sua incomparabile perizia espressiva ha sussulti inaspettati di ribellione contro ogni sopruso. L'opera termina con una lanciante invocazione alla Libertà.

La versione in italiano di *Luigi Marlekaj*, nitida e precisa, supera le grandi difficoltà che presenta il testo. In questa opera fishtiana il contenuto è sopraffatto dalla magia verbale delle strutture formali. Il piglio capriccioso di alcuni inizi di canto, il variare continuo dei ritmi, il gioco delle rime molto difficilmente si può trasferire da una lingua all'altra. Ciò ch'era possibile fare, il Marlekaj l'ha fatto con avvedutezza e sensibilità di artista, corredando inoltre il testo con note che aiutano, non soltanto il lettore italiano, ma anche quello albanese, a penetrare nel tessuto dei veli allegorici ed a comprendere il nocciolo di alcune tipiche espressioni idiomatiche del grande Autore.

E. K.

X NOVELLISTICA ITALO-ALBANESE. Racconti popolari di S. Sofia D'Epiro, S. Demetrio Corone, Macchia Alb., S. Cosmo Alb., Vaccarizzo, S. Giorgio Alb. Con una introduzione di G. Gradilone, raccolta da P. Gianpietro, E. Miracco, C. Bellucci, F. Matranga. Firenze L. S. Olschki 1970, XXX, pagg. 446, 7.500 Lire (Studi Albanesi).

Queste favole e facezie sono state raccolte da *Pina Gianpietro, Elio Miracco, Costantino Bellucci e Francesco Matranga* (cfr. p. VIII). Il volume è munito di una introduzione ricca di preziose informazioni sulle sei colonie (p. IX-XXIX) di *Giuseppe Gradilone* e di una « Avvertenza del classificatore » di *Angelo Fabi*. Precede il testo una cartina che comprende le colonie albanesi da S. Costantino Alb. fino a S. Nicola dell'Alto. Gli autori presentano anche la traduzione italiana dei testi albanesi. Le suddette colonie albanesi si trovano distanziate fra di loro solamente da un raggio di circa 50 chilometri e presentano alcune somiglianze sia nei riguardi del folklore che nella lingua; però i racconti contengono motivi differenti, così come si distinguono per l'esposizione la combinazione e gli intrecci. Perciò anche da questo punto di vista la « Novellistica italo-albanese » offre un prezioso materiale nei riguardi dei contatti tra la narrativa della patria di origine e degli altri paesi balcanici — soprattutto per i motivi nelle fiabe della Grecia, dai cui paesi sono emigrati gli *Arbresh* —.

Anche qui come in altri casi è facile supporre che questi motivi si siano incontrati e arricchiti nel tempo per i contatti con motivi calabresi.

Ogni paese è presente, fatte alcune poche eccezioni, con le seguenti categorie di racconti: 1. racconti di animali, 2. fiabe, 3. facezie e aneddoti e 4. filastrocche.

Il presente volume è un lavoro collettivo nel quale ognuno cerca di dare il meglio di sé. Secondo me è un esempio di una edizione accurata di novelle.

MARTIN CAMAJ

(da « Südost-Forschungen », Band XXXI, Muenchen 1972)

VOREA UJKO, *Kosovë*, Cosenza 1973.

Qe, Vorea Ujko (*Domenico Bellizzi*) po na dhuron edhe një tjetër përmbledhje vjerrshash, një rrembth të përvoesuem me bula porsá të çeluna dhe lule t'érëshme. Mund të thomi se udhën e marrun në lamije të Zánave, vjerrshatari i ynë ásht kah e ndjek përhera me andje má të madhe. Shifet se po vjen tue i kapercye pengimet e mjetit gjuhësuer. Ai në tymën (*ordito*) të së folmes arbreshe âmëtare indon fjalë të shqipes. Një shije e hollë plot ndijim muzikuer e ndihmon të zgjedhi në leksik të shqipes fjalë të përshtatëshme dhe sidomos përkuese me ato të trashigimit arkaik t'arbrishtes. Vargu i tij me shprehje që rrjedhin nga dy burime, prej arbrishtes dhe prej shqipes, mbrúhet në një gjuhë ku të dyja të folmet bashkohen e shkrihen pa e vrá veshin, të harmonizueme, má parë në tingull mandej edhe në veshtrim. Në pikpamje stilistike kjo mënyrë të shprehunit përbán një provë t'interesantshëme për mkambjen e një ligjirimi të rí shqiptar-arbresh ase s'paku të një ligjirimi arbresh të përtrím nëpër mjet të shqipes. Dikúj dikúj kjo e përzimje së folmesh mundet që nuk i pelqen. N'ânë tjetër, një vjerrshatar arbresh, që nuk don të shpinojë (*refuser*) pajën e fjalve të nzánuna në prëhen të s'âmës si ka me i a bâ? Vërtë leksiku i ngushtë i vëllazënvet arbreshë ngjyhet me âmën e vëçantë njimtuese që u dhuron fjalve a thánjeve zilija dashunore me të cilën i ruejten për pesë shekuj rriesht në tokë të huej, — dhe prandej vetvetiu të përshtatuna për shfrime poetike, — por një poezí má e dendun ase má e hollë lypë pajë má të gjánë shprehjesh. S'kanë ku ngjeti t'a zgjanojnë at pajë veçse në shqipen e dheut të zánafilles. Kjo e Vorea Ujku ásht, mbas kësajë pikpamjeje, një provë e, nesër, në vazhdim të hullis të ndjekun mund të shndrrohet në një përvojë të randsishme për letrësin arbnore (d.m.th. shqipe dhe arbreshe njëherit). Sido që të gjikohet mjeti shprehës i zgjedhun prej vjerrshatarit t'onë, pirolla i goftë që me afsh dashunuer ndienjat e trillet e të përsjatunat i shprazë në gjuhë të të Parvet dhe vazhdon traditën e nisun nga *Nikollë Figlia* e *Nikollë Brankati* në shekullin XVII në Sicili dhe nga *Jul Variboba* në Kalabri në shekullin XVIII, nismë që arrijti apogjën ndër Arbreshë t'Italis me Jeronym De Radën e Zef Skirojn. Meritë e madhe përball shqiptarizmit ky lavrim letrar i arbrishtes. Ndër auktorë má të vonë *Domenico Bellizzi* dallohet për qindresë në përdorimin me shkrim të gjuhës s'onë. (Interesimi i njimendët, për ruejtje të traditave arbreshe, qindron sidomos në përdorim e në lavrim të së folmes së tyne: çdo përpjekje tjetër kalon në rend të dytë).

Një vashë (mbas gjase ulqinake) e pyetë shqip a don një kafe. Vjerrshatari na thotë:

*Ndoshta ajo mendon
se gjuhën e kam nxënë
për udhëtim nëpër botë*

*dhe nuk e di fshehtësinë
që çelet nga gjaku.*

(Faqe 18)

I buron shqipja nga misteri i nënvetedijes.

Shkasi misterjuz qi e kthen te burimet zanafillse zotnon në krejt poezin e Vorea Ujkut. Toka shqiptare (ajo e Kosovës dh'e viseve t'Ulqinit e të Tivarit) e thekë e prekë e tronditë dhe i a lulzon shpirtin në parafytyrime të ngjyrta dhe në shamtina muzikore. E kur shfren në kangë, tue soditë një pámje trojesh a jete shqiptare, nuk din a i doli ajo pámje vërtë para syve të ballit a po ndoshta i pluskoi « nga errësitë e gjakut » (faqe 13).

Kemi përshtypjen se në kët vëllimth të rí përmbajtja dendësohet me shllime dhe ndiesi má të thella. Nuk rrëshqet në vrojtime arsyetuese qi randojnë trillin poetik, por me shprehje të paçansueme, nëpër një ngjyrim tejpás, plot feksime të paprituna, na zbulon anat nga-shrimitare të jetës së tij e t'onë, si njerz, si Shqiptarë e si Arbreshë. Vezhgime të holla, qi ftojnë sýnin e mendes me depërtue në palc të fateve njerzore janë má të shpeshta në ket vëllim se në të parin (lexò vjerrshat: *Ulu mbànë meje*, faqe 24-25; *Tue pritur trenin*, faqe 28-29; *Kudo që të jesh*, faqe 30; *Gjergj Pllumbit*, faqe 33-36; *Jan Pallak*, faqe 37-38).

Në fund të vëllimit gjëjmë një serí vjerrshash të shkurta qi për-bâjnë një poemth. Titulli: *Këngë arbëreshe* (faqe 42-51). Në kët poemth, mbas mendes s'ime, Vorea Ujko na ka dhânë dishmín má bindëse të frymzimit të vet poetik. Tregon n'ato vargje pjekunín e mendimit dhe t'artit të tij. Mund të njetoh filllesa e mesazhit qi ai don të lájë mbas vetes: një mesazhë arbnuer.

Në mos e paça kuptue keq (në vjerrshime symboliste-ermetike të kohës së sotshëme edhe má i rysuni lexues mund të biejë në gabim) vjerrshatari i ynë këtu i nalton një hymn gjakut arbnuer tue përshkue nëpër mend odisen shekullore të rodit. I siellet Arbreshit.

*...Ti vjen nga toka
ku fjalët janë të lashta
posi zakonet e valleve
bujare si gjaku yt
t'ëmbra si mallëngjimi
të ngurta si puna jote.*

(Faqe 42)

*...Nderi yt i vjetër
mbron fshehtësitë
e ndjenjat më të thella
i kallzon duke qeshur.
Ironik dhe fatos
ti je kundërthënia
je gjithmonë i gjallë...*

(Faqe 43)

Besoje se nuk ka si shprehet në mënyrë má lapidare natyra e Arbnorit dhe përshkimi i tij plot kontradikta nëpër duhít e rrehta shekulllore prej kah ai doli çuditënisht i gjallë me prirje të paprekuna në gjak.

*...Ti vjen nga toka
q'askush s'e zotëroi.
Ti je si gur lumi
ku shket stuhia,
i rrahur si deti
i tronditur si toka...*

(Faqe 44)

*...Fryma jote dhe gjaku
kanë shijen e tokës
fryma jote dhe gjaku
kanë shijen e lisave
fryma jote dhe gjaku
kanë shijen e maleve
kanë shijen e luftës.*

(Faqe 48)

*...Unë i njoh stinat e tua
zgjimet dhe shijet.
Unë i njoh vjershat e tua
gëzimet dhe hidhërimet.
Ti je zëri i gjakut
afshi i vatrës
oborri i vjetër
ku përhapej agimi.
Ti je përralla e mëmës
vreshta e babës
dhe për ty do të jetë e ardhmja.*

(Faqe 50)

*...Një agim i madh të pret
e do të gjesh fjalët
që tash nuk thua.
Do të jetë një agim i kthjellët
e gjithshka do të këndojë në diell.
Vreshta lumi shtëpia
zemra jote e fryjtur
do të këndojnë në diell.
Ti je rrënjë e fortë
e ushtria jote s'ka ushtarë
pse janë të gjithë kapidanë.
Tungjatjeta, more vëllá.*

(Faqe 51)

Besoj se nuk nevojiten shoshitje e sqarime. Këtu gjindemi përpara një frymzimi fluturues dhe një dishmije së pikatun realizimi poetik.

E. K.

IDRIZ LAMAJ: *Rrugëve të mërgimit*. New York 1973.

(Vëllimthi kushton dollarë 3 dhe mund të porositet n'adresë t'auktorit:
265 East 182 str. - 24 Bronx, N.Y. 10452 - New York - USA).

Edhe Idriz Lamaj hyn në radhën e vjerrshatarvet qi u përshkuen nëpër tra-

vajët tronditëse të Mbasluftës së Dytë botnore. Pinjuell i një toke që gjimon nën peshën e një krahate shekulllore, bër i asaj Kosove ku gjindja në mal e në fushë fshajnë e dënesin të ngujuem në pamundësi me shprehë lirisht ndiesit e veta të njimendta, Idriz Lamaj, në liri t'ídhët të mërgimit, vajton fatin e vendlindjes dhe të vetin. Ndiesive të ndrydhuna, që nuk janë vetëm të tijat, por të mbarë një populli, ai u ep një zâ të thekun, në të cilin vrull idhnimi, pezëm e pikllim rihen me lot malli dhe âmbëlsohen disi me afsh dashunije për atdhe të braktisun. Dhimba për Kosovë e për Shqipëri: ky leit-motiv në krejt veprën degëzohet në varjacjone të nduernduarta. Lamaj bân pjesë në breznin që nuk një buzqeshje: botën e shef të mbështjellun në një prask zî-katran, zî-thengjill (*natyra thengjill*) e prandej Zâna e tij din vetëm të dishprohet (*Tinguj dishprimi — të mbyllun në muzën e vargut tim...*). Lindi e u rrit në një mot ku stinët shtjellohen të vrugta. Nâmë e fjalë zëmrimi i shpërthejnë nga buza. Por kumbon në to edhe si një jeh kushtimesh burrnore. Nuk janë të tijat vargje ankimi të shterpë, përkundrazi duen të jenë nxitje me u kundërshtue tyranve dhe fatit që padrejtësisht tyrâjt i përkrahë në dhunim të liris e të drejtësis së Njerzimit. Jemi përpara një kânge me theksim luftarak. E nuk harron vjerrshatari se ka edhe popuj tjerë që pësojnë nën kthetra rregjimesh shtypëse e shqymbëse.

*Dje bijt e Hunjadit,
Sot të Jan Husit,
Nesër të tjerë...
...Para zinxhirëve të tankut
Barikada gjoksash sulmuen,
Si gjoksat e Budapestit
Të Pragës u gjakuen...*

(*Fytyra e Kombit*, f. 17)

Sa më pelqen shprehja të *bijt e Hunjadit* për Hungarezë. Hungarezve vetë as të huejve nuk e besoj se u shkon mendja t'a perdorin at shprehje. Lamaj, Shqiptar, kujton, kur flitet për Hungarezë, Hunjadin, mikun e përkrahësin e Skanderbegut. Dridhet një ndiesi shqiptare sympathije e veçantë për Hungarezët n'at shprehje.

Natyrisht vjerrshatari i ynë i rí këtu na paraqet pëmët e para të kopshtit të vet letrar. Jemi të bindun, tue marrë parasýsh këtë fillësë të mbarë, se në vepra t'ardhëshme, që presim, tematika e tij ka me u begatë dhe trajta ka me u hollue. Jeta âsht e shkurtë dhe arti shumë i gjatë — ka thânë një që i a dinte vlerën mundimit letrar. Neshtrashat a shênjet janë shumë të mira. Shifet përkëja me lëmue strukturën formale dhe me naltue rrafshin e përmbajtjes së vjerrshavet. Vende vende ndeshë lexuesi në vargje që vrumulisin në rrahje flattrash me një hov të papritun. Qe, ndonji shembull:

*...Në vorrin e tokës sate
Kurr nuk të kalben eshtnat,
As kurr nuk të shlyhet
Emni i shkruem
Mbi gur të vorrit...*

(*Vdekje e bukur*, f. 21)

E prap:

*...Shtrije dorën, burrneshë!
Se, po të thom lamtumirë
Pa u pjekë në rreze t'jetës;*

*Po të lã nën çadër të errsis,
Nën harkun e drapnit të kuq,
(Shtrije dorën burrneshë, f. 23)*

E në vjerrshën « Zynimi i zemrës » (f. 44) ku ngashërimi i mërgimit, qi na frÿn zëmrën të gjithë né, imtohet me premi e thadrim:

*O vllazën,
Të nji barku jemi,
Nji shpirt e kemi.
Nji zemër e kemi.
Na grryen nji uri:
Ju për bukë
E ne për ju,
Ju për liri
E ne për ju,
Ju për ne
E ne për Atdhe...
Na jemi vllaznit tuej
Prore u kujtojmë,
Pranë jush jemi.
Për çdo ditë,
Për çdo natë
Rrijmë me ju,
E ju nuk na shifni
Si dergjemi pranë jush,
Si qirij digjemi.*

S'ka si m'u tregue mã me pathos dhe me ritmë mã rrëmbyes gjendja e përditëshme shpirtnore e jona, qi kemi mende e zëmër përhera të gozhdue me në kujtim të njerzve qi lámë n'atdhë.

Letrarisht të shënueshme më dukën tingëllimet *Fillimi* (f. 34) e *Rrugëve të mërgimit* (f. 36).

Qi Lamaj orvatet t'a fuqisojë stýlin e vet tue e pasunue fjalorin dhe qi e ngef randësin e leximeve të vlefshme shqipe dhe studimin e shkrimtarve të kulluet, na a dishmon përdorimi aty këtu i disá fjalve të zgjedhuna si për shembull: *shqotë, vegulli, m'u krekue, skllaf, ullak, mraz, gjakim etj.*

Disá vargje ngjiten menjherë në mbamendje e aty jesin:

*... Shlliga gjakpise në zëmër të vllaut hyni...
... Imami ka fikë dritat në minare,
Kumbonët e Kishave nuk lëkunden,
Heshtje e përmortshëme...*

(Përskrim i gjallë i gjendjes së sotshme të Shqipnís).

Zamare e surle kët natë ma shtojnë vetmín...

Uroj më qi ky letrar i rí t'a vazhdojë për s'mbari ecjen në shoqní të Zánës tue lânë mbrapa motet ku *shtërngohen grushtat, kafshohen buzët, sýt pikojnë lot, faqet skuqen e bâhen gjak dhe të kapet në stinën ku të hapen dyert e shtëpive e të shtrohen, pranë votrave të pertrime, tryeza jo mã për mysafirë të huej por për Shqiptarë tekembramja të vëllaznuem në liri. Zoti e premtotfë!*

E.K.

D I F T O J S I

V J E T I 1 9 7 3

Nr. 1-2-3-4

(Kallënduer-Prill)

	Faqe Pag.	
Hilushi:	Mendime të shkarravituna	3
Joseph Valentini:	Du genre littéraire juridique et de ses formes dans la tradition ethnique albanaise	5
Ernest Koliqi:	Zef M. Harapi, auctor rromanxash e dramash	9
	Copa të zgjedhuna nga veprat e Z. M. Harapit:	
	Nga « Pushka e trathtarit »	12
	Nga « Peng a rob »	25
	Nga « Skanderbegu »	33
	Nga « Mustafë Pasha i Shkodrës »	35
Anesti Andrea:	Vjerrsha	46
Kosovë Rexha-Bala:	Bardh'e zi rreth Drinit	49
Adem Hodo:	Në shërbim të së Vërtetës	54
	Shenime kanunore të Mirditës	
K.:	I nuovi poeti italo-albanesi	62
	Tesi di laurea in Albanologia	
Hilushi:	Poezija e Kosovë Rexha-Balës	76
Fitigrilli:	Përmbledhja e historisë (Përktheu nga italishtja: Nos Oirjaku)	83
Ernest Koliqi:	Shqipja n'Universitetin e Padovës	84
	Gjuhçës së thatë (vjerrshë)	88
Gabriele D'Annunzio:	L'usignuolo (Bylbyli - trad. di E.K.)	90
Anesti Andrea:	Introduction	91
D. Ernesto Cozzi:	La donna albanese	94
	Kronikë kulturore	127

Eqrem Çabej, Hyrje në historinë e gjuhës shqipe. Fonetika historike e shqipes, Prishtinë, 1970 (**H. Mihaescu**). — **Ernesto Koliqi**: Saggi di letteratura albanese; Leo Olschki, Firenze 1972 (**Martin Camaï**). — **Francesco Solano**: Manuale di lingua albanese; Corigliano 1972 (**Martin Camaï**). — **Novellistica italo-albanese**: Racconti popolari di S. Sofia d'Epiro, S. Demetrio Corone, Macchia Albanese, S. Cosmo Alb., Vaccarizzo Alb., S. Giorgio Alb.; Leo Olschki, Firenze 1970 (**C. Capizzi S.J.**). — **Arslan Di Libohova**: Precisazioni. — **Kumtim**. — **Tryeza e Redaksis**.

Nr. 5-6-7-8
(Mâj-Gusht)

	Faqe Pag.
Hilushi: Mendime të shkarravituna	147
Scodrensis: Prof. Krist Maloki vdiq	149
E.K.: Copa të zgjedhuna nga shkrimet e Krist Malokit:	
1. Orjental apor oksidental?	154
2. Naim Frashëri.	161
3. Gjergj Fishta.	165
Ernest Koliqi: Mehdi Frashëri si shkrimtar Nga veprat e Mehdi Frashërit:	167
1. « Parëthënje » dhe copa nga vepra « Lidhja e Prizrenit ».	174
2. Nga rromanxi « Nevruzi »	182
Vasil D. Alarupi: Kulucka (tregim)	218
A. Lura: Enga (tregim)	225
D. Ernesto Cozzi: La donna albanese	232
Kosovë Rexha-Bala: Bardh e zi rreth Drinit	243
Giuseppe Valentini: Tutta l'Albania cantata in un poema	243
Ernest Koliqi: Bijës s'ime (Vjerrshë)	259
Mëngjes në Kaninë	264
Attività dell'Istituto degli Studi Albanesi di Roma	
Novelle romantiche di Girolamo De Rada:	
1. Leggenda di Samorini	268
2. Frosina, l'odalisca	271
Kronikë kulturore	281

Krizë në rinin komuniste shqiptare (V.). — Vëllau shpëton vëllan (H.). — Tre meshtarë të rij në Kosovë. — Nozze Caporicci-Becci. — Nozze Pasquali-Mauro. — Nozze Bellizzi-Saccomanno. — Decesso del prof. Paolo Colombo. — Ndrroi jetë Nush Bushati. — Ndrroi jetë Ahmet bej Resuli. — Ndrroi jetë Kolonel Hysen Selmani. — Vdiq Gjon Bala. — Vritet n'USA Kalosh Hamdija. — Për krye shëndosh.

Recensioni 286

Koliqi Ernesto: Saggi di letteratura albanese, Leo Olschki editore, Firenze 1972 (T.M.). — **Ernesto Koliqi:** Saggi di letteratura albanese, Leo Olschki Editore, Firenze 1972 (**Vittore Pisani**). — **Solano Francesco:** Manuale di lingua albanese (elementi di morfologia e sintassi. Esercizi. Cenni sui dialetti), Corigliano Calabro, 1972 (T.M.). — **Përpjekja e Jonë,** E përkohëshme Fetare dhe Kulturore, Published by the Albanian American Islamic Center, Inc., New York Jersey, Vol. III, 12 November 1972, Nr. 4. — **Attività albanologiche.** — Vargu i botimeve të marruna.

Anesti Andrea: Dy vjerrsha:
« Daimon », 217
« Letër » 258

	Faqe Pag.
Hilushi: Mendime të shkarravituna Kongres'i VIII i Qendrës së Studimeve Shqiptare në Palermo (25-28 nanduer 1973)	291 295
Anesti Andrea: « Gramatika dhe Sindaksa » e Ilija D. Sheperit	316
Kosovë Rexha-Bala: Bardh e zî rreth Drinit	321
Vasil D. Alarupi: Rushi u poq	329
Maximilian Lambertz: Homeri dhe epopeja shqiptare (Përkthei nga gjermanishtja: Dr. Rexhep Krasniqi)	332
Djoko Slijepčević: Über die serbisch-albanischen Beziehungen im 19. Jährundert	337 339
E. K.: Nji tubë lule mbi vorr të Peter Chicos-it Piccola antologia di « Shëzjat »	356 360
Prenk Gruda: Baca Kurti i Mileshit në Lidhje të Prizë- renit	371
Ernest Koliqi: Dý shkollat letrare shkodrane	373

Kronikë kulturore:

Il Prof. Koliqi collocato fuori ruolo. — Papàs Fortino nominato Mon-
signore. — Tra i gerani il « Tempio » del Maestro Lin Delija (**NANDO CHIN-
ZARI**). — Përgëzim. — Kumtim. — Falnderim. — Darsma e Çiftit Buçaj-
Shiroka. — Nozze Davanzo-Prennushi. — Ndrroi jetë Prof. Ymer M. Sharra.
— Ngushullime z. Anthony Athanas. — Scomparsa del Prof. Pagliaro. —
Scompare Checchina Bidera (**P. Sofronio Prence**) — **LIBRA TË LEXUEM:**
A. GUZZETTA: « Tracce della lingua albanese del secolo XV nella docu-
mentazione veneta dell'epoca » (**MARCELLO DURANTE**). — **GUZZETTA AN-
TONINO:** « Tracce della lingua albanese del secolo XV nella documentazione
veneta dell'epoca » (**HILUSHI**). — **GIORGIO FISHTA:** Jerina regina dei fiori,
Introduzione e note di **Luigi Marlekaj (E. K.)** — « Novellistica Italo-Albanese »
(**MARTIN CAMAJ**). — **VOREA UJKO:** « Kosovë » (**E. K.**). — **IDRIZ LAMAJ:**
« Rrugëve të mërgimit » (**E. K.**). — Nastradin e il barbiere (337). — Le tre pene
(372).

DIFTOJSI (Indice)

Vargu i botimeve të marruna

GIORGIO FISHTA: **Jerina regina dei fiori** — Poema melodrammatico, traduzione con testo a fronte, introduzione e note di **Luigi Marlekaj**; Arti Grafiche FAVIA — Bari 1973.

✗ EKREM BEJ VLORA: **Lebenserinnerungen**, Band II (1912 bis 1925); ed. Süsteuropäische Arbeiten, R. Oldenbourg Verlag München 1973.

✗ ANTON ÇETA: **Prozë popullore nga Drenica**, vëll. I, vëll. II, ed. RILINDJA Ndërmarrje gazetare-botuese e grafike Prishtinë 1972.

HALIL KAJTAZI: **Nga lirika popullore e Drenicës**, Rilindja Prishtinë 1972.

FRANCO SARTORI: Aldo Ferrabino (Est. dall'annuario dell'università di Padova per l'anno accademico 1972-73), Tip. Antoniana, Padova 1973.

BRUNO LAVAGNINI: **Grecia 1859 nel Diario di Fra■■■■■ Crispi**, ed. Istituto siciliano di studi bizantini e neoellenici, Tip. S. Pio X, Palermo 1967.

VOREA UJKO: **Kosovë** (Poesie), Ed. A.T.A., Cosenza 1973.

IDRIZ LAMAJ: **Rrugëve të mërgimit (Vjerrsha)**, Printed in the U.S.A. by Waldon Press Inc., 216 W. 18 Str. New York 1973.

HANS JOACHIM KISSLING: **Kemal-Re'is e il «Duca di Catanzaro»**, estratto dall'Almanacco calabrese 1972-1973, Istituto grafico Tiberino — Roma.

NERMIN FALASCHI: **Dalla mezzaluna alla luna**, Federico Motta Editore, Milano 1973.

GIOVANNI LAVIOLA: **Gli ulivi di Marzuocco**, C.E.S.M., Roma 1972.

LUIGI RICOTTA: **I censimenti come strumento fondamentale negli studi di folklore**, vol. I, vol. II, Editrice A.S.L.A., Palermo 1970-1971.

VINCENZO BELMONTE: **Vento di Ponente** (poesie), Editrice Strihar, Arti Grafiche Joniche, Corigliano Calabro 1973.

Voprosi filologii (Çashtë gjuhësore), vëpusk I, Instituti shtetnor pedagogjik i gjuhëve të hueja të Minskut; Botim i «Vyshejshaja shkolla», Minsk 1971.

Voprosi obshevo i romano-germanskogo jazykoznanija (Çashtë të gjuhësis së përgjithëshme dhe të asaj romano-gjermane), Instituti shtetnor pedagogjik i gjuhëve të hueja të Minskut; Botim i BGU (Univeersitetit shtetnor të Bjellorusis), Minsk 1970.

Bollettino della Badia greca di Grottaferrata, Vol. XXVII, Tip. Italo-Orientale «S. Nilo», Grottaferrata (Roma) 1973.

TITOS P. JOCHALAS: **Albanologische Nachrichten von N. Politis und T. Neroutsos aus dem Nachlass G. Meyers**; Akademie Athen, Anagnostopoulou 14, Athen. 1973.

Simpozium po grammatičeskoj tipologii sovremennyh ballkanskih jazykov, Akademija nauk SSSR, Izdatelstvo «Nauka», Moskva 1973.

Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft, Juli-Dezembrer 1973, München 1973.

Kanë arrijtun në Redaksi një varg vëllimesh ku përmbliidhen lekejonet e dhënuna nga profesorat shqiptarë të «Defense Language Institute» në Monterey (Calif.) për mësimin e gjuhës shqipe. Asht një vepër e cenëshme qi tregon zotsin e përgatitjen e trupit profesoral të ngarkuem me at mësim.

Të gjitha botimet qi arrijnë në Redaksi shenohen në këtë varg. Atë qi kanë një randësi të veçantë, do të shqyrtohen ndër rubrika përkatëse.

Doli në qarkullim

GRAMATIKA DHE SINDAKSA E GJUHËS SHQIPE

(sidomos e toskënishtës)

nga

ILIA DILO SHEPERI

Botuar në Vlorë me 1927

Ribotuar në Romë me 1972

Kjo vepër shumë e çmueshme nuk duhet të mungojë në lëvizjen e librerisë të çdo Shqiptarit.

Për çmim dhe porositje siellniju në ket drejtesë:

Mr. JANI DILO
Woodward HTL 55th
NEW YORK, N.Y. 10019
(USA)